

VICTOR PAPACOSTEA

VIETILE SULTANILOR

SCRIERE INEDITĂ A LUI DIONISIE FOTINO

EXTRAS DIN „REVISTA ISTORICĂ ROMÂNĂ“. TOM. IV. Fasc. 1—4

M. O., IMPRIMERIA NATIONALA

Domnului Nicolae I. Papacostea
Ornagiu
V. Papacostea

VICTOR PAPACOSTEA

VIETILE SULTANILOR

SCRIERE INEDITĂ A LUI DIONISIE FOTINO

EXTRAS DIN „REVISTA ISTORICĂ ROMÂNĂ“. TOM. IV. Fasc. 1—4

M.O., IMPRIMERIA NAȚIONALĂ
MCMXXXV

VIETEILE SULTANILOR

SCRIERE INEDITĂ A LUI DIONISIE FOTINO

INTRODUCERE

Istoria otomană în țările noastre. Încă din veacul al XVII-lea, războaiele contra Turcilor fac să sporească în lumea creștină interesul și curiozitatea pentru răsăritul musulman și pentru stările din lăuntrul său; pe lângă memorii ¹ de călători, diplomați sau militari, încep să-și deschidă drum din ce în ce mai larg cercetările istorice ².

¹ Câteva foarte interesante, rezumă d. N. Iorga în *Voyageurs français dans l'Orient européen* și în *Une vingtaine de voyageurs dans l'Orient européen*. Pentru o orientare bibliografică mai largă, vezi André Leval, *Voyages en Levant*, Budapest 1897 și Gh. Cardaș, *Bibliografia călătorilor străini la românii din Peninsula Balcanică*, în « Revista Macedoromână », vol. II, Nr. 1, p. 133-143. Acesta din urmă dă și o listă a bibliografiilor privitoare la memoriile de călătorie. Vezi și A. Belin. *Bibliographie ottomane*, Paris, 1868. Încă din veacul XVI circulau în număr foarte mare, acele *avise*, reportagii (*Zeitung*) adesea ilustrate. Cele germane cuprind aproape de regulă știri și povestiri în legătură cu Turcii. De pildă: *Neue Zeitung von der Türk. Kriegerstung, so itzigen Winter inn Ungern gebracht, wie jhr anfenglichen begegnet und allenthalben sich zugetragen hat, Glaubwürdig hieher geschrieben*. 1551. În 4° de 3 file=6 pagini nenumerotate. Intr'al-tul, încă mai vechi (1529) — *Neue Zeitung von Türcken*... — ilustrații în xylografie care amintesc ororile primului marș turcesc asupra Vienei. Copii spintecați, trași în țeapă, sau tăiați în bucăți. Vezi și Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești*; Intreaga colecție. București 1932—1935. V. Kertbeny, pag. 155 și pag. 76.

² Este caracteristică preferința din ce în ce mai mare pentru informațiunea nemijlocită. Crește astfel numărul traducerilor după izvoare turcești. În a sa « *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke* » Franz Babinger dă, la fiecare cronicar sau istoric turc, traducerile apusene ce s'au făcut din opera lui. Vezi și N. Iorga, *Cronicile turcești cu izvor pentru Istoria Românilor*, Mem. Acad. Rom., S. III, tom. IX, p. 1-3. În sec. XVIII curentul pentru cercetarea textelor turcești continuă să sporească. La anul 1787 apare vestita scriere a abatelui Giambatista Toderini, *Letteratura turchesca*, în trei volume. Cât privește lucrările originale, la început au o valoare foarte relativă. Hammer, în *Introducerea scrierii sale*, tom. I, pag. XII arată puțină considerație pentru « *mulțimea autorilor cari, la fiecare război al Turciei au inundat Europa cu scrieri detestabile* »,

Trăind de veacuri în legături cu Turcii, era natural să răsară și din mijlocul nostru cunoscători ai limbii, civilizației și ai istoriei acestui popor. Strânsele legături politice și economice, frecvențele călătorii la Constantinopol și în imperiu, exilul îndelungat ca ostateci sau în suita pretendenților, iar în epoca mai nouă fanariotismul, explică formarea unor orientaliști atât de apreciați în vremea lor, ca Spătarul Milescu, Dimitrie Cantemir, Ienăchiță Văcărescu și Dionisie Fotino.

De multe ori în Apus s'a scris în mod fantezist despre Orient¹. Meritul scriitorilor noștri este că au folosit și pus în circulație *izvoare turcești*²; la acestea se adaugă un bogat material de cunoștințe ce țineau adesea de propria lor experiență și prin care se precizau o sumă de aspecte ale societății musulmane și ale regimului ei politic. Inceputul se face la noi de un vrednic compilator, din nefericire necunoscut până astăzi. Lucrarea acestuia s'a păstrat într'o copie scrisă în anul 1673 de « mult greșitul și robul lui Dumnezeu Andronie diacul din sfânta mănăstire a Cașinului »³. Scrierea este însă puțin cercetată. D. N. Iorga înclină să atribue această « *Istorie aliasă pre scurt, de multe leatopiseșe izbărnită întru carea să arată toț Impărății turcești, câț au fost din capătul Impărăției lor până astăzi* » Spătarului Milescu⁴. În orice caz, din cuprins se vede că autorul a consultat izvoare grecești, slavone, românești și poate chiar latinești; era un cunoscător al

¹ «...Imperiul otoman care se află în vecinătate imediată, acel imperiu a cărui putere făcu să tremure de multe ori Europa, ne este foarte rău cunoscut. Datele istorice pe care le avem din Turcia sunt foarte defectuoase și încărcate de erori. Cauzele acelor defecte sunt cunoscute. Grecii, cari au avut a face mai mult cu Turcii, au scris foarte rău istoria acestora. Latinii mai ignoranți decât Grecii în afacerile turcești, dând crezământ Grecilor s'au înșelat și ei. De aici vine că a voi să scrii istoria turcească din documente de ale creștinilor, înseamnă tot atât, ca și cum ai voi să scrii din zările noastre istoria statelor situate afară din Europa... » — din *Extras din prefața traducătorului german*, vezi Dem. Cantemir, *Istoria Imperiului otoman*, ed. Hodoș, partea I, p. 36. În continuare se arată cauzele pentru care istoria turcească nu este bine cunoscută în Apus: necunoașterea limbii turcești, neîncrederea Turcilor « de a nu comunica lucrurile lor cu alții » și « ura înverșunată » a popoarelor creștine contra lor.

² Din aceeași « prefață a traducătorului german » a operii lui Cantemir aflăm că era mare « greutatea de a câștiga cărți turcești ». De remarcat însă faptul că traducerea de texte turco-arabe începe de timpuriu și s'a făcut pe o scară foarte întinsă de către Italieni, Francezi, Unguri și Germani. Franz Babinger, în a sa *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig, 1927, dă liste bogate de traduceri apusene la capitolul fiecăruia dintre scriitorii studiați.

³ După N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, vol I, p. 348-349.

⁴ Acelaș, *Op. cit.*, p. 349.

orientului otoman și « se pare chiar că limba turcească nu i-ar fi fost necunoscută »¹.

Remarcabilă rămâne firește străduința lui Dimitrie Cantemir în a sa « *Istorie a Imperiului otoman* »²; a reprezentat pentru Apus, în vremea când a apărut, și mult încă după aceea, un pas înainte. Deși în câmpul politic, Cantemir a fost un adversar al Turcilor, totuși în opera sa istorică — peste toate scăderile de metodă și informațiune — birue spiritul de cercetare și de cunoaștere a adevărului nepărtinitor. Modului adesea fantezist în care erau concepute narațiunile unora dintre scriitorii creștini, el opune urmărirea aproape servilă a surselor otomane³, la care adaogă o sumedenie de cunoștințe ce țineau de propria sa experiență și cercetare⁴.

« Noi n'am vrut, spune el, să alunecăm în greșala unor scriitori creștini cari vorbind de treburile turcești au încărcat operele lor cu povestiri absurde și necoaapte »⁵. Dimpotrivă, — și aci ne explicăm și excesul, firesc metodei pe care el o iniția — « toate aceste fapte petrecute în acest mare imperiu, văzute și nevăzute de noi înșine, scrise și de istoricii turci, le vom povesti în partea a doua a istoriei noastre cu aceeași fidelitate și chiar cu cuvintele istoricilor turci, precum am făcut-o în partea întâia »⁶. Nimic mai firesc pentru acest mod de a concepe istoria otomană, decât o largă folosire a izvoarelor turcești.

Către sfârșitul veacului al XVIII-lea, ideea unei istorii asupra împăraților otomani ispitește și pe talentatul boier Ienăchiță Văcărescu⁷. El scrie în exil « *Istoria otomănească a prea puternicilor și marilor împărați* », lucrare în care a vrut să cuprindă o « adunare istorică a prea puternicilor împărați otomani, pe scurt alcătuită, arătând de când și cu ce mijloc au luat această stăpânire începerea ei, și creșterea, și starea și urmările celelalte până astăzi; ca prin scurtarea povestirii să poată afla, fără multă osteneală, veri cine, istoria othomanicescii împărății,

¹ *Ibidem*.

² Ed. Hodoș.

³ Vezi în dr. Gorge Pascu, *Viața și operele lui D. Cantemir*, lista izvoarelor turcești, p. 61-62.

⁴ Combătând modul în care istoriografii creștini descriu cucerirea Candiei, Dim. Cantemir spune: « nu va fi inutil să descriu aci această cucerire chiar după informațiunile ce le am dela acele persoane care pe acel timp erau inițiate în secretele statului ». Vezi *Istoria Imperiului otoman*, ed. Hodoș, partea I, p. 395, nota 7.

⁵ G. Pascu, *Op. cit.*, p. 62.

⁶ P. 409. Ed. Hodoș.

⁷ A. Papiu Ilarian, *Tesaur de monumente istorice*, Tom. II, p. 237-302.

iar mai vârtos, ca să mângâiî cu această osteneală, și petrecerea vremii cei turburate într-o care mă aflu ». În prefața scrierii sale, Ienăchiță Văcărescu afirmă și el că s'a folosit de izvoare turcești. Citează « pe Naima, Rasîd, Subhî », pe cari i-a confruntat cu un număr de scriitori creștini, a căror listă o și dă. A cercetat și prin arhivele turcești ¹. Având relații foarte întinse în lumea otomană, el a putut — pe această cale — să obțină o informațiune mai bogată pentru evenimentele dintre 1750—1794, în timpul cărora trăiește.

Puțini ani după încercarea lui Ienăchiță Văcărescu — în preajma marilor frământări care vor cuprinde lumea creștină din imperiul otoman — anumite cercuri erau, se pare, în așteptarea unei noi scrieri, adaptată de data aceasta, și tendințelor politice ale vremii. Autorul ei va fi Dionisie Fotino. El aparține ultimei generații de cărturari bizantini pe care fluxul emigrației balcanice îi împământenise în mediul nostru. Vom vedea din cele ce urmează că și Fotino va folosi în această necunoscută scriere a sa, pe unul dintre cei mai de seamă istorici turci.

Cele cinci volume ² ale d-lui Iorga recheamă istoriografia românească modernă în linia acestei tradiții, care — mai mult ca totdeauna — rămâne azi una din obligațiunile de onoare ale culturii noastre ³.

VIEȚILE SULTANILOR

Descrierea manuscrisului. În biblioteca d-lui dr. Elie Fotino, ⁴ între diferite cărți și manuscrise rămase dela înaintași, am găsit această *ἡ γενική ἐπιτομή ὀθωμανικῆς ἱστορίας, ἀπὸ Ὁθμάνου τοῦ πρώτου μέχρι τοῦ νῦν βασιλεύοντος Σουλτὰν Μαχμουδ, μὲ πολλὰ ἀνέκδοτα, καὶ μὲ ὅλαις ταῖς φηγούραις τῶν βασιλέων νατουρὲλ ἀπὸ τὸν Χατζῆ...*

¹ « Să însemnăm încă despre Văcărescu că, în călătoriile sale prin Turcia și mai ales în deseale sale petreceri la Constantinopol, el izbutește a scoate din condicele împărătești, copii după documentele atingătoare de țara noastră. Fotino ne spune că a întrebuițat această colecțiune. Acum însă, durere, e pierdută ». A. Papiu Ilarian, *Op. cit.*, tom. II, p. 243.

² N. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*.

³ La capătul comunicării sale « *Cronicele turcești cu izvor pentru Istoria Românilor* », d. N. Iorga spune : « O concluzie se desface din acest studiu. Trebuie să avem și noi, stând la un loc, tot ce ne privește în cronicile Osmanilor. Dar pentru aceasta ne trebuie orientaliști. Nu e o rușine că până azi n'avem niciunul? »

⁴ Dr. Elie Fotino, nepotul lui Ilie Fotino, Locuște în strada I. L. Carageale Nr. 11. Domnia sa a avut bunăvoința de a-mi pune la dispoziție cărțile și manuscrisele rămase dela Dionisie și Ilie Fotino. Țin să-i mulțumesc și pe această cale pentru amabilitatea sa,

[Prescurtare generală a istoriei otomane, dela Othman cel dintâi până la Sultanul Mahmud, cel ce stăpânește acum, cu multe anecdote și cu toate chipurile împăraților, naturale, după Hagi...].

Este un volum legat în carton și îmbrăcat într'o piele fină maron; conține 90 p.; 26 × 19 cm. Pe ambele scoarțe se văd urmele unui discret chenar săpat în piele. Deși carii au străpuns pe alocurea scoarța și 3—5 foi în adâncime, totuși înfățișarea generală a volumului este încă frumoasă. Foile au fost numerotate de autor cu cerneală roșie însă legătorul, tăind marginea superioară a volumului a retezat și cifra curentă; în parte ea se mai vede. Paginile au o liniatură de presă: pe fiecare față 37 de rânduri; o margine interioară lată de 2½ cm. iar în afară una de 4½, contribuie la aspectul elegant al paginei. Aceeași îngrijire și preocupare de frumos¹ se remarcă în întregul volum. Scrierea densă și fină, sobru ornamentată, cu litere aruncate peste rânduri — recomandă un mare și răbdător meșteșug caligrafic. La fiecare început de capitol, litera inițială este frumos înflorită cu cerneală roșie. Prima foaie este albă. Urmează pagina de titlu, rămasă de asemenea albă, autorul ne-fiind, se pare, hotărât asupra formulei titlului și dedicațiunii ce va face. La pagina 4, la mijloc, se află o scurtă prefață de 8 rânduri semnată de scriitor.

᾽Ω φίλ' ἀναγνώστα, εἶπετο νὰ ἀρχίσωμεν τὴν ἱστορίαν ἀπὸ Μεε-
μὲτ τὸν Β-ον, ὅστις ἐκυρίευσε τὴν
Κωνσταντινούπολιν, καθὼς τινες
τῶν ἱστορικῶν, τοῦτον ὀνομάζουσι
πρῶτον βασιλέα τῶν Ἀγαρηνῶν.
μὲ τὸ νὰ εἶνε δὲ περιεργώτε-
ρον τὸ νὰ ἡξέυρη τινὰς πόθεν
κατήγετο καὶ πρότερον ἢ βασιλεῖα
τούτων, τὴν ὁποίαν σώζουσιν μέχρι
τῆς σήμερον, ἀρχόμεθα ἀπὸ τὸν
ἀ-ον; ὁποῦ ἄρχισε νὰ ἐξουσιάζῃ
εἰς τοῦτο τὸ γένος.

Διονύσιος.

Iubite cititorule, urma să începem istoria dela Meemet al II-lea, acela care a cucerit Constantinopolul, precum îl arată unii dintre istorici ca cel dintâi împărat al Agarenilor; pentru că este însă de un mai mare interes ca oricine să cunoască de unde și-a tras originea și mai dinainte împărăția lor, pe care o păstrează până azi, purcedem cu cel dintâi care a început să stăpâncască acest neam.

Dionisios

La pagina 5 începe textul, care ține până la pagina 85. Paginile 86—91 sunt albe. Prima biografie este închinată — după cum se anunță

¹ Dionisie Fotino scrie lui Zenobie Pop la 29 Septemvrie 1817 « Imi plac, după firea mea, lucrurile frumoase... ». N. Iorga, *Contribuțiuni la Istoria Literaturii Române*, An, Ac. Rom., Seria II, Tom, XXIX, pag. 4.

din prefață — lui *Otman* ; urmează ale celorlalți hani și sultani¹. Fiecare biografie este însoțită de portretul Sultanului respectiv, încadrat într'un medalion cu circumferința dublă, cu diametrul de 8½ cm. Aceste portrete, lucrate în aquarele și desen fin de peniță, desăvârșesc eleganța volumului și arată îndeajuns că Fotino a fost înzestrat și cu reale însușiri de artist. Impresionantă galeria acestor cuceritori din soldatesca Asiei Medievale. La început figuri puternice de războinici orientali, cu ochiul migdalin, cu nasul vulturesc, bărbia violentă ; apoi chipuri împărătești în bogate costume bizantine și arabe, din hermină și damasc ; printre ele, degenerați din decadența imperiului, cu fizionomia bolnavă, cu ochiul stins. Poate de aceea este Fotino atât de mândru de ilustrația cărții sale atunci când îi scrie lui Zenobie Pop că a reușit s'o înzestreze cu chipurile « naturale » ale împăraților !²

După Othman, vin la rând : *Orhan, Murat I, Baiazet I, Suleiman I, Iusuț, Musurman I, Musa, Meemet I, Murat II, Meemet II, Baiazet II, Selim I, Suleiman II, Selim II, Murat III, Meemet III, Ahmet I, Mustafa I, Osman, Murat IV, Ibraim I, Meemet IV, Suleiman III, Ahmet II, Mustafa II, Ahmet III, Mahmut I, Osman, Mustafa III, Hamit, Selim III, Mustafa III și Mahmut II*. Cele șapte biografii dela sfârșitul volumului nu sunt terminate ; autorul a rezervat spațiul necesar portretelor, a indicat ușor cu creionul limita exterioară a medalioanelor, a scris dedesubt numele sultanului și câte două rânduri introductive și a trecut mai departe, rezervând fiecărei biografii un spațiu de două pagini.

La *viața lui Mahmut*, contemporanul său, istoricul a scris doar următoarele cuvinte : *Οὔτος ἦν ἀδελφός Μουσταφᾶ τοῦ γου ὅστις διεδέχθη τὴν βασιλείαν εἰς τοὺς 18...*³. (*Acesta era frate lui Mustafa al III-lea care a urmat la împărăție la 18...*).

Intre filele manuscrisului am găsit și câteva din fișele istoricului. Vom reveni asupra lor.

Note genealogice și biografice. Niciunul dintre scriitorii greci dela noi nu s'a făcut mai vrednic de recunoștința noastră ca Dionisie Fotino. Va veni vremea ca printr'un studiu deosebit, să se arate partea pe care a avut-o opera acestui « grec » — dominată de ideile timpului — la formarea acelei atmosfere care a pregătit spiritualicește renașterea poporului român. In ce măsură se integrase sufletului românesc și aspirațiunilor lui de atunci, în ce măsură el poate fi cu cinste așezat alături de pre-

¹ Lui Othman nu îi dă niciun titlu ; urmașilor dela Orhan și până la Mahomed al II-lea, le dă titlul de *han* iar dela Mahomed al II-lea le dă tuturor titlul de *sultan*.

² Vezi pag. 178.

³ Ms., pag. 85.

cursorii autohtoni ai emancipării noastre, a demonstrat-o Gh. Sion în Prefața traducerii sale ¹: « Nefericita epocă a invaziunii Grecilor în țările noastre și a Domnilor fanarioți, este scrisă ca o adevărată epopee și cu o inimă în adevăr românească; mai toate familiile însemnate de astăzi, vor vedea rolurile părinților lor. Deși grec, Fotino se vede că a călcat pe inima sa, și, pentru ca să fie veridic, a descris cu nepărtinire și cu compătimire de inimă românească, calamitățile câte au suferit țările române din cauza consângenilor săi ». Intr'adevăr, vorbind de consângenii săi, Fotino nu se sfiește să scrie: «...oameni ticăloși, (Greci de Fanar!), destrămați și fără sațiu, necugetând decât numai cum să se îmbogățească cu desbrăcarea săracilor... » ².

Așa îl judecă pe Fotino și d. N. Iorga — cu prilejul publicării corespondenței dintre istoric și Zenobie Pop: « a fost unul dintre cei mai însemnați și mai legați cu vieța noastră românească dintre învățații și scriitorii greci cari au trăit în mijlocul nostru... » ³. Nu este fără însemnătate de sigur, nici faptul că îl găsim semnat pe « cartea de adevăritare » dată de boerii țării lui Tudor Vladimirescu în 23 Martie 1821, carte prin care se arată că *pornirea Dumnelui Slugerul Tudor Vladimirescu, nu este rea și vătămătoare, nici în parte fiecăruia, nici patriei, ci folositoare și izbăvitoare și norodului spre ușurință* ⁴.

Cu toate meritele acestea, asupra vieții lui Dionisie Fotino, s'a publicat la noi foarte puțin; asupra familiei aproape deloc. Lipsa totală de știri a dus, cum era și firesc, la unele presupuneri eronate. Astfel, d. N. Iorga ⁵, vorbind de *Istoria Daciei*, spune asupra autorului și familiei lui următoarele:

« Din documentele timpului se pot culege destule informații asupra familiei lui. La începutul secolului al XVIII-lea întâlnim pe Gheorghe Fotinò în Țara-Românească. Încă din 1785, dăm de un Antonie Fotinò, poate tatăl scriitorului nostru, ca biv Vel Șătrar. Era căsătorit cu Ecaterina Fălcoianu, de care se despărți la 1792, după șapte ani de ceartă. Era Postelnic supt Ruși, și, rămîind pe lîngă persoana lui Constantin-Vodă Ipsilanti, trecu împreună cu

¹ *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Țării Munteneste și a Moldovei* de Dionisiu Fotino, traducere de George Sion, București, 1859.

² Dionisie Fotino, *Op. cit.*, traducerea lui Gh. Sion, tom. I, p. 186.

³ N. Iorga, *Contribuțiuni la istoria literaturii române la începutul secolului al XIX-lea*, An. Ac. Rom., Seria II, tom. XXIX, M. Secției Istorice.

⁴ C. D. Aricescu, *Istoria revoluției române dela 1821*. Acte justificative, pag. 132—133.

⁵ N. Iorga, *Istoria Literaturii Românești*, vol. III, p. 110.

dînsul în Rusia, la 1808. Un *Σάββας ξενο Φοτινός* se întâlnește la 1802 în socotelile Cotrocenilor, un Ioan Fotinò se desparte de soția sa Luxița în 1818; un « Fotinò » era spițer al Curții în 1795. O pităreasă Eufrosina Fotinò avea un proces cu un sudit la 1802—1803, pe când trăia soțul ei, al cărui nume nu ni se dă. În fine, se știe că, după 1821, Ilie Fotino, fiul lui Dionisie, a făcut o povestire a împrejurărilor din timpul Zaveriei, care e unul din izvoarele cele mai importante asupra acestei mișcări¹. Dar nici despre Dionisie, nici despre Ilie nu cuprind nimic numeroasele hîrtii contemporane pe care le-am cercetat. Așa că trebuie să ne mulțămim cu portretul dela Academie (v. *Revista Nouă*, III), și cu cîteva note bibliografice. Mai știm atîta că a scris « *Noul Erotocrit* », apărut la Viena în 1818 ».

Iată însă că o împrejurare fericită ne pune în situația de a lămuri într'o măsură acest întunecat capitol. În biblioteca d-lui Dr. E. Fotino se găsesc încă două manuscrise foarte prețioase; unul, semnat *Διονύσιος*, cuprinde cîteva dintre scrierile de muzică bisericească bizantină ale învățatului². Al doilea, semnat *Ἡλίας Φωτεινός*, este un memoriu de familie; un scurt istoric care purcede dela Atanasie Fotino, tatăl lui Dionisie, și merge pînă la anul 1848³. Vom publica, cu alt prilej, în întregime acest memoriu, în care găsim în sfârșit, date genealogice asupra unei familii cu merite așa de însemnate în cultura renașterii românești. Aci ne mărginim să inserăm doar acele informațiuni care ne arată că Dionisie și Ilie Fotino n'au aparținut niciuneia dintre familiile amintite de d. N. Iorga în pasagiul citat mai sus —

¹ Ilie Fotino, *Tudor Vladimirescu și Alexandru Ipsilante în revoluția din anul 1821, supranumită Zavera*. Traducere de P. M. Georgescu, București, 1874.

² *Δοξαστικάριον, Τριώδιον, Ἀναστασιματάριον νέον, și Τὰ ἑνδεκα ἰδιώμελα ἑωθινά*. La început o foarte măgulitoare prefață închinată Marelui Vistiernic Constantin Filipescu și *dialogi versificați*, între autor și carte. Când a scris aceste *cântări* avea 32 de ani, după cum spune el însuși la p. 324. Cu alt prilej vom vorbi pe larg și despre aceste manuscrise de muzică religioasă.

³ Primele 31 de pagini sunt consacrate acestui memoriu intitulat :

<i>Σημειωματάριον</i>	<i>Carnet de însemnări</i>
<i>τῆς ἐμῆς καταγωγῆς,</i>	a originii mele
<i>καὶ σταδίου τῆς ζωῆς·</i>	și stadiul vieții
<i>πρὸς γνῶσιν τῶν μετὰ χρόνον,</i>	pentru știință, celor după ani
<i>ἡμετέρων ἀπογόνων.</i>	urmașilor noștri.
<i>Ἡλίας Φωτεινός.</i>	

La celălalt capăt al caetului în care se găsește scris acest memoriu, se află alte 26 de pagini, cu încercările poetice ale lui Ilie Fotino.

și pe acelea care contribue la explicarea împrejurărilor ce au înlesnit lui Dionisie Fotino, o lucrare asupra istoriei turcești.

Dionisie Fotino s'a născut la anul 1769¹ în orașelul Patras din Peloponez². Tatăl său, Atanasie Fotino a fost un medic de reputație, în Constantinopol. Fiind apreciat în cercurile otomane și cunoscând limba turcească, Atanasie Fotino a devenit medicul sultanului Abdul Hamit³ în care calitate a rămas la Constantinopol până la moartea acestuia adică până în primăvara anului 1789.

Se pare că a fost o figură bine cunoscută — populară chiar — prin cartierele creștine ale Stambulului; a fost supranumit de conaționali săi *psaltakis*, fiindcă era bun cunoscător al muzicii orientale bisericești și fiindcă în toate sărbătorile mergea la biserică și cânta în strană⁴.

După moartea sultanului, Atanasie Fotino a părăsit Constantinopolul, din cauze care nu ni se relatează, și s'a așezat în Peloponez, unde, avea însemnate proprietăți⁵. Ferit de griji și de nevoi, fostul medic al sultanului, împreună cu soția și fiica lui « trăiau o vieață fericită »⁶. La această dată, fiul cel mai mare al lor, Dionisie, avea vârsta de 20 de ani și se pregătca de plecare din nou la Constantinopol, pentru continuarea studiilor⁷. Nu ni se spune data exactă a acestei întoarceri și nici la ce școală anume, dar nu poate fi vorba desigur, decât de marea școală a Patriarhiei. Survine însă o nenorocire. Intr'un accident de vânătoare, un glonte sfărâmă piciorul doctorului Atanasie Fotino care, puțin după aceea moare⁸. Rămasă văduvă, Diamanda Fotino, nevând pe nimeni care s'o ajute în administrarea proprietăților ei — Dionisie fiind plecat la Constantinopol — se gândi să-și mărite fiica, pe Pascalița, cu un om capabil anume Andrei Dimitriu⁹. Din această

¹ Cunoaștem data morții din *prefața* cărții asupra revoluției din 1821, de Ilie Fotino și din *Σημειωματάριον* -ul aceluiași, p. 9: «... ἀποβιώσας δὲ 52: ἐτῶν τῇ ἡλικίᾳ τὸ 1821 ἔτος τὴν 10 τοῦ Ὀκτωβρίου ἡμέρα δευτέρα... ».

² După cum se vede în *introducerea* la *Noul doxasticar*, p. 1.

³ Ilie Fotino, *Σημειωματάριον*, p. 3: « ἡ μήτηρ μου, ὀνομαζομένη Πασχαλίτσα, ὁμοίως ἔχει πατέρα τὸν Ἀθανάσιον Φωτεινὸν ἀπὸ Νεξηρὰ τῆς Πελοποννήσου, ἐπίσημον ἱατρὸν τοῦ Σουλτὰν Χαμίτη... »

⁴ *Ibidem*, «... ὅστις ἐπωνομάζετο καὶ Καρδάσης, καὶ Ψαλτάκης, καὶ Πολιτάκης, διότι εἶχε διατρίψει χρόνους ἱκανοὺς εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἦτο εἰδήμων τῆς τοῦ Ὁθωμανικῆς διαλέκτου, καὶ ἐπρόφερε συνεχῶς τὸ, καρδάσι καὶ τῆς Μουσικῆς ἐπιστῆμης πάλλων πάντοτε εἰς τὴν ἐκκλησίαν... »

⁵ Ilie Fotino, *ms. cit.*, p. 5.

⁶ Ilie Fotino, *ms. cit.*, p. 4.

⁷ Ilie Fotino, *ms. cit.*, p. 5: « διότι ὁ υἱὸς τῆς Διονύσιος, ὁ θεῖός μου, εἶχεν ἀναχωρήσει διὰ Κωνσταντινούπολιν ἵνα σπουδάσῃ... »

⁸ Ilie Fotino, *ms. cit.*, p. 4.

⁹ Acelaș, *ms. cit.*, p. 5.

căsătorie sora lui Dionisie, avu șapte copii. Al doilea dintre ei fu botezat Ilie ¹. Acesta este Ilie Fotino, autorul cărții asupra revoluției din 1821. Că este nepotul lui Dionisie și nu fiul — cum s'a crezut — se vede întâiu din Prefața ² cărții lui: « *Răposatul unchiul meu Dionisie Fotino...* » și apoi, din chiar acest *Σημειωματάριον*, la p. 5: « *...fiul ei, Dionisie, unchiul meu plecase la Constantinopol ca să studieze.* »

Se pune acum întrebarea: când a părăsit Fotino Constantinopolul sau Peloponezul, pentru a se statornici în țara noastră? La p. 110 din *Istoria Literaturii Românești* d. N. Iorga scrie: « Era dascălul copiilor lui Dumitrachi Ghica sau omul lui de casă. Cu prilejul războiului din 1787, el spune că se găsea pe lângă acest bătrîn, influent și bogat boer ». Este, desigur, o scăpare din vedere, căci la 1787, Dionisie Fotino era încă la Constantinopol cu familia sa. El nu se statornicește în țară decât la anul 1800, după cum rezultă din propriile lui cuvinte, din prefața *Istoriei Daciei* tipărită la anul 1818: « *...în urma experienței mele de 18 ani în această țară...* ». Este adevărat însă, că povestind fuga din țară, din cauza pasvangiilor, Fotino pomenește de marele ban Dimitrie Ghica *pe lângă carele împreună și eu, autorul, Dionisie, mă aflam înainte și mai pe urmă, nedespărțit în toate evenimentele*. Dar acest episod se petrece, după cum se știe la anul 1802, în a treia domnie a lui Mihail Șuțu în Muntenia iar nu în 1787. Prin cuvintele « pe lângă carele și eu, autorul, mă aflam înainte... », Dionisie a vroit să înțeleagă înainte de 1802; în niciun caz însă nu s'a referit la o dată anterioară lui 1800. Deasemeni vor trebui rectificate și notele lui C. Diaconovici ³ și a d-lui Adamescu ⁴, care spune — cel din urmă după cel dintâi — că *Fotino a venit în Muntenia în anul 1804*; încă din anul 1801 el închină vistiernicului Constantin Filipescu volumul său de cântări bisericești ⁵. Dar, cu alt prilej ne vom ocupa mai pe larg de intervalul petrecut de scriitor în țară, dela data sosirii lui și până la data când a murit. Aci ne vom mărgini să adăugăm că a murit la 10 Octombrie 1821 și că « *a fost înmormântat cu alai însemnat în biserica zisă a sfinților, în București* » ⁶.

¹ Acelaș, ms. cit., p. 5: « β-ον ἐμέ τὸν Ἡλίαν. »

² Ilie Fotino, *Op. cit.*, p. VI.

³ C. Diaconovici. *Enciclopedia Română*, tom II, p. 453.

⁴ . Adamescu și Candrea. *Minerva*.

⁵ La pag. 324 din volumul de cântări bisericești Fotino spune că a încheiat această lucrare de artă în al 32-lea an al vieții mele. Cum el este născut la 1769, rezultă că a încheiat-o la anul 1801.

⁶ Ilie Fotino, *Σημειωματάριον*, pag. 8. Până azi nu s'a știut. Am început cercetări în acest sens. Din nefericire grădina pe care a avut-o Biserica Sfinților este astăzi în întregime acoperită de clădiri.

Din informațiunile de mai sus rezultă în deajuns de lămurit că mediul de formație intelectuală a lui Dionisie Fotino a fost Constantinopolul. Aci de altfel, la început prin tatăl său iar mai apoi prin vestiții Iacob Protopsaltul și Petru Vizantie dela Patriarhie, s'a desăvârșit el în arta cântărilor bisericești bizantine¹. În al doilea rând vedem că el a putut — datorită funcțiunii de încredere a tatălui său la serai — să cunoască de aproape clasa conducătoare a imperiului, moravurile și mai ales scăderile ei². Rezultă chiar, din cercetările ce am făcut, că încă din timpul îndelungatei lui șederi la Constantinopol, Dionisie Fotino s'a simțit înclinat să cerceteze istoria otomană. Poate că dacă ar fi rămas acolo, ar fi adâncit și mai mult aceste preocupări; ar fi făcut-o poate în termeni mai științifici, așa cum a făcut în urmă cu istoria românească. Manuscrisul ce publicăm este cea mai bună dovadă nu numai că a avut aceste preocupări în timpul șederii lui la Constantinopol, dar că ele au persistat și după aceea, peste decenii, până în cei din urmă ani ai vieții lui, după cum vom vedea în cele ce urmează.

Când au fost serise Viețile Sultanilor. Nu știm exact data când a scris Dionisie Fotino lucrarea sa asupra sultanilor turci. În arhivele casei de negoț a familiei Pop din Sibiu, d-l N. Iorga a găsit câteva interesante scrisori ale istoricului către Zenobie Pop³; din conținutul acestora lucrurile se lămuresc întrucâtva.

Învățatul Dionisie, sfârșind *Istoria Daciei* și *Noul Erotocrit*, apelase la sprijinul acestui « protector al literaturii și iubitor mai ales de carte grecească nouă și veche »⁴, — pentru tipărire; Pop îi comunicase că ia asupra lui tipărirea lucrărilor amintite. Corespondența se poartă astfel cu prilejul acestei afaceri de tipar și întovărășește de regulă expediția textelor, corecturile sau transporturile de exemplare tipărite. Incepută în Septemvrie 1817, seria scrisorilor găsite de d. N. Iorga se oprește în August 1819. Intr'una din ele scriitorul, fiind întrebat de bancher asupra altor scrieri — firește în vederea imprimării lor —

¹ Anton Pann, *Bazul teoretic și practic al muzicii bisericești*, apărută în București în anul 1845, la p. XXVI: « Iar în știința muzicii bisericești mărturisește singur că a fost școlar dascălilor săi Iacob Protopsaltul, și Petru Vizantie, cărora a fost și imitator ». Vezi și Nic. M. Popescu, *Vieața și activitatea dascălului de cântări Macarie Ieromonahul*, București, 1908, p. 12—13, unde se vede, cât de prețuiți au fost cei doi dascăli constantinopolitani ai lui Dionisie Fotino.

² Dionisie Fotino n'a simpatizat de loc pe Turci și regimul lor despotice; chiar în *Istoria Daciei*, vorbind de sultani, el îi denumeste « tirani » (v. de pildă p. 122, partea IV, trad. G. Sion).

³ N. Iorga, *Contribuțiuni la Istoria Literaturii Române la începutul secolului XIX-lea*, extras din An. Academiei Române, Seria II, tom. XXIX, p. 3-9.

⁴ Acelaș, *Op. cit.*, p. 3.

răspunde: *Le am ce-i dreptul, dar sunt nerevăzute, neîndreptate și neîncheiate*¹; apoi adaugă: *numai furând ceva timp, mă pot ocupa să le văd și să le îndrept, fiindcă n'am pe nimeni ajutor*².

Care sunt aceste scrieri *neîncheiate* pe care Fotino își propune la generoasa invitație a prietenului său, « să le revadă și să le îndrepte », aflăm din aceeași scrisoare. Plângându-se de grijile și nevoile ce au năvălit asupra sa, Dionisie Fotino adaugă: *Cu toate acestea nu las nici scrierile mele la o parte, care sunt: o distractivă comedie; o prescurtare generală a istoriei otomane dela Othman întâi, până la Sultanul Mahmud, cel care stăpânește acum, cu multe anecdote și cu toate portretele sultanilor, naturale, după Hagi și Teatrul cel mare al lumii, dela Baltazar Gracian, în patru volume, interesant și pentru toate anecdotele ce cuprinde*³. Iată dar că între lucrările « neîncheiate » la 1 Decembrie 1818 se afla și scrierea găsită de noi. Ea fusese concepută deci și redactată în mare parte, *înainte de această dată*. Când?

Încă din anul 1817, l-am văzut pe Fotino preocupat de modalitatea tipăririi *Noului Erotocrit* și a *Istoriei Daciei* — opera capitală a vieții sale. Zece ani — anii maturității — lucrase cu mare răbdare⁴, spre a duce la bun sfârșit această scriere de remarcabilă concepție pentru vremea aceea — și de serioasă documentare.

În acest interval de zece ani (1807 — 1817), ocupat să se documenteze asupra istoriei românești și să redacteze, el nu s'a putut îndeletnici cu *Viețile Sultanilor*. Pentru « mângâierea sa » lucra — după cum spune — la *Erotocrit*. Am ajuns astfel la convingerea — judecând și după conținut — că aceste biografii au fost concepute și în parte redactate înainte *Istoriei Daciei*, — deci înainte de anul 1807 — și întrerupte apoi. Altfel nu ne putem explica ignorarea aproape totală a istoriei românești, la punctele de contact cu istoria otomană. Omul care s'a documentat⁵

¹ N. Iorga, *Op. cit.*, p. 7.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ În Septembrie 1817, Fotino sfârșește de scris vol. III și de copiat vol. II din *Istoria Daciei*: « *Vezi afla că aceste lucrări ale mele le-am început acum zece ani: Erotocritul pentru propria mea mângâiere, iar descrierea moldo-munteană ca un Παράγωγος διὰ ἰδέαν μου* (o distracție pentru gustul meu). Vezi N. Iorga, *Op. cit.*, pag. 7.

⁵ « Pentru că mi s'a întâmplat să am încă și multe tălmăcirii latinești despre țara Dacia, și tot odată cronicile slavonești, polone și altele, în care se cuprind și toți Domnii de demult ai Țerii-Românești și Moldovei, care nu se cunosc de localnici, și nici n'au cronici anume (*τὰ ἴδια χρονικά*), mi-am pus în minte să scriu, dela început până astăzi, istoria acestor două Principate, și apoi să adaug descrierea topografică și politică a lor ».

cu atâta pasiune pentru a scrie *Istoria Daciei* și care a făcut cu prisosință dovada integrării¹ sale în spiritul și în viața istorică a poporului român, n'ar fi putut întocmi o istorie a Turcilor fără să pomenească — dintre epizodele cu răsunset european ale istoriei românești — cel puțin numele lui Mihai Viteazul. Dar cu totul altfel a privit Fotino lucrurile atunci când a reluat — în 1818 — scrierea sa. Acum, după ce dăruise patriei adoptive *Istoria Daciei*, el își dă seama că n'ar mai putea tipări o istorie turcească, fără a aminti câteva din legăturile ei cu trecutul Principatelor. Așa ne explicăm prezența între foile manuscrisului a unui număr de fișe, de format mic, în care Fotino și-a însemnat — odată cu reluarea lucrării — diferite episoade din istoria românească, pe care vroia să le introducă în vechiul text al scrierii sale. Dar despre aceste fișe vorbim în altă parte, mai pe larg².

Deci, fără a putea preciza data, suntem în măsură a afirma totuși, că *Viețile sultanilor* alcătuiesc una dintre primele lucrări ale lui Dionisie Fotino. De asemenea este foarte greu de arătat cu precizie, locul unde el întrerupe lucrarea și de unde o reia în 1818. S'ar părea că biografia sultanului Ahmet, ultima completă, este punctul la care Fotino și-a întrerupt opera sa. A reluat într'adevăr scriitorul aceste biografii, așa cum promite în 1818? Ne îndoiim. În orice caz, va fi adăogat foarte puțin: poate titlul și rândurile introductive ale fiecăreia din ultimele șapte biografii. Ne mai având probabil la îndemână izvoarele după care își începuse lucrarea, el a scris aceste introduceri stereotipe rezervând însă, cum am văzut, paginile necesare fiecărei biografii. Dar nu îi lipseau lui Fotino numai izvoarele textului, pentru a putea continua în voie, după 1818, această scriere; îi lipsea, se pare, chiar izvorul după care luase portretele; Fotino s'a mărginit să le rezerve și acestora spațiul necesar, indicând cu compasul locul medalionului. În aceste condițiuni, nu este de mirare că «încheerea» lucrării mergea, firește, anevoie. Se pare că Dionisie Fotino devenise el însuși sceptic asupra posibilităților de lucru. Într'o scrisoare târzie, din 3 Martie 1819³, el spune lui Zenobie Pop: «*Pentru moment mă ocup cât îmi este cu putință, de hărțile geografice ale Valahiei*⁴ și de biografia sultanilor». Dar scrierea a rămas și după aceea, «neîncheiată». Moartea l-a surprins pe Dionisie

¹ N. Iorga, *Op. cit.*, p. 3, spune despre Dionisie Fotino că a fost «unul dintre cei mai însemnați și mai legați cu viața noastră românească dintre învățații și scriitorii greci cari au trăit în mijlocul nostru...».

² Vezi pag. 210—II.

³ N. Iorga, *Op. cit.*, p. 8.

⁴ Am văzut în colecția de stampe și manuscrise a d. prof. N. Ionescu o hartă a Daciei provenind dintr'un volum al Istoriei Daciei.

Fotino în plină activitate istoriografică ; nu însă pentru *Viețile Sultanilor* ci pentru evenimentele din 1821 al « căror martor și « inițiat » fusese ¹.

Izvoarele. După cum ne-o spune Fotino însuși, în scrisoarea din 1 Decembrie 1818, izvorul de care s'a folosit pentru alcătuirea acestor biografii este *Hagi* (ἁγὶ τὸν χατζῆ). *Hagi* — *Hagi Chalifa* — este numele sub care era cunoscut mai adesea vestitul istoric turc *Mustafa b. Abdullah* ², unul dintre cei mai de seamă cărturari pe care i-a avut imperiul otoman. A trăit dela 1609—1657 și a lăsat o operă imensă. Lucrările lui traduse în limbile franceză, italiană, engleză și latină au servit adesea, începând din veacul al XVII-lea, ca bază cercetărilor orientaliștilor europeni. Om de vastă cultură arabă, persiană și europeană, *Hagi Chalifa* poate fi pus alături de cei mai mari învățați ai timpului său. Are multe scrieri istorice din care Dionisie Fotino a putut culege materialul necesar biografiilor sale. În primul rând, s'a folosit însă de o celebră scriere, concepută în genul analelor, și cunoscută în istoriografia

¹ Ilie Fotino, *Tudor Vladimirescu și Alexandru Ipsilante în revoluția din anul 1821, supranumită Zavera*, București, 1874, traducere de P. M. Georgescu. « Răposatul unchiul meu Dionisie Fotino, aflându-se în acea epocă în București și inițiat fiind în secretele Eteriei se ocupa tot odată cu multă asiduitate întru a completa a sa istorie a Daciei, scrisă în trei volume... », p. VI.

² *Mustafa b. 'Abdullah*, Gen. Hăggî, este socotit de către Franz Babinger, « *der grösste Polyhistor der Osmanen* ». Este cunoscut și sub numele *kjatib Celebi*. S'a născut în Constantinopol în Februarie 1609 și a murit în Octombrie 1657, în urma unui accident. Mormântul său se află la Constantinopol. Era fiul unui funcționar dela departamentul războiului. El însuși a intrat încă dela 14 ani în corpul *Silihdâr* și repartizat apoi la cancelaria anatolică (*Anadolü mühâsebe qualemi*). Între anii 1624—1635 a stat aproape în permanență cu armata în Estul Anadoliei. A luat parte la 3 expediții contra lui Abâza Pașa și apoi la cele mai mari expediții militare pe care le-au întreprins Turcii în vremea aceea, între altele la asediul Bagdatului și la expedițiile din Persia, etc. În iarna anului 1633—1634 și-a făcut și călătoria de pelerinaj. Moștenind o avere mare a demisionat din slujba sa și s'a dedicat exclusiv cercetărilor științifice. A fost un cărturar de o vastă cultură enciclopedică. A scris în toate domeniile ; dar aproape toate scrierile sale cuprind în primul rând un important material istoric, în al doilea, geografic și lingvistic. A lăsat un foarte mare număr de cărți și manuscrise care azi se găsesc fie în arhivele constantinopolitane fie prin marele muzeu și bibliotecă din apus. Vezi pentru toate aceste informațiuni și pentru tot ceea ce privește pe acest mare istoric turc, Franz Babinger, *Op. cit.*, p. 195—203. Primele comentarii mai largi asupra lui *Mustafa b. 'Abdullah* le-a făcut Geambatista Toderini în a sa *Letteratura Turchesca*, Veneția 1787, tom. III, p. 25—34, 131—142 și 143—178. La p. 26, Toderini spune : ...*fu dottissimo Musulmano... Hagi Califah coltivò il raro talento coi viaggi, colle lingue orientali, e Europee, coll'ascoltare i piu illustri maestri colla lettura immensa di libri d'ogni scienza, e letteratura. Lesse un' infinità d'autori Arabi, Persiani, e Turchi in piu di trecento scienze, siccome afferma Ibraimo...*

turcească sub numele de *Taqwīm ūl tewārīch*¹ (= tabele cronologice), *opera illustre che avea servito di guida a molti Turchi scrittori*². Incepând după obiceiul timpului, dela facerea lumii, aceste anale au fost duse de Hagi Chalifa până la anul 1058—1648, adică până la domnia lui Mahomed IV, fiul lui Ibraim. A fost foarte apreciată și folosită. Nenumărate manuscrise conținând această cronologie au circulat, înainte și după tipărire, în toată lumea, dela Londra și Paris până la Cairo și până la Calcuta³. Giambatista Toderini, scria la anul 1787 că *Hagi Calfah compose questa Cronologia con molta, e dottrina, con senno, e buona critica, lasciandoci una miniera ricchissima d'Istoria, e d'erudizione musulmana*⁴. În ce măsură devenise utilă cronologia lui Hagi Chalifa, ne-o dovedește faptul că, după moartea lui, s'a simțit nu numai nevoia tipăririi ei dar și aceea de a fi continuată⁵. Primul continuator a fost *Mehmet Şejchî*; reluând-o dela 1059—1649, el a continuat-o până la 1144—1731; al doilea a fost tipograful *Ibrahim*⁶, care a dus-o dela 1144—1731 până la 1146—1733 și apoi a tipărit-o, însoțind-o de o biografie a lui Hagi Halifa; al treilea continuator, *Ali Su' avvi*, reluând-o dela 1147—1734, a continuat-o până la 1227—1812. Astfel stând lucrurile, nu ne miră de loc cuvintele lui Toderini, că tabelele cronologice ale lui Hagi ajunseseră pentru scriitorii turci un fel de «guida», investite de o autoritate quasi oficială. *J. J. Reiske* a făcut o traducere în limba latină care se găsește în Biblioteca din Kopenhaga⁷, în manuscris. Dar încă din anul 1697, Tabelele lui Hagi circulau prin Apus, într-o traducere italiană, alcătuită de *Giovanni Rinaldo Carli*⁸ și tipărită la

¹ F. Babinger, *Op. cit.*, p. 196—197.

² Giambatista Toderini, *Op. cit.*, p. 132. Hammer, în *Introducere*, vol. I, p. XI spune: *Fără lucrările cronologice și geografice ale celebrului bibliograf Katib Tschelebi, cunoscut mai mult sub numele de Hadji Khalfa, scriitorul care întreprinde istoria imperiului otoman nu va putea să meargă de cele mai multe ori decât pe dibuite...* Hammer a cunoscut și a utilizat pas cu pas scrierile lui Hagi, cu deosebire *Cronologia*. În *Introducere*, vol. I, pag. XIX el dă lista lucrărilor lui Hagi, pe care le-a folosit.

³ Franz Babinger, *Op. cit.*, p. 197; dă lista tuturor manuscriselor rămase și localitățile unde se găsesc păstrate.

⁴ Giambatista Toderini, *Op. cit.*, p. 138—139.

⁵ Franz Babinger, *Op. cit.*, p. 196.

⁶ *Ibidem*. Asupra lui Ibrahim muteferriqa vezi și G. Toderini, *Op. cit.*

⁷ Indicațiuni asupra acestei traduceri în G. Toderini, *Op. cit.*, p. 139 și în Franz Babinger, *Op. cit.*, p. 117.

⁸ *Cronologia Historica scritta in lingua turca, persiana, araba da Hazi Halifé Mustafâ e tradotta nell' idioma italiano da Gio: Rinaldo Carli, nobile justinopolitano, e dragomano della Serenissima Repubblica di Venezia*. În Venezia, 1697. Un exemplar din această «*libro rarissima*», cum spune Teodorini încă din anul 1787 (p. 140, *Op. cit.*), se găsește în Biblioteca Academiei Române, II, 24, 183.

Veneția. Afară de aceste două traduceri, s'a mai făcut și o traducere franceză, de *Antoine Galland*, sub titlul *Tables Chronologiques de Hadjy Khalfa*. Aceasta însă nu este cunoscută nici lui Toderini și nici lui Franz Babinger.

Se pune acum întrebarea: Dionisie Fotino s'a folosit în *Viețile Sultanilor* de originalul turc, tipărit în anul 1146 — 1733 la Constantinopol de către Ibrahim, de vreo copie în manuscris, de traducerea italiană, sau de cea franceză? Răspunsul nu este de loc ușor, deoarece din toate acestea, noi nu avem la îndemână decât traducerea italiană a lui Carli. Din nefericire, nici aceasta nu este însă cu totul exactă. J. J. Reiske și după el și ceilalți orientaliști, au acuzat pe Carli că traducând, a modificat textul cronologiei lui Hagi. Toderini își însușește și el acuzația (*d'infideltà*) rostită de Reiske¹; el arată, cu exemple, că într'adevăr traducerea lui Carli cuprinde modificări. Dă probe edificatoare din care se poate constata că traducătorul venețian a făcut adăugiri și omisiuni: *Veramente collazionata coll' originale, veggonsi alquante cose introlasciate, altre aggiunte, e volgarizzate senza seguire con esattezza l'originale*². În aceste condițiuni, posibilitățile de control se restrâng firește. Câteva observațiuni totuși se impun. Astfel, constatăm că ultima biografie pe care Dionisie Fotino o scrie în întregime este aceea a Sultanului Ahmet al III-lea, care moare în anul 1730. Deci Fotino nu s'a oprit la anul 1058 — 1648 unde s'a oprit Hagi Chalifa ci a mers mai departe, până la punctul unde a ajuns Mehmet Șejchî, primul continuator al cronologiei. Cum volumul tipărit și editat de Ibrahim Muteferriqa, al doilea continuator, merge până la anul 1733, ar rămâne să conchidem că Fotino s'a folosit de un manuscris care cuprindea adausul lui Mehmet Șejchî — și nu de volumul tipărit.

Se știe că aceste manuscrise au circulat altădată în număr foarte mare, mai ales în lumea musulmană, așa încât Fotino a putut să-l cerceteze în vremea șederii sale în Constantinopol. De altfel cronologia lui Hagi Chalifa n'a fost pentru Fotino ceea ce numim obișnuit: *un izvor*. Ea n'a fost decât un indicator de date și fapte, valabil prin reputația de exactitate, de care atât de entuziast vorbește Toderini. După știința acestuia, mulți scriitori turci, au folosit-o după cum am văzut, « *di guida* ». Dionisie Fotino, om de cultură constantinopolitană a urmat,

¹ G. Toderini, *Op. cit.*, p. 140. Hammer a cunoscut și traducerea lui Carli; vezi vol. I, pag. XIX. După originalul turc, el dă în vol. I, pagg. 361—363 extrase pentru intervalul dela 35 (655) când are loc invazia musulmană în Turchestan și până la 467 (1074) când se întemeiază dinastia Seldjukizilor Asia Mică

² *Ibidem*.

firește, acest obicei; chiar Hagi Chalifa o recomandă în ultimele pagini în același sens ¹. Așa dar, nu trebuie să ne închipuim că Fotino s'a măr-ginit la o compilație după aceste tabele de date și fapte disparate, pe care Hagi le-a cules de pe tot întinsul imperiului, grupându-le pe ani, *dar fără a le da o înlănțuire istorică*. Oricât de « rezumativ », Fotino face totuși istorie și nu cronologie. El și-a cules din *Taqwōim ul tervārīch* doar o parte din elementele constitutive ale biografiilor, osatura lucrării sale; la acestea însă, el a mai adăogat un material istoric de factură literară, cuprinzând elemente de portret și atmosferă, narațiuni și mai ales multe anecdote. Pe acestea firește nu și le-a procurat din Cronologia lui Hagi Chalifa.

Către sfârșitul ei, cronologia lui Hagi Chalifa cuprinde pagini care de asemenea au înrăurit asupra lui Dionisie Fotino. Sunt o serie de considerațiuni de ordin politic teoretic, în care istoricul turc arată că inferioritatea regimului otoman și mai ales decăderea lui se datorește în primul rând despotismului, desfrânării și cruzimilor ²; încheie demonstrând superioritatea regimurilor creștine, a căror principii s'au menținut și se mențin datorită faptului că se întemeiază pe justiție. « Lumea spune Hagi, nu se surpă nici prin erezie nici prin necredință, dar sigur printr'o guvernare tiranică în care justiția este sfărâmată », sau « Quel Principe Tiranno, que abolisce le leggi, e tutto si dona in preda a' suoi piaceri, vien finalmente punito dal Cielo... » ³.

În biografiile Sultanilor din faza de decadență a imperiului, Fotino folosește cu prisosință îndemnul acesta la o aspră judecată și cată neconținut a releva în deosebi păcatele curții otomane, pe care Hagi Chalifa le amintise doar prin aluziuni și sub forma unor considerațiuni politice de ordin general. În afară de aceasta, am găsit în foile manuscrisului ce înfățișem, o fișă conținând următoarele cuvinte: « *Ας καταγραφῇ ὁ πόλεμος πρῶτον μετὰ Πέτρον αὐοῦ καὶ ὁ θάνατος Μπραγκοβάνου καὶ οἱ βασιλεῖς κατὰ τὸ νέον σύστημα...* » (să se înregistreze întâiu războiul cu Petru I-ul și moartea lui Brâncoveanu și regii după sistemul nou). Fotino își propune prin urmare să vorbească pe larg de regii de sistem nou. El urmărea de sigur să facă ca și Hagi Chalifa, elogiul

¹ Traducerea lui Rinaldo Carli, p. 206: «...la quale appresso gl'intelligenti servira di semplici indice, appresso gl'ignari dell'antiche istorie di veruna satisfatione, mentre non potranno raccogliere, che un ristretto compendio delle cose più rimarcabili comprato colla sresa di tutto il mio tempo da' Nobilissimi Istorici ». Hammer în *Introducere*, rol. I, pag. VI-XII «... sunt singurele lucrări turcești care pot servi de ghid...».

² Traducerea lui Rinaldo Carli, p. 204-206.

³ *Ibidem*.

monarhilor creștini reformatori. Lucrul era, pentru vremea de revoluții în care trăiește și scrie Fotino, încă și mai potrivit; teoriile istoricului turc dela 1648, asupra cauzelor decăderii imperiului musulman, apăreau, în lumina veacului de libertate ce începea, ca o sumbră prevestire.

Cât privește anecdotele și narațiunile, parte din ele au putut fi culese de Fotino dintr'o altă operă a lui Hagi intitulată *ğāmi' al mulūn*¹. După cum ne spune Babinger, aceasta nu este altceva decât o culegere bogată de anecdote istorice și literare (...*geschichtlicher und literarischer Anekdoten*). Nu este exclus, judecând după asprimea cu care Hagi Chalifa caracterizează regimul sultanilor, ca această culegere să cuprindă, chiar ea, unele din anecdotele răutăcioase folosite de Fotino. Pentru cele mai usturătoare el a avut la îndemână și pe istoricii creștini², iar pentru unele accente de satiră, propriul lui sarcasm.

În ceea ce privește metoda biografică, în afară de faptul că era foarte curentă în vremea sa, Fotino avea un model tot în scrierile lui Hagi Chalifa. Este studiul intitulat *sullam al — wusūl ilā tabaqat al — fuḥul* («*ein lebensgeschichtliches Werk über berühmte Männer...*»)³.

Sunt și alte scrieri istorice⁴, sau cu parțial conținut istoric, ale scriitorului turc, care au putut procura lui Fotino material pentru «*Viețile sultanilor*». Dar, în stadiul actual al posibilităților de orientare în istoriografia otomană, o lămurire completă asupra tuturor textelor

¹ Franz Babinger, *Op. cit.*, p. 201. Chiar din scrisoarea lui Fotino către Zenobie Pop se vede că și unele anecdote provin tot din opera istoricului turc: *μὲ πολλὰ ἀνέκδοτα, καὶ μὲ ὅλαις ταῖς φηγοῦσαις τῶν βασιλέων κατουρῆλ ἀπὸ τὸν Χατζή*

² Este limpede că *Dionisie Fotino*, deși nu dă în scrisoarea către Zenobie Pop, decât un singur izvor — *Hagi Chalifa* — totuși s'a folosit și de istoricii creștini. Dăm în paginile următoare unele indicii certe. O urmărire a *întregului* material provenit din surse creștine *directe*, nu se poate face decât având și textele izvorului turc indicat de autor însuși.

³ Pentru *genul Plutarch*, în jurul anului 1800—20, Fr. I. v. Hormayer, *Österreichischer Plutarch*. Wien, 1807—1814 și Nicolae Nicolau, *Plutarch Nou*, traducere cu adaose după Pierre Blanchard, Buda 1819, Vol. I—II.

⁴ Hagi Chalifa (*traducerea italiană* a lui Rinaldo Carli) spune: «*Se poi diletassero d'intender minutamente il tutto, leggino l'altre mio Libro intitolato il Millesimo trecentesimo terzo, col quale potramo pienamente appagare la loro curiosità*». Lucruri privitoare la viața unora dintre sultani se vor fi aflând în *raunaq al-saltana*, o istorie a Constantinopolului scrisă de Hagi Chalifa. Pentru unele acțiuni militare, Fotino va fi consultat poate și *tuhfet ül-kibar fi esfâr ül-bihâr*, o istorie a cuceririlor turcești în M. Mediterană și M. Neagră; tradusă în franțuzește sub titlul: *Histoire des conquêtes des Ottomans sur les Chrétiens tant dans la mer méditerranée que dans la mer noire avec les nom des places (et) les circonstances des victoires* de Sieur La Rocque și în englezește, James Mitchell, *The History of the maritim wars of the Turks, translated from the Turkish of Hagi Khalifeh*, London, 1831. Vezi pentru manuscrise și detalii Fr. Babinger, *Op. cit.*, p. 202—203.

din opera lui Hagi Chalifa folosite de Fotino, nu este cu putință. Din cele de mai sus rezultă deci că Hammer s'a înșelat atunci când a crezut că el este primul scriitor european care s'a folosit de operele marelui istoric turc¹.

Deși în scrisoarea către Zenobie Pop, Fotino dă ca izvor al scrierii sale numai pe Hagi Chalifa [*ἀπὸ τοῦ Χατζή. . .*] totuș se pare că Fotino a consultat și alte scrieri turcești. Sunt unele indicii că a cunoscut acea *Ta' rich-i âl-i 'Oșmân* (Istoria Otomanilor) pe care specialiștii au caracterizat-o cu « cea mai utilă prescurtare care s'a scris asupra istoriei Turciei ». Dealtfel, este de presupus, că Fotino, vrând să scrie la rândul său *ἡ γενικὴ ἐπιτομὴ ὁθωμανικῆς ἱστορίας* [*Prescurtare generală a istoriei otomane*] își va fi procurat și manualul turcesc amintit mai sus. Autorul acestei celebre prescurtări este *Mehmed Hemdemî, Gen. Şolaqzâde*²; pentru începuturile imperiului este o scriere bună, și foarte des utilizată de cei cari au scris asupra istoriei turcești. Un indiciu prețios că Fotino a cunoscut-o îl găsim în următorul fapt: Hammer arată că după asasinarea lui Murat I de către Miloș Cobilovici la Cosova, Baiazed a instituit un protocol special pentru cei admiși în audiență: ei erau însoțiți în fața sultanului de slujitori care aveau datoria să-i țină de subțiori, gata a-i împiedica dela orice mișcare agresivă³. Pentru această informațiune, Hammer nu citează nici pe Hagi Chalifa, de care se folosește neconținut — și nici pe altul dintre autorii turci sau bizantini pe cari i-a utilizat pentru Murat și Baiazed, ci pe Şolaqzade. În biografia lui Baiazed I, Dionisie Fotino scrie și el următoarele: « Deoarece tatăl său a pierit fiind înjunghiat de un serb, a făcut și acest obicei ca atunci când era să vie spre întâmpinare solii altor regi și de alte eparhii, puneă totdeauna lângă el arcu cu săgeată și oamenii lui, ținând pe soli de subțiori îi prezenta în fața lui, care obicei și până azi îl păstrează împărații Turcilor ». Asemănarea între cele două versiuni, este evidentă.

Cercetând mai deaproape *conținutul* scrierii lui Fotino ne-am convins că istoricul nostru nu a folosit numai izvoare turcești ci și creștine: bizantine și italiene. Intr'adevăr, confruntând manuscrisul lui Fotino cu acela al scriitorului bizantin *Ducas* am ajuns la concluzia că autorul *Vieților Sultanilor* a folosit, dela moartea lui Murat I, și pe acest scriitor bizantin. Fotino elimină firicște din textul lui Duca o mare parte, dar

¹ Hammer, vol. I, *Introducerea*, pag. XI—XII.

² Babinger, *Op. Cit.*, p. 257 A.

³ Hammer, vol. II, p. 235.

⁴ Mss. p. II,

adesea oprește în întregime frazele ce îi sunt necesare, făcând doar adaptări de limbă ; alteori rezumă și simplifică. Vom da în text câteva exemple :

*Ducas**Fotino*

P. 5 7 ὁ δὲ Παγιαζήτ καθήμενος ἐν Προῦ-
Ed.
Bonn. ση, καὶ τὰ τῆς εὐτυχίας ὑψίκομα

δένδρα ὁρῶν καρποὺς βρίθοντα καὶ
καθ' ἐκάστην ἡμέραν ἄδεῶς κατα-

D 5 κελαδίσμασιν· οὐ γὰρ ἔλει | πέ τι
τῶν ἐν τοῖς γένεσι τῶν γλωσσῶν
ῥαῖον, εἴτε ἐν σώματι ζώου ἢ με-
τάλλου ἢ ἄλλης τινὸς ἐν τῷ κόσμῳ
δοθείσης παρὰ τοῦ Θεοῦ ἡδέας
ὄψεως, τοῦ μὴ εἶναί τε καὶ εὗρί-
σκεσθαι ἐν τοῖς θησαυροῖς αὐτοῦ·
ἐκλεγόμενα τοίνυν τὰ καθαρὰ τῶν
σωμάτων καὶ τῶν ῥαῖα τῇ ὄρει
ἄρρενων τε καὶ θηλέων παρίσταντο,
παιδάρια νέα καὶ τρυφερά, καὶ

10 κόραι | ὑπὲρ τὸν ἥλιον λάμπουσαι,
τίνων; ῥωμαίων, Σέρβων, Βλάχων,
ῥΑλβανίτων, Οὐγγρων, Σάξων,
Βουλγάρων καὶ Λατίνων, ἕνα ἑ-
καστον μελωδοῦντα τῇ ἰδίᾳ δια-
λέκτῳ καὶ μὴ βουλευομένων. αὐτὸς
δὲ καθήμενος καὶ κατασπαταλῶν
οὐκ ἐπαύετο ἀφροδισιάζων, ἐν ἄρ-
ρένοις ἀσελγαίνων καὶ θήλεσι. ταῦ-

15 | τα τῶν παρανομιῶν ἡμῶν τὰ ἐπί-
χειρα· δικαῖα ἢ τοῦ θεοῦ παί-
δευσις. ἀλλὰ σύ, κύριε, ἀπόδος
καὶ αὐτοῖς κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν·
πάριδε τὰς ἀνομίας ἡμῶν, δέσποτα,
καὶ μὴ ἐάσης συντριβῆναι ἡμᾶς ὡς
καλάμην στυπίου, ἀλλὰ βλέπον εἰς
ἡμᾶς | ἰλέψ ὀμματί σου. κατασπα-

20 ταλοῦντος οὐν μῖα τῶν ἡμερῶν |
ἰδὸν μήνυμα ὡς ἀποκρισιάριοι ἤλ-
θσαν ἀπὸ Περσίας ζητοῦντες ἰδεῖν

ὁ δὲ Παγιαζήτ ἐκάθητο εἰς Προῦ-
σαν. . .

ἀπολαμβάνοντας ὅλας τὰς ἡδονὰς
τοῦ κόσμου. . .

καὶ ὑπηρετούμενος ἀπὸ παιδία καὶ
κοράσια νέα καὶ τρυφερὰ ὁποῦ
ἔλαμπον ὡς ὁ ἥλιος.

καὶ ἐτραγώδουν κατὰ τὴν διά-
λεκτόν των

. . . δὲν ἔπαυσε ἀφροδιιάζων καὶ
ἀσελγαίνοντας καὶ ἀρσενικά καὶ θη-
λυκά.

Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἤλθον
πρέσβεις ἀπὸ Περσίας, λέγοντες
εἰς αὐτόν·

τὸν ἡγεμόνα· < ἀπὸ τίνος; > ἀπε-
κρίνετο· οἱ δὲ < παρὰ τοῦ Τεμὺρ
Χὰν σουλτάνου Περσίας καὶ Βα-
B 58 βυλῶνος >. Ὁ | δὲ προσέταξε τοῦ
δοῦναι αὐτοῖς τόπον εἰς ἀνάπαυσιν.
Μετὰ δέ τινας ἡμέρας προσκαλε-
σάμενος αὐτοὺς ἐξήτει τὰ τῆς
πρεσβείας ἀκοῦσαι. Οἱ δὲ ἐλθόντες
καὶ παραστάντες ἐνώπιον αὐτοῦ
ἔφησαν < ὁ μέγας χὰν Τεμὺρ δι' ἡ-
μᾶς τοὺς δούλους αὐτοῦ μηνύει σοι
λέγων ὅτι σὺκ ἔξεστίν σοι ἀρπάζειν
5 τὰ ἀλλότρια καὶ | δι' αὐτῶν γε-
νέσθαι σε μέγας ἀρχηγός. Ἄρκοῦ
εἰς ὅσα σοι ὁ Θεὸς δέδωκε παρὰ
τῶν ἀπίστων λαβὼν τας δὲ ἐπαρ-
χίας ἅς παρὰ τῶν λοιπῶν ἡγε-
μόνων ληστρικῶς ἤρπασας, πα-
ρευθὺ στρέψας δός, ἵνα καὶ παρὰ
Θεῷ εἶ σοι γένηται καὶ παρὰ
τῶν λοιπῶν ἡγεμόνων εὐχαριστίας
10 καὶ ἐπαίνους ἔξεις. Εἰ δὲ | μὴ, ἐγὼ
ἔσομαι σὺν Θεῷ ἐκδικητὴς αὐτῶν >.
Ταῦτα καὶ ἄλλα πλείω εἰπόντες,
ὁ Παγιαζήτ ἐκέλευσεν ξυρίῳ κα-
θᾶραι τοὺς πώγωνας καὶ ἀπο-
πέμψαι ἀτίμους, φήσας αὐτοῖς·
< ὑπάγετε, ἀπαγγείλατε τῷ κυρίῳ
ὑμῶν, ἐρχέσθω ταχύ· ἐκδέχομαι
γὰρ αὐτόν· ἔστω κεχωρισμένος ἀπὸ
15 τῆς αὐτοῦ νομίμου | γαμετῆς, εἰ
μὴ ἔλθοι >. Ταῦτα καὶ ἕτερα ἀδο-
λεσχήματα εἰπὼν πρὸς αὐτοὺς ἀτί-
μως ἀπέπεμψεν· αὐτὸς δὲ μὴ ἀμε-
λήσας, ἀλλὰ σὺν πάσῃ τῇ στρα-
τείᾳ πρὸς τὰ ἀνώτερα μέρη τῆς
Ἀρμενίας ἐστράτευσεν. Ἦν γὰρ
τῷ προλαβόντι χρόνῳ λαβὼν, τὴν
τῆς Καππαδοκίας μεγάλην Σεβά-
20 στεϊαν, ἐν δὲ τῇ στρα- | τείᾳ ταύτῃ
διαβὰς τὰ ὄρια τῆς μεγάλης Ἀρμε-

< Ὁ μέγας χὰν Δεμῆρ (ἢ Του-
μουρλαν) λέγει ὅτι δὲν σοι εἶνε
συγχωρημένον νὰ ἀρπάξης τὰ ξένα
πράγματα σου. . .

Ὁ δὲ Παγιαζήτ ξυρίσας τὰ γέ-
νεια αὐτῶν, ἀπέστειλε μὲ ἀτιμίαν
λέγων· ἀναφέρετε τῷ κυρίῳ σας
ὅτι ἐγὼ τὸν ἀναμένω, καὶ ἂν δὲν
ἔλθῃ γλήγορα, νὰ εἶνε χωρισμένος
ἀπὸ τὴν γυναῖκά του.

Καὶ ἐκστρατεύσας διὰ τῆς με-
γάλης Ἀρμενίας ἐμβῆκεν εἰς τὴν

p. 59 νίας καὶ εἰς τὴν τῶν Τουρκο-
περοῶν γῆν εἰσελθὼν ἐκράτησε μίαν
τῶν πόλεων λεγομένην Ἀρσυγγάν.
ἐπαναζεύξας δὲ ἤλθεν ἐν Προύσῃ,
ἀπάρας δὲ ἐκ τῆς Προῦ | σης καὶ
διαβὰς τὸν πορθμὸν ἤλθεν εἰς Ἀ-
δριανούπολιν καὶ τῷ βασιλεῖ Ἰωάν-
νῃ μηνύει λέγων ὅτι <

γῆν τῶν Τουρκοπεροῶν, καὶ κυ-
ριεύσας τὴν πόλιν Ἀρσυγγάν, ἐπέ-
στρεψε πάλιν εἰς Προῦσαν καὶ ἀπέ-
ρασεν εἰς Ἀδριανούπολιν. Ἐν ᾧ
δὲ ἐξήτει καὶ τὴν Κ | πολιν παρὰ
τοῦ βασιλέως Ἰωάννου εἰς τοὺς
1388, ἐλθὼν ὁ Ταμερλάν, χάνης
τῆς Περοσίας, . . .

Dăm acum și în românește textul paralel al acelor două pasagii, eliminând din coloana lui Ducas frazele eliminate de Fotino. Ascunțarea este evidentă:

Ducas

Iar Baiazed, locuind la Brusa . . .
căci nu-i lipsea nimic frumos din
ce produc popoarele . . . Ședeau
în jurul lui copii și fete, de o în-
fățișare și un corp ales, tineri în
floarea vârstei, tinere care stră-
luceau mai mult decât soarele
prin drăgălășenia și prestanța în-
fățișării . . . care cântând în pro-
pria limbă . . . și nu înceta a se
bucura de plăcerile amorului în
libertinaj, cu băeții și fetele . . .

. . . Au venit din Persia căutând
a vedea pe împărat. « Dela cine? »
răspunse. Iar ei: dela Temurlan
sultanul Persiei și al Babylonului.
Ziseră: « Marele Han Temur te
vestește prin noi robii lui, spu-
nându-ți că nu-ți este îngăduit să
răpești cele ale altora . . .

. . . Iar Baiazed porunci bărbie-
rului să le rază obrazii și să-i tri-
mită înapoi cu necinste zicându-le:
mergeți și duceți știre domnului
vostru să vină degrabă căci îl
aștept. Să fie despărțit de soția
sa legitimă dacă nu vine, , ,

Fotino

Iar Baiazed locuia la Brusa fo-
losindu-se de toate plăcerile lumii
și fiind servit de copii și fete, ti-
neri și fragezi care străluceau ca
soarele, și cântau în limba lor,
nu înceta de a se bucura de plă-
cerile amorului în libertinaj, cu
băeții și fetele.

Iar în vremea aceasta veniră
soli din Persia la dânsul [și îi spu-
seră:] « Marele Han Demir sau
Tumurlan zice că nu îți este în-
găduit să răpești lucrurile străine.

Iar Baiazid bărbierând obrazii
lor i-a trimes înapoi cu necinste
zicând: duceți știre domnului vo-
stru că eu îl aștept și că de nu vine
degrabă să fie despărțit de femeia
lui.

... Iar în această expediție, după ce străbătu Munții Armeniei Mari și după ce pătrunse pe pământul Turco-Perșilor, puse stăpânire pe unul din orașele apărute în cale, Arsigan; și luând drumul înapoi, el sosi la Brusa; dar plecă din Brusa și, după ce trecu strâmtoarea veni la Adrianopole și trimete știre împăratului Ioan, zicând că:...

După aceiaș metodă de prescurtare, fie prin eliminare, fie prin rezumare, a scris și pe Mahomed. Dăm aci numai câteva rânduri:

Ducas

καὶ δὴ καταλαβὼν μίαν ῥαχίαν κάτωθεν τοῦ Σωσθενίου καλουμένην ἔκπαλαι Φόνεαν, ἐκεῖ ὡς ἐν τριγώνῳ σχήματι τὸν θεμέλιον ὠρίσατο πηγνύναι, ὃ καὶ γενόμενον τὴν κλῆσιν τοῦ κάστρου Πασχεσὲν ἐκέλευσε.

Fotino

ἄρχισε νὰ κτίξῃ φρούριον εἰς ἓνα λόφον κάτωθεν ἀπὸ τὸ Σωσθένιον λεγόμενον < φονέα > εἰς σχῆμα τριγωνον, καὶ εἰς κάθε γωνίαν μὲ πύργους μεγαλοτάτους ὡς ἀκρόπολιν, ἐπιστατοῦσε δὲ ὁ ἴδιος εἰς τὴν οἰκοδομήν, το ὅποῖον ὠνόμασε τας κέσεν.

sau

Ἐκέλευσε τὴν χωνεῖαν μετακομιθῆναι ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει, καὶ ζεύξας ἀμάξας τριάκοντα εἰλκον αὐτὴν ἔπιστοεν οἱ 60 βόες, λέγων βόες βοῶν καὶ ἐκ πλαγίου τῆς χωνεῖας ἄνδρες 200, καὶ εἰς τὸ ἐν καὶ εἰς τὸ ἔτερον, τοῦ ἔλκειν καὶ ἐξίσουσιν αὐτὴν, ἵνα μὴ ὀλισθήσει τοῦ δρόμου· καὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀμαξῶν τέκτονες 50, τοῦ κατασκευάζειν γεφύρας ξυλίνους εἰς τὰς ἀνωμαλίας τῆς ὁδοῦ.

Τὸ τόπι φερόμενον πλησίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς 30 ἀμάξια τὸ ἔσυρον ἐξήκοντα βώδια καὶ ἀπὸ τὰ πλάγια 200 ἄνδρες

ὁμοῦ
μὲ 50 τέκτονας

διὰ

τὰς ἀνωμαλίας τῆς ὁδοῦ.

adică

Și prin urmare ocupând o stâncă mai jos de Sosthenion, numită în vechime Phonea, acolo hotărî a

... începu să clădească fortăreață pe o înălțime mai jos de Sosthenion numită Phonea (=uci-

împlânta temelia [pe o suprafață] în formă triunghiulară; ceea ce săvârșindu-se chiar, porunci să se pună numele castrului Pashesen¹, pe grecește Kephelokoptes (=care taie capul), având în față și re-duta pe care o construise bunicul său

gătorul) în formă de triunghi cu turnuri foarte mari ca o acropolă iar el singur supraveghea construcția pe care a numit-o Paskesen.

...a poruncit să se transporte tunul la Constantinopol și legând 30 de căruțe îl trăgeau după ei 60 de boi — zic boii boilor — și pe laturile tunului 200 de bărbați de o parte și de alta ca să-l tragă și să-i țină echilibrul ca să nu alunece din drumul lui.

Și înaintea căruțelor 60 de meșteri ca să construească punți de lemn la anomaliile drumului, și lucrători cu dâșii, 200.

... tunul fiind adus lângă oraș îl trăgeau 60 de boi cu 30 de căruțe și pe lături 200 de bărbați

împreună cu 50 de meșteri pentru [a repara] anomaliile drumului.

Deasemenea sunt oarecare indicii că pentru a schița personalitatea lui Selim I, Dionisie Fotino a folosit pe Paolo Giovio, cel mai de seamă dintre istoriografii creștini ai acestui mare sultan. Hammer ne spune că singur Giovio dă informațiunea că lui Selim îi plăcea să citească istoria lui Cezar și a lui Alexandru cel Mare². Din Giovio, Fotino a luat-o în forma aceasta: *A făcut să i se traducă faptele eroice ale lui Alexandru și ale lui Cezar și a poruncit să i le citească adesea ca să le imite*³. Dar chiar portretul literar al acestui sultan, reprodus mai jos (vezi pag. 202) este alcătuit sub vădita influență a lui Giovio. Astfel, acesta știe că Selim, « *contrariu exemplului predecesorilor săi, care își lăsaseră barba să crească, Selim o rase pe a sa*⁴... » iar Fotino spune că sultanul « *obicinuia să spună că nu purta barbă lungă, ca tatăl său Baiazed, ca*

¹ Hammer spune în vol. că sultanul a dat acestei fortărețe numele de Boghazkesen (tae gât). Pentru acest detaliu citează pe Seadedin, pe Neschri și pe Solakzadé. Ducas — spune Hammer — a confundat cuvântul *boghaz* (gât) cu acela de *basch* (cap) și a crezut că fortul s'a numit Baschkezen adică *Παρχσέν* (tae-cap). Dacă Fotino ar fi luat numele cetății după istoricii turci n'ar fi greșit; luându-l după Ducas el transcrie tot *Παρχσέν*.

² Hammer, vol. IV, p. 143.

³ Mss. Dion. Fotino, p. 37—38.

⁴ Hammer, vol. II, p. 143.

să 'nu-l apuce de ea dregătorii împărăției și să-l întoarcă după dorința lor»¹. Mai departe Giovio spune că Selim, «avea picioarele scurte și bustul foarte lung»² mențione pe care o găsim și în Fotino: «Avea trunchiul trupului lung iar picioarele scurte»³. . . » Și unul și altul vorbesc de «ochii vii» ai acestui mare războinic, și de fizionomia lui «sălbatecă»⁴.

Seurlă caracterizare. Prin diversitatea izvoarelor folosite și prin efortul de sinteză, *Viețile Sultanelor* ar fi putut alcătui — încheiate și tipărite — un bun tratat prescurtat al istoriei otomane sau cel puțin o plăcută lectură istorică. În orice caz ele nu reprezintă doar o compilație după Hagi Chalifa, așa cum cetitorul ar fi fost înclinat să creadă judecând după scrisoarea lui Fotino către Zenobie Pop. Dar în afară de metodă și izvoare, trebuie să subliniem în încercarea lui Fotino și tendința de a încadra acest material într'un plan de idei generale. Se desprinde deci din *Viețile Sultanelor*, cu destulă cutezanță, un anumit mod de a concepe istoria otomană. Acest mod nu este însă cu totul necunoscut.

Se disting în desfășurarea istorică a imperiului, două mari perioade: una, în care Fotino relevă faptele pozitive, elementele de progres pe temeiul cărora s'a încheșat și dezvoltat imperiul; alta, întunecată, care înregistrează în deosebi, o sumă de fenomene negative, de dezagregare și regres. Atât în faza *măririi* cât și în aceea a *decăderii*⁵, «omul este

¹ Mss. Dion. Fotino, p. 37—38.

² Hammer, vol. IV, p. 143.

³ Mss. Dion. Fotino, p. 37—38.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Dimitrie Cantemir a dat primul un titlu în acest gen: «*Historia incrementorum atque decrementarum Aulae Othomanicae*», care mărturisește dela început concepția cauzală, ascendentă și decadentă a regimului politic otoman. D. N. Iorga crede că sub înrăurirea lui Cantemir, a intitulat Montesquieu însuși opera sa: «*Considérations sur les causes de la grandeur de romains et de leur décadence*». Se găsește și în paginile de doctrină politică ale lui Hagi Chalifa câteva rânduri care vor fi înrăurite de sigur pe Fotino: «*la vita naturale humana divisa in tre tempi, cioè il tempo dell' età del crescere, dello stato, e dello declinatione; un Imperio lià medemamente tre età, cioè l'incremento nel suo principio, lo stato nel mezzo, e la decadenza nel fine*»; în continuare Hagi Chalifa spune, că în anumite cazuri, când se săvârșesc anumite greșeli (părăsirea vechilor instituții, luxul și cheltuelile nemăsurate, cruzimea, despotismul, părăsirea deprinderilor militare, etc.) organizația statului se ruinează înainte de a fi ajuns la o reală îmbătrânire, înainte chiar de a fi parcurs complet perioada de creștere. Observațiunile lui Hagi Chalifa cată a fi aplicate sistemului politic otoman, care a vădit chiar în perioada de formare a statului, simptome de rapidă îmbătrânire, și s'a prăbușit fără a fi creat, la capătul atâtor veacuri de atotputernicie militară, o civilizație care să-i înobileze decadența. Este foarte probabil că Dimitrie Cantemir să fi cunoscut modul de a judeca al lui Hagi Chalifa.

măsura lucrurilor»; atât a însemnat imperiul, câtă valoare a avut conducătorul. Iată de ce a dat Fotino un caracter strict biografic scrierii sale. Astfel, cei mai mulți dintre sultanii din prima perioadă, în deosebi până la Selim al II-lea, alcătuiesc o strălucitoare galerie de biruitori și în genere oameni de o dotațiune superioară. Portretele lor, pun în lumină calități deosebite de energie și pricepere militară, talent politic și uneori distincțiune sufletească¹, etc.; defectele sunt umbrite. Sub astfel de comandanți armatele înaintază, cetățile cad, popoarele se supun.

În a doua perioadă, istoria imperiului se întuneacă. Fotino ne înfățișează sultani cari au pierdut virtuțile militare ale înaintașilor lor, slabi, obosiți, vicioși, cruzi, prizonieri ai vieții de harem, oameni care nu știu nici să lupte nici să încalcece², tipuri degenerate cari vin la tron din negura închisorilor, sau lași cari refuză chiar osteneala și riscurile domniei. Defectele — nota morbidă în deosebi — sunt cu precădere subliniate; o sumă de anecdote adecuate, cu grije adunate, le pune și mai mult în evidență și dă uneori scrierii — prin libertatea și tăria expresiilor — caracterul de pamflet.

Cuprinsul. După cum ne-o spune însuși în scrisoarea către Zenobie Pop și în Prefață, Fotino a vroit să întocmească un tratat prescurtat de istorie turcească. [*ἡ γενικὴ ἐπιτομὴ ὀθωμανικῆς ἱστορίας*]. Infăptuirile politice, războaiele și chiar anecdotele, sunt expuse destul de sumar. Consecvent metodei biografice adoptate, toate evenimentele sunt subsumate acțiunii personale a împăratului. Ceilalți, colaboratorii, executorii, sunt arareori amintiți³. Dacă ar fi vroit să le citeze numele Fotino ar fi găsit în anexele cronologiei lui Hagi Halifa liste complete de viziri, pașale și alți demnitari⁴; aceștia nu l-au interesat însă.

¹ Vezi cap. Cuprinsul, pag. 202.

² Vezi cap. următor și notele lui.

³ Un exemplu edificator: faimosul Sinan-Pașa, mare vizir — care a comandat expediția împotriva lui Mihai Viteazul și a ligei creștine — general de valoare, cu o glorioasă carieră, nu numai militară dar și politică, nu este amintit în cursul biografiei Sultanului Meemet al III-lea decât o singură dată, cu prilejul morții, dar nu pentru pomenirea marilor comandamente și misiuni ce a deținut, nici pentru victoriile sau înfrângerile sale, deopotrivă de faimoase, ci pentrucă... «a lăsat o mare avuție».

⁴ Vezi *Traducerea* lui Rinaldo Carli, *Op. cit.*, p. 175-204. La început este lista sultanilor, apoi «*di tutti li Passa, che sostennero il Supremo Vesirato*». După aceștia urmează: «*li Nomi delli Mufti di Constantinopoli*», lista «*di Cadileschieri della Grecia, della Natolia...*», «*Descrittione delli Nomi de' Precettori delli Principi Ottomani*», apoi a *emirilor* și a celorlalți demnitari. Vezi și Giambatista Toderini, *Op. cit.*, p. 137-138.

Sozial

δοξίαν: ὁ β: ^{πρὸς}

[illegible]

În prima parte ni se dau câteva portrete istorice reușite, din care nu lipsesc unele detalii, mai puțin cunoscute. Influența binefăcătoare a unui gen atât de agreat în antichitate și reînviat în vremea sa ¹ — *viețile bărbaților iluștri* — se simte. Caracterizări scurte dar frumoase sunt închinat astfel, lui Otman ², lui Orhan ³, și lui Murat I ⁴. Bine înfățișată vijelioasa carieră și sfârșitul tragic al lui Baiazed Ilderim ⁵, purtat de Timurlenk de-a-lungul Asiei, în lanțuri de aur și în cușcă de fier, până ce « de desnădejdea lipsei de libertate, lovindu-și capul de cușca de fier și l-a sfărâmat și a murit, în al doilea an de prinsoare... ». Interesant este și profilul sufletesc al lui Murat al II-lea; « era binevoitor față de săraci, nu numai față de Turci dar și față de creștini, și tratatele pe care le făcea cu jurământ, le păzea necălcate. Iar dacă vreodată creștinii s'au întâmplat să le calce și porneau războiu împotriva lor, după victorie nu-i prigonea nici nu avea sete de nimicirea lor ci îndată ce învinșii trimeteau la dânsul soli, îi primea cu bunăvoință fiindcă ura luptele și iubea pacea ». Biografia lui Mahomed al

¹ Vezi la cap. privitor la *izvoare* nota în legătură cu reluarea genului *Plutarh* în vremea aceea.

² *Ms.*, p. 5-6. Fotino dă lui Othman o origină obscură dintr'o familie de lucrători de pământ. Această informațiune provine mai de grabă dintr'un istoric creștin. Cantemir, în prefața operii sale spune: « *Alți istorici iarăși, și mai ales istoricii creștini, poate din invidie, zic că Othman, primul împărat allu Turcilor, a fost un om de nascere obscură și fără averi; că el a adunat o bandă de lotri și de hoți, ar fi năvălit cu aceștia asupra vecinilor și unind politica cu forța, a supus puterii sale atât națiunea proprie cât și pe cele vecine* ». Cantemir opune acestei afirmațiuni cuvintele lui Chalcocondila care spune că « *Othman... a întrecut pe toți din națiunea sa, atât prin virtuțile cât și prin lustrul nașterii sale* ». Termenii exacți ai originii, după Dionisie Fotino sunt: *Χωδύτων ὄντος, ἐκ τῶος χώρας οὐκ ἐκείνης... αἱ τῶν τοῦτοῦτο ἔργαται καὶ οὐκ ἐκείνου*. Mai jos povește și Fotino faptul atribuit de Cantemir « mai ales » istoricilor creștini, după care Othman, adunase, din vârsta tinereții, o importantă ceată de 50 de cavaleri tineri voinici și... cu care provoca multă violență și tiranie atât față de creștini cât și față de localnici.

³ Folosirea izvoarelor creștine de către Fotino, se verifică din nou la *biografia lui Orhan*. Fotino: Othman a cucerit Brusa. Cantemir (ed. Hodoș, partea întâia, p. 30, în notă) spune: « *Scriitorii creștini pun ocuparea cetății Prus'a pe timpii lui Othman, care, zic ei, la anul după aceea, a murit* ». Explicațiunea erorii, după Cantemir stă în faptul că vestea pierderii cetății a sosit la Bizanț înaintea veștii despre moartea sultanului. Hagi Chalifa spune: « *Passo in quest'anno all altro Mondo il Principe Ottomano, e il Principe Orhan, preso ch'hebbe le Redini del Governo, portò le sue armi contro la Citta di Bursia, e Iallach Abbat, e l'espugnò* ». Este însă clar că Fotino, dispunând de *tabelele cronologice* ale lui Hagi Chalifa, n'a evitat totuși eroarea transmisă de scriitorii creștini. Vezi *ms.* p. 7-8.

⁴ *Ms.* p. 9-10.

⁵ *Ms.* p. 11-12.

II-lea ¹, ne zugrăvește o figură sălbatecă și extraordinară—dur, implacabil, inuman. Intre altele cuprinde și o povestire mai amănunțită a asediului și cuceririi Constantinopolului ². Momentele dramatice conștiincios prezentate, stilul concentrat, emoția — ca în marile modele antice — reținută. Cu deosebire impresionant descrisă noaptea de Sâmbătă 23 Mai către Dumineca tuturor Sfinților, *ultima noapte a Bizanțului*. În tabăra lui Mahomed, de jurîmprejurul cetății s'au aprins mii de focuri; până departe spre larg, suprafața mării este luminată, dansuri și chiote vestesc creștinilor asaltul general. Cufundat în întunec și în doliu, orașul ascultă și așteaptă. Ostașii bizantini cântă: « Păzește-ne pre noi Doamne de mânia ta cea dreaptă ! » ³. Asaltul, apărarea eroică și moartea de soldat a împăratului Constantin, panica fără seamăn a populației, credința desnădăjduită în miracolul salvării la Sfânta Sofia, îmbulzeala din incinta catedralei, măcelul, și alte episoade interesante ale epocalului eveniment cuprinde povestirea lui Dionisie Fotino. Destulă grijă pune scriitorul și în evocarea figurilor lui *Baiazed* al II-lea ⁴, *Selim I* ⁵ și *Soliman Magnificul* ⁶. Pentru ca cetitorul să-și facă o idee asupra genului său de caracterizare cităm și finalul portretului închinat lui *Selim I* ⁷: «...la Erusalem și Sfântul Mormânt s'a arătat față de creștini cu mare blândețe și milostenie. A fost un leu neîmblânzit al Turciei. A făcut să i se traducă faptele eroice ale lui Alexandru și ale lui Cezar și a poruncit să i le citească adesea ca să le imite. Schița pe hârtie războaiele pe care le făcea și trimetea aristocrației venețienilor desenele acestea, ca o mărturie a îndrăsnelii lui, mândrindu-se pentru rezultatul fericit al armelor lui. Făcea ca să se teamă de el principii și îi ținea pe fiecare în continui exerciții. Obişnuia să spună că nu purta barbă lungă ca tatăl său Baiazid ca să nu-l apuce de ea dregătorii împărăției și să-l întoarcă după dorința lor. În ceea ce privește statura era mai măreț stând pe cal decât jos. Avea trunchiul trupului lung iar picioarele scurte, ochii vioi, fața ovală și slabă, încruntat, sever, darnic față de cei curagioși dar necruțător față de mincinoși, fără frică, sânguitor, binevoitor, sobru și simplu la hrană. De aceea și ușor în a suporta trudele. Nu s'a temut de niciun pericol și n'a existat altcineva care să se predea mai ușor norocului [decât el] —

¹ Ms. p. 25-35. Vezi și anexele extrasului.

² Vezi *anexele* extrasului.

³ *Ibidem*.

⁴ Ms., p. 35-37.

⁵ Ms., p. 37-39.

⁶ Ms., p. 39-41.

⁷ Ms. p. 37.

fiindcă zicea că deoarece norocul este ca o femeie, trebuie să-l încerci ca să câștigi grațiile lui. Dacă însă viața lui ar fi fost mai lungă, lumea ar fi fost foarte strâmtă pentru el ».

Evocând figurile decăderii otomane, Dionisie Fotino se simte atras din ce în ce mai mult de fizionomia umană a personajilor, spre paguba celei politice. Detaliul personal, adesea intim, și anecdota ocupă acum o parte din ce în ce mai importantă. Cu cât înaintează către vremea sa, Fotino abia își stăpânește desgustul și antipatia împotriva regimului politic otoman. Viața seraiului în această epocă este destul de viu înfățișată și cu unele accente de satiră. Părăsirea vechilor tradiții, desfrăul, cruzimea și incapacitatea sultanilor, amestecul femeilor și teroarea exercitată de gărzile enicerești, apar acum ca note dominante. Inceputurile de domnie în deosebi și măsurile preventive pentru garantarea siguranței tronului deslănțuiesc măceluri oribile. Impresionant înfățișat obiceiul de a se ucide frații de harem ai noului sultan. Astfel Meemet al III-lea ¹, pentru mai multă siguranță aruncă în mare și pe femeile tatălui său odată cu cei 19 frați ai săi. «...și a stat singur spectator al acestei îngrozitoare priveliști ». Acelaș, ucide « din gelozie » pe fiul său prim născut și în cele din urmă sugrumă chiar pe mama sa ². Alții își ucid colaboratorii apropiați și chiar pe slujitorii profetului ³. Frământările sângeroase din anii 1618—1622 alcătuiesc în scrierea lui Dionisie Fotino un prilej elocvent de ilustrare a teoriilor politice asupra decadenței pe care le făcuse Hagi Chalifa la sfârșitul Cronologiei sale. Reacțiunea împotriva unor păcate vechi izbește pe unul care o merita poate mai puțin. Fotino evocă acest tragic moment cu destul talent: răscola împotriva lui Osman ⁴, detronarea, alaiul grotesc spre închisoarea

¹ Ms., pag. 45.

² O scenă tragi-comică s'a petrecut în a doua domnie a lui Mustafa al II-lea ; a încercat și el să ucidă pe băieții lui Osman, toți copii încă ; unul dintre ei a sărit cu cuțitul să lovească pe Chihaia. Ceilalți s'au speriat și au țipat. Atunci au alergat slujitorii « și-au împiedicat jertfirea nevinovată ».

³ Osman al II-lea, în plin sfat cu Marele-Vizir a scos hangerul să-l tae. Dar « vizirul a scăpat cu fuga de lovitură » (1) O scenă de cruzime la trecerea unui pod : întâlnind niște derviși și calul său sperindu-se, Osman a dat ordin să fie tăiați dervișii. Murat al IV-lea, ucidea pașalele și le lua banii ! Foarte multe ucideri a făcut Ahmet al III-lea ; « În fiecare zi se vedeau plutind pe mare o mare mulțime de corpuri moarte, de pașale și de alți cărmuitori și de negustori înecați ».

⁴ În Hammer, vol. 8, p. 306—310, revolta contra lui Osman și suferințele acestuia sunt descrise pe larg ; citează vreo zece autori ; povestirea este luată însă în mare parte după Naîma. Se arată că executarea sultanului a trebuit s'o facă marele vizir Daut însuși, având trei ajutoare. Osman fiind tânăr și voinic, s'a apărat multă vreme.

celor 7 turnuri, cu sultanul îmbrăcat în haină albă, călare pe samar, urmat de armată, demnitari și plebe. Il băteau, îl scuipau, îl îmbrânceau și îi strigau « du-te la Meca ! ». Apoi: « Pe la mijlocul călătoriei, de multe îmbrânceli și insulte, nemaiputând să umezească, l-au așezat pe un cal cu samar. I se amestecau lacrimile cu nădușelile și nu avea nicio batistă să se șteargă. Au făcut ca să-i sară din cap fachioul și i-a căzut în noroi, și așa descoperit a fost dus la închisoare ». Apoi, uciderea lui Osman în închisoare în condițiuni atât de barbare de către cei 10 eunuci trimiși de vizirul Daut: « Însă spunând hotărîrea lui Osman, [acesta] nu s'a speriat ci a zis: atâta necuviință, atâta îndrăsneală, căinților ! Să omorîți pe împăratul vostru ? Și cu unghiile, cu lovituri de picior și cu mușcăături, s'a năpustit asupra celor trimiși ; *de multe ori a aruncat de pe gâtul său ștreangul*. În cele din urmă și-a dat sufletul în urma unei mari lovituri [primită] în cap, în vârstă de 21 de ani abia în al patrulea [an] al împărăției » ¹. Acest episod dă lui Fotino prilejul unor amare reflexiuni. El își amintește că în vechea concepție de stat a musulmanilor persoana împăratului aparținea celor sacre. El vede în crima săvârșită « de a vărsa sânge împărătesc » un act de cumplită decădere, pentru Turci. Odată precedentul creat el își va găsi curând imitatori tot atât de cruzi. Totuș, amintirea modului cum a fost ucis sultanul Osman nu s'a șters veacuri dearîndul. Hammer îl socoate ca cel mai teribil asasinat pe care l-a provocat vreodată anarhia militară din imperiul otoman ². În aceste condițiuni nu este de mirare că se găsesc unii care refuză onoarea de a fi sultani « pentru a nu-și periclita viața ».

Dar lucrurile merg tot mai rău. Urmașul lui Osman — și totodată predecesor al său — Mustafa ³, are o înfățișare de cretin. « ... L-au pus pe tron, să se închine lui. El stătea fără glas și nemișcat, ca un idol. Iar Vizirul, ca să acopere o astfel de incapacitate vădită, îl prezenta ca pe o personalitate sfântă, făcătoare de multe minuni... ». Unele detalii privitoare la domnia acestui sultan sunt înfățișate cu mult umor ⁴.

¹ Ibraim I a fost acuzat de mari cruzimi împotriva demnitarilor. A fost detronat tot printr'o revoltă, bătut, închis și spânzurat « cu frînghie de mătase ». La fel au pătimit și alții.

² Hammer, vol. 8 p. 312.

³ Ms., p. 53-54. « καὶ τὸν ἔβαλον εἰς τὸν θρόνον διὰ τὰ τὸν προσκυνήσουν, πλὴν ἔσπεκε ἄφωνος καὶ ἀκίνητος ὡς εἰδωλον, καὶ διὰ τὰ ἀποσκεπάσῃ ὁ βεζύργης μίαν τοιαύτην φανεράν ἀναξιοσύνην, ἀπέδιδεν εἰς αὐτὴν προσωπεῖον ἀγιοσύνης, πλάττωντας πολλὰ θαύματα ».

⁴ Ms., p. 54: « Εἰς τοὺς 1623 ἦλθον μὲ πολλὰ δῶρα καὶ πρεσβεῖς Περσῶν, Λεγίας καὶ Μοσχοβίας, διὰ τὰ ὑπογράφουν τὰς συνθήκας καὶ μέλλοντες τὰ παρησιασθεῖν εἰς τὸν Μουσταφᾶ, τοὺς ἐδόθη εἰδοῖς τὰ εἶναι βραχυλόγοι διὰ τὰ μὴ προξενήσουν ἀγῆδιαν εἰς τὸν Σουλτάνον, ἀλλὰ τῇ ἀληθείᾳ διὰ τὰ μὴν ἤθελε κάμῃ ».

Înteressant este și portretul lui Murat al IV-lea ¹, prezentat ca un adevărat Cezar Borgia otoman, « mare vărsător de sânge și de vin » ², « neobosit cititor al *Principelui* lui Machiavelli ³, pe care îl avea totdeauna cu sine », într'o traducere turcească; « mare tiran și mare ipocrit » ⁴, Murat ucidea pașalele pentru a le lua banii; nu postea Ramazanul și nu făcea rugăciunile dar observa cu multă severitate să le facă alții. « Nu avea altă lege decât voința sa » ⁵. Moartea lui a fost o binefacere pentru creștini, spune Fotino, căci, deși ateu, Murat jurase să-i mahomedanizeze pe toți. « A murit în floarea vârstei din cauza vinului și a femeilor ».

Alteori Fotino înfățișează adevărate caricaturi. Astfel este portretul lui Ibraim I care « din adâncimea închisorii unde se găsea, s'a ridicat pe tronul împărătesc » ⁶. Ibraim era « mic la corp, cu capul mare, cocoșat, ciupit de vărsat, cu păr de culoare castanie, spân de barbă, palid la față, ipohondru și epileptic » ⁷. Dar ridicolul acestui personagiu apare și mai mult când întârzie festivitățile încoronării și tradiționala încingere a spadei fiindcă nu știa să încalece! Exasperați, dregătorii împărăției au amânat serbările « fiindcă au crezut necesar mai întâi să-l învețe la călărie » ⁸. În realitate Ibraim nu era sultan: « Din cauza incapacității lui, la cele din afară domnea vizirul Mustafa, iar la cele dinlăuntru mama lui... » ⁹.

Cu aceeași notă de ironie ne prezintă Fotino pe Suleiman al III-lea — care vine la tron după nu mai puțin de 40 de ani petrecuți în închisoare! Ca o circumstanță agravantă, Fotino adaugă că în toți cei 40 de ani Suleiman « n'a învățat altceva nimic din lume decât legea lui Mahomed, adică Coranul, și își petrecea timpul în închisoare, ocupându-se cu cetirea

καμύλαν ἀγνοῶσαν, ἐπειδὴ δὲν ἤξευρε νὰ στέκεται μὲ σοβαρόν, ἀλλὰ βιασμένος ἀπὸ τὰς νοῦθεσις τῆς βαλιδῆ μητρὸς του, καὶ τοῦτο ὅλγας σιγμὰς.

(În anul 1623 veniă cu multe daruri soli ai Persiei, Leșiei și Moscoviei cari să iscălească convențiile și când era să se prezinte la Mustafa li s'a făcut cunoscut să fie scurți la vorbă ca să nu-i cauzeze sultanului scârbă. Dar adevărul era ca să nu facă iarăși vreo prostie fiindcă nu știa să stea serios ci fiind silit de îndemnul sultanei valide (a trebuit) să stea câteva momente »).

¹ *Ms.*, p. 55-58.

² *Ms.*, p. 58.

³ *Ibidem.*

⁴ *Ibidem.*

⁵ *Ibidem.* Fotino știe și despre favorita lui Murat al IV-lea era « o femeie impunătoare și frumoasă ca o altă Afrodită ».

⁶ *Ms.*, p. 59 - 61.

⁷ *Ms.*, p. 59.

⁸ *Ibidem.*

⁹ *Ibidem.*

lui, încât aceasta îl făcuse greu de cap ! »¹. Alții au manii. Astfel Ahmet al II-lea nu mergea niciodată la războiu fără a duce cu sine 301 cosciuge cu morți îmbălsămați; el avea credința că această trupă de războinici morți îi poartă noroc și îi aduce victoria².

Biografia lui Mustafa al II-lea, de dimensiuni mai mari, așează pe un fond de neîncredere și ironie pe un om căruia nu i se pot contesta unele merite politice și militare³. Trecând repede peste războaiele sultanului la Lipa și Timișoara, Fotino se oprește la înfrângerea dela Zenta pe care o descrie cu lux de amănunte, dând și o statistică a pierderilor turcești, față de cari, pierderile generalului Eugeniu de Savoia sunt cu totul neînsemnate. Sultanul neputincios privește de pe celălalt țărm al Dunării, dezastrul oștirii sale, moartea a 17 pașale și a marelui vizir; apoi fuge. Iar Fotino adaugă, cu acel nestăpânit spirit de satiră, ce caracterizează adesea scrisul său, că între alte nenumărate trofee, Eugeniu de Savoia a cules de pe câmpul de bătălie 500 de steaguri, 7 tuiuri — între care și pe cel împărătesc — iar la gâtul marelui vizir o pecetie pe care se afla scris: « *Sultan Mustafa, totdeauna învingător!*... »⁴.

Un loc important ocupă în această scriere anecdotele privind viața intimă a sultanilor. Fotino ne arată pe cei mai mulți cu desăvârșire dominați de senzualitate. Desfrânarea ia forme de viciu, dezastruoase; faima de « recordmani » ai vieții de harem este plătită de cele mai multe ori scump⁵. Am socotit inutilă reproducerea unor atare pasagii; cititorul curios poate găsi în scrierea lui Cantemir lucruri asemănătoare.

Atât de sgârцит în relatarea faptelor politice și militare, și atât de generos în nararea tuturor acestor anecdote, cu « mulțimea » căroră se și mândrește în scrisoarea către Zenobie Pop! S'ar zice că atitudinea aceasta — cu vădite tendințe de discreditare a Stambulului — este voită la Fotino; ori, se va fi colorat scrisul său, de acel spirit al vremii — puțin favorabil monarhiilor absolute — și de atmosfera din Principate, în care fomenta mișcarea Grecilor împotriva despotismului otoman? De altfel nu trebuie să uităm că scriitorul însuși era un « inițiat » al mișcării care mina de mai multă vreme temeliile șubreze ale imperiului.

¹ Ms., p. 63-64.

² Ms., p. 65-65.

³ Ms., p. 67-71.

⁴ Ibidem.

⁵ Cei mai mulți plătesc cu o moarte pretimpurie, cu paralizii, etc.

Spiritul satiric. Nu mai încape îndoială pentru cel ce cetește « Vietile Sultanilor » și colecția de anecdote cuprinse în ele, că Fotino pune în lumină prin această scriere un temperament înclinat spre satiră.

Și în tradiția familiei s'a păstrat despre învâțatul Dionisie amintirea unui om de spirit, mucalit și ironic până la sarcasm. A alcătuit multe epigrame și chiar comedii care însă nu s'au putut tipări și nici cunoaște decât în cercuri restrânse din cauza conținutului batjocoritor pentru domnitor și acoliții săi ¹. Aceste amintiri de familie sunt confirmate și prin scrisoarea sa din 1 Decembrie 1818 către Zenobie Pop, unde se vede că în anul acela chiar, el scria « o amuzantă comedie » ². Aceeași tradiție familială ne spune, că în unele cercuri boierești din București și pe la petrecerile tineretului mai ales, Fotino era înconjurat cu simpatie pentru sumedenia anecdotelor cu tot felul de subînțelesuri și dedesubturi pe care știa să le povestească cu mult umor ³, adesea răutăcios. Într'un cuvânt, a trăit așa cum a scris. Dar a avut și neplăceri Fotino de pe urma vervei sale satirice. Astfel ni se relatează că, atribuindu-i-se odată — și nu fără dreptate — paternitatea unei epigrame foarte piperate pe care societatea bucureșteană de atunci o șoptea la adresa lui Caragea, Fotino a trebuit să stea o bună bucată de vreme ascuns în casa vistiernicului Constantin Filipescu, urmărit de furia domnitorului și a devotaților săi ⁴. Mai târziu, invitat la Curte, scriitorul s'a împăcat cu principele, care l-a făcut mare-serdar și l-a cinstit — de altfel ca și mai înainte — ca pe un cărturar de seamă. Însă, după cum o spune însuși Fotino, împăcarea, ca și distincțiunea acordată de Caragea, n'au fost sincere, ci pornite din teama pe care i-o inspira scrisul său: « N'au fost pentru vreun gând bun al său, ci a fost tot răutate și acea, ca nu cumva să scriu împotriva lui în Istorie... » ⁵.

Silit să-și stăpânească satira împotriva « tiranului », ba chiar să-l și laude « în Istorie » Fotino izbucnește cu violență îndată ce Caragea

¹ Din convorbirile ce am avut cu d. Dr. Elie Fotino.

² N. Iorga, *Contribuții la istoria literaturii române la începutul secolului al XIX-lea*, Analele Academiei Române, Seria II, tom. XXIX, p. 7.

³ I-a plăcut, în toate împrejurările, să distingă, alături de aspectele grave și triste, pe cele vesele. Cu prilejul băjenirii din 1802 se petrec multe scene tragice. Peripeziile fugei boierilor oferă însă adesea și situațiuni comice. Cu acest prilej el singur s'a definit: « *In asemenea împrejurări era de neapărată trebuință să se fi întâmplat și Democrit ca să rădă până să plesnească, și Eraclit ca să plângă până să-i iasă ochii* ». Vezi *Istoria generală a Daciei*, de Dionisiu Fotino, traducere de George Sion, tom. II, p. 201.

⁴ Asupra acestui conflict, vezi N. Iorga, *op. cit.*, p. 7 și nota.

⁵ *Ibidem*.

fuge din țară. «Am scăpat și eu de rușinoasa lîngușire»¹ exclamă el. Acum invectivele curg împotriva Domnului, și nu mai puțin împotriva celor din anturajul său «cari cu machiavelismele, trădările, cursele și pândirile lor, gata pentru cruzimea și nesățioasa lăcomie a tiranului, s'au ridicat din gunoi și s'au numărat în rîndul oamenilor»². Apoi, cu strașnică hotărîre: «ci eu o să urmez și mai departe Istoria Româno-Moldovenească și vă veți înfiora în volumul următor de nelegiuirile, faptele rele și nedreptățile lui»³. Citind aceste rînduri, nu ne mai mirăm că Fotino a și cerut o nouă corectură cu rîndurile închinat în primul volum Domnului fugar — «pentru a le economisi...»⁴. Din izbucnirile de mai sus — trecând peste nemulțumirile de ordin personal — se vede încăodată că Dionisie Fotino era un om format în spiritul ideilor noi, adversar al tiraniei, al regimului de teroare și absolutism.

Aceeași tendință spre satira politică și socială a făcut din el un admirator și un traducător al scriitorului Balthazar Gracian⁵, din ordinul iezuiților. Este regretabil că nu ni s'a păstrat traducerea romanului *El Criterion*⁶, pe care Fotino o anunța aproape sfârșită încă din anul

¹ *Ibidem.*

² *Ibidem.*

³ *Ibidem.*

⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 6.

⁵ Gracian Balthazar, scriitor spaniol (1601-1658) din ordinul iezuiților și predicator vestit. A publicat în 1637 *El Héroe*; în 1640 *El Politico*; în 1646 *El Discreto*; în 1647 *El Oráculo manual*; în 1651, 1653, 1657 *El Criticón*. Opera lui a avut un răsunet uriaș. De curând Paul Hazard i-a consacrat un frumos articol în *Les Nouvelles littéraires* Nr. 639, intitulat *A la recherche de «l'homme nouveau», le héros selon Gracian*. Intre alte lucrări foarte prețioase, profesorul dela Colegiul Franței ne spune: *Le fait est que, de 1685 à 1716, on compte, pour la France seule, une quinzaine de versions de Gracian. L'Allemagne s'engoue du moraliste espagnol. En Angleterre, en Italie, partout Gracian est à l'honneur*. Vezi și Gracian Baltasar, *Pages caractéristiques*, Paris 1925, volum alcătuit dintr'un studiu critic de André Rouveyre și traduceri din opera scriitorului de Victor Bouillier. D. N. Cartoian a studiat traduceri făcute la noi în *Romanul spaniol: Ceasornicul Domnilor; Critil și Androniu*, în cursul de *Istorie a literaturii romane vechi*, p. 277-297; vezi și bibliografia dată de d-l N. Cartoian.

⁶ Dionisie Fotino anunță această traducere nu sub titlul autorului *El Criterion*, așa cum a apărut în limba spaniolă, ci sub acela de *Teatrul cel Mare al Lumei* [... και τὸ μέγα θέατρον τοῦ παντός, Βαλταζάρ Γρατιανοῦ, τετράτομον, ἀξιόλογον καὶ δι' ὅλων ἀνεκδότων] «în patru volume vrednic de laudă și pentru toate anecdotele ce cuprinde». Titlul acesta nu este inventat de Fotino ci este luat tot din scrierea lui Gracian, unde se găsește ca subtitlu al unui capitol. Acest capitol, cu subtitlul *Le grand théâtre de l'univers* este reprodus de André Rouveyre și Victor Bouillier în *Op. Cit.*, p. 207. În opera scriitorului spaniol, capitolul de al cărui titlu se folosește Fotino pentru întreaga scriere, se află la

1818. Acest roman alegoric ¹, scrierea de căpetenie a lui Baltazar Gracian, a fost tradus de mai multe ori în limbile franceză, engleză, germană; traducerea germană a făcut-o Schopenhauer, care o socotea *una dintre cele mai bune cărți din lume*. Prin pasagiile ce conține contra simoniei și corupțiunii clerului, a ridicat împotriva autorului, în Spania, pe cei mai de seamă fruntași ai bisericii, și ai ordinii constituite, ducând la un proces de mare răsunet, în urma căruia Baltazar Gracian a trebuit să părăsească ordinul și să sufere exilul. A traduce din opera incriminată a acestui « răzvrătit » acuzat de anticlericalism nu era, pentru vremea lui Dionisie Fotino, lucru ușor. Spiritul lui Voltaire, în larga lui difuziune asupra lumii, afla pretutindeni în epoca adâncelor prefaceri din jurul anului 1800 — dacă nu mari temperamente înrudite, cel puțin imitatori conștiincioși.

p. 209, vol. I, cartea 1. Pentru caracterul panoramic — în ordinea socială și morală — al romanului lui Gracian, Fotino va fi socotit mai potrivit ca traducerea să apară sub acest titlu. Nu este exclus ca Fotino să fi încercat traducerea după vreo versiune franceză sau germană apărută sub titlul de mai sus.

¹ *El Criticon* a fost tradus și în românește la anul 1794 în Iași de un anonim (și nu de Iacov Stamate cum afirmă Ureche în *Ateneul Român*, Iași, 1861, p. 33). Sub acest titlu: *Critil și Androniustă, acum întâiu tipărit, în zilele prea lumina-tului și prea înălțatului Domnului nostru Mihail Constantin Suțul Voevodă, cu mila lui Dumnezeu domnă țării Moldovei, cu blagoslovenia și toată cheltuiala Prea Sfinției sale, Kyriu Kyr Iacovă, arhiepiscopă și mitropolită Moldovei. Pre cătă s'au putut tălmăci noao capete până acumă de pre limba grecească, pre limba noastră moldovenească, s'au datu în tipariu, în typografia Prea sfinției sale cea din nou făcută, în sfânta Mitropolie, în Iași, la anul dela Hr. 1794*. Vezi N. Cartoian *Op. Cit.*, pag. 283.

Traducerea românească s'a făcut după o altă traducere grecească (cum arată d. D. Russo în *Studii și Critice*, un catalog de manuscrise grecești, p. 105 și în *Manuscrisele grecești din Biblioteca Academiei Române*, p. 5) iar nu din franțuzește (cum au crezut V. A. Ureche în *Ateneul Român*, Iași, 1861, p. 33 sq. și Pompiliu Eliade în *De l'influence française*, Paris, 1898, p. 332 sq.). Tot d. D. Russo în *Op. cit.* precizează că traducerea românească s'a făcut după *traducerea greacă* a lui Ion Rali, mare stolnic, în Iași, 1754. În ceea ce privește variantele grecești ale acestui roman, d. D. Russo spune în *Manuscrisele grecești din Biblioteca Academiei Române* la p. 5: « Acest roman cu tendințe morale era foarte răspândit în țară, în limba greacă, după cum arată și numărul cel mare al manuscriselor păstrate. Numai Academia Română posedă trei (Nr. 62, 63, 87). Vezi în *Catalogul manuscriselor grecești* de Litzica, titlul traducerii lui Ion Rali: 'Ο τῆς ἀπάτης ἀπαλλαγὴς ἢ τὸ κριτικὸν Βαλταζάρ Γρατιανοῦ μεταφρασθὲν ἐκ τῆς γαλλικῆς φωνῆς παρὰ Ἰωάννου Ῥαλῆ πρώην μεγάλου στολνίκου τοῦ ἐκ Μι-τυλήνης, τόμος πρώτος, ἐν Ἰασίῳ τῆς Μολδαβίας ἀπὸ. [Cel scăpat de înșelăciune sau critica lui Baltazar Gratian, tradus din franțuzește de Ion Rali, fost mare stolnic din Mitilene, volumul întâiu, în Iași Moldovei, 1754].

Istoria Românilor în Viețile Sultanilor. Demne de relevat sunt și fișele ce am găsit între filele manuscriptului ¹. Pe aceste fișe autorul și-a însemnat capitolele de istorie românească pe care vroia să le introducă în textele deja scrise sau în cele ce avea să redacteze. În general, aceste biografii au fost alcătuite după cum au văzut, fără o preocupare specială pentru legăturile pe care istoria turcească le are cu cea românească. Dimpotrivă, te surprinde uneori lipsa oricărei mențiuni privitoare la acele câteva mari momente când s'au ciocnit destinele celor două popoare. Este adevărat că la biografia lui Musurman I, vorbind de luptele lui Musa pentru tron amintește de ajutorul ce i l-a dat Mircea: « *Musurman... a ocupat tronul, totuș n'a putut să-l țină în pace, pentru că fratele său Musa, alinându-se cu Valahii, a făcut expediție contra lui și fiind învins s'a întors iarăși în Valahia. Cu toate acestea, venind [din Valahia] contra lui [Musurman] pentru a doua oară...* » ² — dar acest fapt îl dă numai fiindcă este strâns legat de viața și cariera lui Musa și nicidecum din interes pentru istoria românească. Tot astfel, la biografia lui Mahomed I, vorbind de ura mare pe care sultanul o avea împotriva strămoșilor noștri Fotino spune: « *iar pe Vlahi, fiindcă îi dușmănea i-a împovărat cu mari și grele dări...* » ³ Arareori, țările noastre mai sunt pomenite, dar cu totul în treacăt și fără preocupare specială. Dar de cele mai multe ori nu se face cu privire la noi nici o mențiune.

În biografia lui Baiazid de pildă, Fotino nu amintește niciunul din faptele de arme ale lui Mircea, iar într'a lui Meemet al II-lea nu aflăm nimic cu privire la campaniile turcești în Principatele Române și nici măcar despre războaiele cu Ștefan cel Mare. Tot astfel, nimic din vigoarea carieră a lui Petru Rareș nu străbate în biografia lui Soliman al II-lea, iar în descrierea vieții lui Meemet al III-lea ⁴, contemporanul lui Mihai Viteazul, amintirea voievodului român se șterge cu totul în cele câteva rânduri rezervate campaniei din Carpați. Toată epopeea românească se pierde, rezumată într'un scurt elogiu făcut voievodului ardelen! ⁵ (care deținea, după cum se știe, comandamentul unic).

¹ Vezi copia fotografică din anexele extrasului.

² Ms., Dion. Fotino, pag. 17.

³ Ms., Dion. Fotino, pag. 21.

⁴ Ms., pag. 45.

⁵ *Ibidem.* « *πλὴν ὁ Σιγισμοῦνδος εἰς Τρανσυλβανίαν ἔκαμε μεγάλην φθοράν εἰς τὸ τουρκικὸν στρατεῦμα, τὸ ὁποῖον μέ τὴν ἐπιστροφὴν του ἐκυρίευσεν τὸ Τυργόβιστον καὶ Βουκουρέστι τῆς Βλαχίας* », — însă Sigismund al Transilvaniei a făcut mare prăpăd în armata turcească, care la întoarcerea lui a ocupat Târgoviștea și Bucureștii Vlahiei,

25
Călușul curînd
noile ținele și ținele
într-o singură
cîmpie de mîndroșii -

26
Călușul curînd
noile ținele și ținele
într-o singură
cîmpie de mîndroșii -

27
Călușul curînd
noile ținele și ținele
într-o singură
cîmpie de mîndroșii -

28
Călușul curînd
noile ținele și ținele
într-o singură
cîmpie de mîndroșii -

29
Călușul curînd
noile ținele și ținele
într-o singură
cîmpie de mîndroșii -

Astfel este tratată — uitată, mai bine zis — istoria românească în *Viețile Sultanelor*. Și totuși, printr'un număr de fișe, scriitorul cată a-și aminti că sunt în această istorie anumite epizoade, care nu trebuiesc uitate.

La cap. *despre izvoare*, am arătat părerea noastră în această privință; *Viețile Sultanelor* alcătuiesc una dintre primele încercări istoriografice ale lui Dionisie Fotino, întreruptă și reluată mai târziu, prin anii 1818—1821. Concepută — și în mare parte chiar redactată — într'o vreme în care nu manifestase încă interes pentru trecutul istoric al patriei sale adoptive, Dionisie Fotino a ignorat aproape cu totul acest trecut. Când însă a reluat lucrarea, în anul 1818 — după ce *Istoria Daciei* fusese imprimată și stabilise lui Dionisie Fotino renumele de mare istoric al poporului român — *Viețile Sultanelor* nu mai puteau apărea cu ignorarea, în această măsură chiar, a momentelor în care trecutul celor două popoare s'a atins. Dar Fotino rămâne consecvent conceptului inițial și alge din istoria românească pentru a însera în a « tiranilor » în special acele capitole tragice și jignitoare pentru noi, care puneau în lumină, încă mai bine, aspectele odioase ale decăderii și despotismului turcesc: uciderea lui Constantin Brâncoveanu ¹, a lui Hangerli ², a lui Grigorie Ghica ³. Tot astfel la biografia lui Meemet al III-lea, unde, cum spuneam mai sus, nu aflăm un cuvânt referitor la Mihai Viteazul și la grandioasa sa acțiune militară, Fotino nu uită să amintească moartea prin spânzurare a lui Alexandru Voevod ⁴. De altfel și în *Istoria Daciei*, aceste capitole sunt povestite cu mult dramatism. Termenii tari la adresa Turcilor și a sultanilor nu sunt evitați iar Domnii apar într'o lumină obiectivă, uneori favorabilă.

ÎNCHEIERE

« *Viețile Sultanelor* » alcătuiesc — după manuscrisul anonim găsit la mănăstirea Cașin, după scrierea lui Cantemir și după aceea a lui Ienăchiță Văcărescu — a patra încercare de istorie turcească pornită

¹ * *Ας καταγραφῇ ὁ πόλεμος πρῶτον μετὰ Πέτρου Α', καὶ ὁ θάνατος Μπραγκοβάνου...* — Să se înregistreze întâiu războiul cu Petru I și moartea lui Brâncoveanu. În fișa aceasta își propune să scrie și despre regii de sistem nou.

² * *Ας περιγραφῇ ἡ ἀποκεφάλισις Χαντζερχλή...* καὶ ἡ αἰτία — să se descrie decapitarea lui Handjerli... și cauza. Fișa aceasta nu este descifrabilă în întregime.

³ * *Ας περιγραφῇ ἡ ἀποκεφάλισις Γρηγόρ Γκίκα...* — să se descrie decapitarea lui Grigori Ghica.

⁴ Ms., p. 45.

din mediul nostru. Autorul ei, Dionisie Fotino, recunoaște ca izvor principal pe istoricul turc Hagi Chalifa; o identificare exactă a materialului luat din operele lui Hagi — în stadiul actual al studiilor asupra istoriografiei vechi turcești — nu este cu putință. Dar în afară de izvorul turcesc comunicat în scrisoarea către Zenobie Pop, Dionisie Fotino s'a folosit într'o largă măsură și de cronica istoricului bizantin Ducas precum și de alte izvoare creștine. El a reușit să alcătuiască astfel câteva potrete reușite ¹.

Cât privește pe autor, el nu se înrudește cu niciunul dintre cei cinci omonimi citați de d-l N. Iorga ca ascendenți ai săi. El nu este deci fiul șetrarului Antonie Fotino, din București, cum s'a presupus ci fiul medicului Atanasie Fotino, originar din Peloponez, stabilit la Constantinopol până la anul 1789, reîntors la această dată în Grecia, unde a și murit. Deasemenea, nici Dionisie Fotino nu este tatăl istoricului Ilie Fotino ci unchiul său, cum o arată Ilie însuși, în prefața cărții lui asupra revoluției din anul 1821 și în memoriile inedite ce a lăsat. Mai târziu, Ilie a fost înfiat de Dionisie.

În timpul războiului din anul 1786, Dionisie Fotino nu era încă în țară, ca profesor al copiilor banului Ghica, cum afirmă d-l N. Iorga;

¹ Vezi traducerea acestei schițe de portret la *cuprins*.

Εἰς δὲ τὴν Ἱερουσαλὴμ καὶ Ἁγίον Τάφον πρὸς τοὺς χριστιανούς ἐφάνη μὲ πολλὴν προαίρετα καὶ ἐλεημοσύνας, καὶ ἐπιστρέψας ἐκεῖθεν ἀπέθανεν εἰς τοὺς 1520, βασιλεύσας χρόνους 8 καὶ ζήσας χρόνους 46.

Οὗτος ἦτον ἕνας λέων ἀκαταδάμαστος τῆς Τουρκίας, ἔκαμε νὰ μεταγλωτίσουν τὰ κατορθώματα τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τοῦ Καίσαρος, καὶ ἐπρόσταξε νὰ τοῦ ἀναγνώσουν συγχάκις διὰ νὰ τὰ μιμηθῇ, ἐσχεδίαζεν εἰς χαρτίον τοὺς πολέμους ὅπου ἔκαμε, καὶ ἐπεμπεν εἰς τὴν ἀριστοκρατίαν τῶν Βενέτων τὰς οικιαγραφίας, εἰς μαρτύριον τῆς δόξης του, καυχόμενος εἰς τὴν εὐτυχημένην ἔκβασιν τῶν ὅπλων του.

Ἐκαμε νὰ τὸν φοβοῦνται οἱ ἡγεμόνες, καὶ ἐκράτει τὸν καθ' ἕνα εἰς ἄσκησιν, ἐσυνήθιζε νὰ λέγη, ὅτι δὲν ἔφερε μακρὸν τὸ γένειον καθὼς ὁ πατήρ του Μπαγιαζίτ, διὰ νὰ μὴν ἤθελαν τὸν πιάσῃ ἀπ' αὐτὸ οἱ μεγιστᾶνες τῆς Βασιλείας, καὶ ἤθελαν τὸν γυρίσῃ κατὰ τὴν θέλησίν των. Ἦτον τοιοῦτος κατὰ τὴν ἡλικίαν, ὅπου ἐφαίνετο πλέον μεγαλοπρεπῆς, καθήμενος ἐπάνω εἰς τὸ ἄλλογον παρὰ πεζός.

Εἶχε μακρὸν τὸν κορμὸν τοῦ σώματος, τὰ δὲ ποδάρια κοντὰ, ὁμμάτια ζωντανὰ, πρόσωπον στρογγυλὸν, καὶ ἀχαμνὸν, σκυθρωπὸς, αὐστηρὸς, μεγαλόδωρος πρὸς τοὺς τολμηροίς, ἀδυσώπητος πρὸς τοὺς πταίστας, ἄφοβος, ἐπιμελὴς, πρόθυμος, ἀπόρητος, καὶ λιτὸς εἰς τὴν τροφὴν, διὰ τοῦτο καὶ εὐκόλος ὁ τὸ νὰ ὑποφέρῃ τοὺς κόπους, δὲν ἐφοβήθη κανένα κίνδυνον, οὔτε ἐσάθῃ τινος ὅπου μὲ περισσοτέραν εὐκολίαν νὰ παραδίδεται εἰς τὴν τύχην, διότι ἔλεγεν, ὅτι ὥσάν γυνὴ ὅπου εἶνε ἡ τύχη, πρέπει νὰ τὴν δοκιμάξῃ τινος διὰ νὰ ἀπολαμβάνῃ τὰς χάριτάς της. Ἀπέθανε δὲ εἰς τὴν ἰδίαν χώραν τῆς Τζορλοῦς, ὅπου ἐπολέμησε προτῆτερα τὸν πατέρα του Παγιαζίτ, ἐν ᾧ ἤρχετο ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεω εἰς Ἀδριανούπολιν, ἐπειδὴ καθ' ὁδὸν τὸν ἐκατάφθασε θανατηφόρος ἀσθένεια, καὶ καταπονημένος ἀπὸ τὰ νεφρὰ καὶ ἀπὸ τοὺς πόνους τῆς πέτρας ἐτελεύτησε. Ἄν ὅμως ἤθελε μακρύνῃ ἡ ζωὴ του, ὁ κόσμος ἤθελεν εἶναι πολλὰ στενὸς δι' αὐτόν,

la această dată, Dionisie se afla cu familia sa la Constantinopol, unde tatăl său ajunsese medic al sultanului Abdul Hamid. Dealtfel în 1786, Fotino nici nu putea fi profesorul copiilor lui Ghica, fiindcă era el însuși la această dată, un adolescent de 16—17 ani. Deasemenea, se înșeală și d-l Adamescu când afirmă, după Diaconovici, că Dionisie Fotino s'a așezat în țară, abia la anul 1804. Așezarea în țară a istoricului are loc la anul 1800, după cum rezultă din chiar cuvintele cu care își încheie prefața Istoriei Daciei.

Trăit și instruit în atmosfera capitalei otomane, în apropierea clasei conducătoare turcești, Fotino a învățat de tânăr să cunoască această lume în plină decădere și să o disprețuiască pentru păcatele ei. Atunci când ideile noi împotriva tiraniei încep să frământă lumea creștină, Fotino concepe această scriere în care prin tot felul de anecdote și povești din viața sultanilor denunță slăbiciunile și turpitudinile absolutismului constantinopolitan. Intreruptă odată, Fotino reia lucrarea sa în anul 1818; pentru a o adapta mediului românesc, își propune să introducă câteva capitole sângeroase din istoria noastră: uciderea lui Brâncoveanu, a lui Hangerli și a lui Grigore Ghica. Din cauze ce rămân nelămurite, « Viețile Sultanilor » — cu toate repetatele promisiuni ale autorului în 1818 și în 1819 — au rămas neîncheiate.

București.

VICTOR PAPACOSTEA

RÉSUMÉ

Dans la bibliothèque de M. le docteur E. Fotino, nous avons trouvé trois manuscrits. L'un renferme quelques ouvrages de musique religieuse orientale de l'historien Dionisie Fotino; le second contient un abrégé d'histoire de Turquie écrit par le même auteur et le III-ème, les mémoires d'Ilie Fotino, neveu de Dionisie, lui-même auteur d'une monographie très appréciée sur la révolution de 1821.

C'est du second que nous nous occupons dans cet article. Il est — après l'essai anonyme trouvé à Caşin, après l'œuvre de Cantemir et celle de Ienăchiţă Văcărescu — le IV-ème ouvrage de ce genre que possède l'historiographie roumaine.

Nous venons de corriger premièrement quelques erreurs d'ordre généalogique et biographique. Ainsi il n'y a pas de parenté entre Dionisie Fotino et ses cinq homonymes, comme M. Iorga le suppose dans l'Histoire de la littérature roumaine Tome III. Donc, il n'est pas le fils d'Antoine Fotino, mais celui du médecin Atanasie, originaire du Péloponèse, établi à Constantinople jusqu'en 1789 et revenu à cette date en Grèce, où il est resté jusqu'à sa mort. Dionisie Fotino n'est pas, non plus, le père de l'historien Ilie Fotino, mais son oncle. Plus tard Ilie a été adopté par Dionisie.

Nous venons de préciser encore la date de son établissement en Valachie. On ne peut pas admettre qu'en 1786 l'historien se soit trouvé dans notre pays « comme professeur des enfants du ban Ghica » ainsi que M. Iorga l'affirme. A cette date, Dionisie Fotino se trouvait avec sa famille à Constantinople, où son père était devenu le médecin du sultan Abdul Hamid. D'ailleurs en 1786, il ne pouvait pas être le professeur des enfants du ban Ghica, puisqu'à cette date il était lui-même un adolescent de 16-17 ans.

Diaconovici et M. Adamesco se trompent également quand ils affirment que Dionisie Fotino s'est établi en Valachie à peine en 1804. De la préface de L'histoire de Dacie parue à Vienne en 1818, il résulte avec précision que Fotino est venu en Valachie en 1800.

En ce qui concerne la conception de Fotino sur l'histoire ottomane, c'est la conception courante de son époque. On considère dans l'évolution de l'empire turc deux phases: l'une de grandeur et l'autre de décadence.

Fotino emploie la méthode biographique; c'est pourquoi on peut intituler cet ouvrage: La vie des Sultans. D'ailleurs dans une lettre, l'auteur lui-même se sert de ce titre. Dans la I-ère partie de l'œuvre, on trouve quelques portraits historiques écrits avec talent. Parmi les plus

beaux, on peut citer celui de Murat I, d'Ilderim, de Mahomet II et de Selim I-er. Bien évoqués le siège de Constantinople et la dernière nuit de Byzance. Ce qui frappe surtout dans cet ouvrage c'est le grand nombre d'anecdotes concernant la vie des sultans de l'époque de décadence.

La source principale utilisée par Fotino pour « La vie des Sultans » a été l'historien turc *Hagi Halifa*. De l'œuvre du dernier, Fotino a utilisé surtout ses « Tables Chronologiques » et certainement ses collections d'anecdotes historiques. Mais il a puisé également dans *Ducas* et *Paolo Giovio*.

S'étant formé et ayant vécu dans l'atmosphère de la capitale ottomane, il a été témoin des désordres et de la décadence de la classe dirigeante qu'il a méprisée. Quand les idées nouvelles contre la tyrannie commencent à agiter le monde chrétien, Fotino conçoit cet ouvrage, où, par toutes sortes d'anecdotes et narrations de la vie des sultans, il dénonce les faiblesses et les turpitudes de l'absolutisme d'Istamboul.

Conçu et rédigé avant son histoire de Dacie, cet ouvrage a été interrompu pendant plusieurs années. En 1818, Fotino promet à son ami Zenobie Pop de l'achever. En 1819, il renouvelle sa promesse. Mais pour des raisons jusqu'ici inconnues « La vie des Sultans » est restée inachevée.

ΑΝΕΞΑ

ΒΙΑΤΑ ΛΥΙ ΜΑΗΟΜΕΤ ΙΙ.

Σουλτάν

Μεεμέτ ὁ Β.

Τοῦτον, ὀνομάζουσιν οἱ ἱστορικοί, πρῶτον βασιλέα τῶν Ἀγαρηνῶν, ὅστις διαδεξάμενος τὸν θρόνον, εὐθὺς ἐθανάτωσε καὶ τοὺς δύο του ἀδελφούς, θάπτωντάς τους ὁμοῦ μετὰ τὸν πατέρα του εἰς Προῦσαν.

Ἦτον δὲ ἀνθρώπος δόλιος, ἄγριος, ἀνήμερος, ἀνδρεῖος, ὑπερήφανος, ὤμῳς, τολμηρός, ἄοκνος, ἐπιμελής, καὶ ὀρμητικὸς εἰς τὴν αἱματοχυσίαν, τόσον δὲ ἡγωνίζετο διὰ τὴν δόξαν, ὅπου ἐφαιτάζετο ὅλον τὸν κόσμον νὰ νικήσῃ, καὶ μετὰ τυραννίαν νὰ τὸν ἐξουσιάζῃ, δι' ὃ ἐδοκίμασε τὴν τύχην του καὶ εἰς 10 Κωνσταντινούπολιν.

Οὗτος εὐθὺς ὅπου ἀνέβη εἰς τὸν θρόνον, πρῶτον ἡρένυνε τοὺς πατρικοὺς θησαυροὺς καὶ εὗρεν αὐτοὺς ἀναριθμήτους καὶ σκευὴ ἀργυρὰ καὶ χρυσά, λίθους τιμίους καὶ νομίσματα πολυτάλαντα. Ἐπειτα ἐξεστράτευσεν κατὰ τοῦ ἡγεμόνος Καραμανίας καὶ φθάνωντας εἰς Καράϊσάρ, ὁ Καραμάν ὡς ἠκούσεν, ἐζήτησε συγγνώμην, καὶ ἐπιστρέφωντας ὅσα ἐζήτηι ὁ Μεεμέτ, εἰρήνευσεν 15 καὶ ὑπέστρεψεν εἰς Ἀδριανούπολιν. Ὡς δὲ ἦλθεν ἡ ἀνοιξίς, ἄρχισε νὰ κτίξῃ φρούριον εἰς ἓνα λόφον κάτωθεν ἀπὸ τὸ

Σωσθένιον λεγόμενον « φονέα » εἰς σχῆμα τριγώνου, καὶ εἰς κάθε γωνίαν μετὰ πύργους μεγαλωτάτους ὡς ἀκρόπολιν, ἐπιστατοῦσε δὲ ὁ ἴδιος εἰς τὴν οἰκοδομήν, τὸ ὅποιον ὠνόμασε Πὰς κεσέν. Ἀπὸ τότε σχεδὸν ἄρχισεν 20 ἡμεταξὺ Τούρκων καὶ Κωνσταντινουπολιτῶν καθημερινὴ μάχη, καὶ τὸν περισσότερον καιρὸν ἐστέκοντο οἱ ῥωμαῖοι μέσα εἰς τὴν πόλιν μετὰ τὰς πύλας κλεισμένας. Εἰς τοὺς 1452 (χρόνους) ἐκήρυξεν ὁ Μεεμέτ τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, καὶ τοῦτο τὸ ἔτος ἦλθε πρὸς αὐτὸν καὶ ἓνας τεχνίτης Οὐγγρος, ὅπου ἐκατασκεύαζε τόπια, ὅστις καὶ ἐσκεύασεν εἰς τρεῖς μῆνας ἓνα τόπι, ὅπου ἦτο φοβερὸν καὶ ἐξαίσιον τέρας, τὸ ὅποιον φερόμενον πλησίον τῆς πόλεως, τὸ ἔσυρον 60 βόδια εἰς 30 ἀμάξια, καὶ ἀπὸ πλάγια 200 ἄνδρες ὁμοῦ μετὰ 50 τέκτονας διὰ τὰς ἀνωμαλίας τῆς ὁδοῦ. Εἰς τὰς ἐξ λοιπὸν τοῦ Ἀπριλίου, τῇ Παρασκευῇ τῆς Διακαινησίμου, ἦλθεν ὁ Μεεμέτ καὶ ἔστησε τὰς σκηνὰς του ἀπ' ἀντικρυ τῆς πύλης τοῦ Χαρισίου τὰ δὲ στρατεύματα ἐπερικύκλωσαν τὴν

πόλιν. Ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἐπιμελεῖτο καθ' ὅσον ἡδύνατο, πλὴν ὕστερεῖτο ἀργυρίων, καὶ ἀφ' ὅπου ἐζήτει βοήθειαν χρημάτων, ἢ στρατευμάτων εὗρισκε ξηρασίαν, κατ' ἐξοχὴν ἀπὸ τὸν Πάππα, ὅστις πρῶτον ἐζήτει τὴν ἔνωσιν 35 τῶν ὀρθοδόξων μετὰ τῶν δυτικῶν, καὶ ἔπειτα νὰ συνδρομῇ τὴν βασιλείαν, καὶ τότε πάλιν ἀμφίβολον. Ὁλη ἡ συνδρομὴ καὶ βοήθεια ὅπου εἶχεν ἔλθῃ ἦτον δύο καράβια Γενουβέζικα μὲ Ἰωάννην λόγγον Ἰουστινιάνον, ὅπου εἶχεν ἕως 500 στρατιῶτας, οἱ ὅποιοι ἐδέχθησαν τὴν φύλαξιν τῶν τειχῶν ὅπου ἦσαν πρὸς 40 τὸ παλάτιον. Πολλάκις ἐξήρχοντο οἱ Ρωμαῖοι, καὶ πηδῶντες τὸ χανδάκιον (ἐ)περιπλέκοντο μὲ τοὺς τούρκους, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐκρίθη εὐλογον, ἐπειδὴ τί ἤθελε δυνηθῇ ἕνας ρωμαῖος πρὸς 20 καὶ 30 τούρκους; ὅθεν ἀπεφασίσθη νὰ ἀντιμάχωνται ἀπὸ τὰ τεῖχη μὲ κοντάρια, σαῖτας, καὶ μολυβδοβόλα ὄργανα (καραμπίνας) ὅπου ἔπεμπον πέντε καὶ δέκα σφαῖρας, μικρὰς (μολύβια) ὡς λεπτόκαρα. Αὐτὴν τὴν μηχανὴν εἶχον μάθη καὶ οἱ τοῦρκοι καὶ τὴν ἐμεταχειρίζοντο. Ἐτελείωσε δὲ ὁ Ἀπρίλιος καὶ οἱ τοῦρκοι ὅλον ἐσυναθροίζοντο περισσότεροι, καλεσμένοι καὶ ἀκάλεστοι, ὅθεν τὸ στράτευμά των ὑπερέβαινε 50 τὰς 300 χιλιάδας ἀνθρώπων.

Ὁ δὲ λιμὴν τῆς Πόλεως, ἦτον κλεισμένος μὲ τὴν ἄλυσσον ἀπὸ τὴν πύλην τὴν λεγομένην Ὠραίαν ἕως εἰς τὸ μέρος τοῦ Γαλατᾶ, καὶ τὰ πλοῖα ἔστεκον ἔσωθεν καὶ ἐφύλασσον τὸν λιμένα καὶ τὴν ἄλυσσον.

Ἦτον δὲ μέσα 4 μεγάλα καράβια, 25 μικρά, ἕως 10 βαδδουλικὰ κάτεργα, καὶ ἔτι μερικὰ τῶν Βενέτων, ἦσαν καὶ 4 καράβια Γενουέζικα ὅπου ἐμίσθωσεν ὁ βασιλεὺς, τὰ ὅποια ἐρχόμενα ἀπὸ Χίον νὰ ἔμβουν εἰς τὸν λιμένα, τὰ κατεπλάκωσαν 300 τουρκικὰ πλοῖα, πλὴν ἀφ' οὗ ἐπολέμησαν ἱκανὴν ὥραν μὲ μεγάλην ἀνδρείαν καὶ γενναίωτητά, ἀλλὰ μὲν ἐβόθύθισαν, ἀλλὰ δὲ κατεσκόρπισαν, καὶ οὕτως εἰσῆλθον εἰς τὸν λιμένα. Ὁ δὲ Μεεμέτ βλέπωντας ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐμβάσῃ τὰ πλοῖα του εἰς τὸν λιμένα ἐξ αἰτίας τῆς ἀλύσσου, ἐσοφίσθη ἄλλον τρόπον. Ἐπρόσταξε καὶ ἐξωμάλισαν τὰ λαγκάδια ὅπου ἦσαν ὅπισθεν τοῦ Γαλατᾶ, πρὸς τὸ μέρος τοῦ Κερατίου κόλπου, ἔπειτα 80 πλοῖα τὰ ἐγυρῶσαν ἐπάνω εἰς φαλάγκια ἀλειμμένα, μὲ ἀνοικτὰ τὰ ἄρμενα, καὶ μὲ τύμπανα καὶ σάλπιγγας τὰ ἔφερναν διὰ ξηρᾶς, ἀπὸ τὸν πορθμὸν τοῦ Ἱεροῦ Στομίον, μέσα εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον (εἰς τὸ Ἰππ), καὶ ἦτον θαῦμα νὰ βλέπῃ τινὰς τὰ πλοῖα, ὅπου ἔπλεον εἰς τὴν ξηράν, καθὼς καὶ εἰς τὴν θάλασσαν. Τὸ δὲ μέγα τόπι ἔστησεν 70 ἀντικρυ τοῦ τείχους πλησίον τῆς πύλης τοῦ ἁγίου Ρωμανοῦ, καὶ ὡς ἔκαμε τὸ πρῶτον ρίξιμον, ἔμειναν ἐκστατικοὶ οἱ πολῖται ἀκούσαντες τὸν κρότον, καὶ ἔκραζον τὸ «Κύριε ἐλέησον». Ἐνας Οὐγγρος ὅπου ἔτυχε τότε ἐκεῖ ἔδωκε συμβολὴν τίνι τρόπῳ νὰ ριφθῇ τὸ τόπι διὰ νὰ κρημνίσῃ τὰ τεῖχη ἐν εὐκολίᾳ, ὅπερ καὶ ἐγένετο. 75 Ἐπειδὴ καὶ ἔπεσον δύο τεῖχη ὅπου εἶχον εἰς τὸ μέρος

ένα πύργον, ὁμοῦ καὶ ὁ πύργος τοῦ Ἀγίου Ρωμανοῦ, καὶ ἔβλεπον οἱ ἔσω τοὺς ἔξω, καὶ οἱ ἔξω τοὺς ἔσω. Ἐκεῖ ἐμάχετο καὶ Ἰωάννης ὁ Ἰουστινιάνης μὲ ὄλους τοὺς ἐδικούς του, καὶ μὲ τοὺς στρατιῶτας του παλατίου, ἔχοντας καὶ πολλοὺς ἄνδρας ἀρματωμένους ἀπὸ τὸν Γαλα80τᾶ, διότι κατὰ τὸ φαινόμενον ἔδειχναν αὐτοὶ ἀγάπην εἰς τοὺς ρωμαίους, πλὴν τὴν νύκτα εὐγαιναν ἀφόβως εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν τούρκων, καὶ ἔδιδαν μετὰ πλουσιοπαροχῆς ὅλα τὰ ἀναγκαῖα.

Οἱ δὲ ὀλίγοι Βένετοι ὅπου εὐρέθησαν, ἐμάχοντο ὁμοῦ μὲ τοὺς ρωμαίους ἐναντίον τῶν τούρκων, ἀπὸ τὴν Βασιλικὴν πόλιν, ἕως εἰς 85 ἐκείνην τοῦ Κυνηγοῦ. Ὁ δὲ μέγας Δοῦξ ἐπεριπάτει εἰς τὴν πόλιν μὲ 500 στρατιῶτας ἀρματωμένους, παραθαρύνωντας εἰς κάθε μέρος τοὺς στρατιῶτας, καὶ περιεγραζόμενος τὰς βίβλας, καὶ ἐξετάζοντας τοὺς φυγάδας, καὶ τοῦτο ἔκαμνεν καθ' ἡμέραν, διότι δὲν ἐσυγκρότησε πόλεμον ἀληθινόν ὁ ἐχθρός, ἀναμένοντας 90 τὴν ὥραν ὅπου παρετήρουν οἱ μάντιες του.

Βλέπωντας λοιπὸν ὁ βασιλεὺς κρημνησμένα τὰ τεῖχη, (καὶ κρινωντάς το κακὸν σημεῖον, διότι εἰς τόσους πολέμους ὅπου ἠκολούθησαν ἀπὸ τὸν καιρὸν τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἕως τότε δὲν ἔπεσεν οὐδὲ μία πέτρα μιᾶς λύτρας) καὶ τόσον στρατεύμα ἀναρ1695μητον, καὶ τὴν μεγάλην ἀρμάταν, ἔπεσεν εἰς ἀπόγνωσιν, καὶ ἔπεμψε πρέσβεις παρακαλῶντας τὸν Μεεμέτ νὰ εἰρηνεύσῃ, καὶ νὰ ἀναχωρήσῃ ἐκεῖθεν,

τάσσωντας νὰ τῷ δίδῃ κατ' ἔτος φόρον, καὶ ἄλλα ζητήματα· ὁ δὲ ἀπεκρίθη ὅτι, ἡ λαμβάνει τὴν Πόλιν, ἡ τὸν λαμβάνει αὐτὸς ζωντατὸν ἢ ἀποθαμμένον. 100

Ὑπέσχετο δὲ εἰς τὸν Βασιλέα ἂν ἤθελε νὰ ἀναχωρήσῃ μὲ εἰρήνην, νὰ τῷ δώσῃ τὴν Πελοπόννησον, καὶ εἰς τοὺς ἀδελφούς του ἄλλας ἐπαρχίας, καὶ οὕτω νὰ εἶνε φίλοι· εἶδὲ καὶ ἔμβη μὲ πόλεμον, θέλω κατασφάξῃ αὐτόν, καὶ ὄλους τοὺς μεγιστάνας του, τὸν δὲ λαὸν θέλω ἀφήσῃ εἰς τὸ στράτευμα νὰ τὸν αἰχμαλωτίσῃ καὶ ἀρκεῖ εἰς τὸν ἑαυ105τόν του ἡ πόλις κενή. Ὡς ἤκουσε ταῦτα ὁ βασιλεὺς δὲν ἔκρινεν εὐλογον νὰ παραδώσῃ μὲ τοιοῦτον τρόπον τὴν πόλιν, καθότι ὕστερον εἰς ποῖον μέρος τῆς γῆς ἤθελαν κατοικήσῃ οἱ ρωμαῖοι, ὅπου αὐτοὶ σχεδὸν οἱ Ἑβραῖοι ἤθελαν τοὺς καταφρονῇ. Τότε ὁ Ἰωάν110της Ἰουστινιάνης ἐστοχάσθη νὰ πλησιάσῃ τὴν νύκτα εἰς τὰ τουρκικὰ πλοῖα καὶ νὰ τὰ καύσῃ, πλὴν μὲ τὸ νὰ ἐπροδῶθῃ τὸ κίνημά του ἀπὸ τοὺς ἐν Γαλατᾶ Γενοῦττας εἰς τοὺς τούρκους δὲν ἐπέτυχεν.

Ὁ δὲ Μεεμέτης ἔκαμε γέφυραν ἐπάνω τῆς θαλάσσης, ἀπὸ τὸν λιμένα τοῦ Γαλατᾶ, ἕως τὸν Κυνηγόν, προσαρμύζοντας ὑπὲρ τὰ 115 χίλια βουτζία, ἀνὰ δύο εἰς τὸ μάκρος, μὲ σχοινία δεμένα, πλαγίως μὲ ξύλα μακρὰ καρφωμένα, καὶ ἄνωθεν σάνιδια ἐστρωμένα καὶ χῶμα, ὅπου ἀπερνοῦσαν κατὰ πλάτος πέντε ἄνδρες ἐλευθέρως. Τότε ὁ Μεεμέτ ἐμήνυσε πάλιν τοῦ βασιλέως διὰ νὰ παραδώσῃ τὴν Πόλιν, μὲ τὸ νὰ ἦτον

δλα τὰ τῆς προσβολῆς ἔτοι120μα πλέον. Ὁ δὲ βασιλεὺς ἀπεκρίθη πάλιν τὸ ὅχι, καὶ νὰ κάμῃ ὅτι θέλει. Ὅθεν καὶ ὁ Μεεμεὲ ἐκῆρξεν εἰς τὸ στρατόπεδόν του τὴν ἡμέραν τοῦ πολέμου, καὶ ἐκείνην τὴν νύκτα ἐπρόσταξε νὰ ἀνάψουν εἰς ὅλον τὸ στρατόπεδον φῶτα μεγάλα εἰς κάθε σκηνήν, καὶ νὰ ἀλάλαξουν ὅλοι. 125 Καὶ ἦτον νὰ βλέπῃ τινὰς ἐξαίσιον τέρας διότι ὑπερεκκύθησαν τὰ φῶτα, καὶ ἥστραπτεν ἡ ἐπιφάνεια τῆς θαλάσσης, οἱ δὲ ρωμαῖοι βλέποντες τοὺς χοροὺς καὶ ἀκούοντες τὰς χαράς καὶ φωνάς, ἐπρόβλεπον τὸ μέλλον, καὶ μὲ καρδίαν συντετριμμένην ἔλεγον, « φύλαξον ἡμᾶς Κύριε τῆς δικαίας σου ὁργῆς ».

Ἀρχισε δὲ ὁ Μεεμεὲ νὰ κάμῃ τὸν καθολικὸν πόλεμον ἐν 130 ἡμέρᾳ Κυριακῇ τῶν Ἀγίων Πάντων, Μαΐου 24, χωρὶς νὰ δώσῃ ἀνάπαυσιν εἰς τοὺς ρωμαίους ὅλην ἐκείνην τὴν νύκτα, καὶ γινομένης ἡμέρας, ἐπροχώρησε τὸ στράτευμά του ἀπὸ τὸ Παλάτιον ἕως τὴν χρυσὴν Πύλιν, τὰ δὲ 80 πλοῖα, ἔβαλεν ἀπὸ τὴν Ξυλόπορταν ἕως τὴν Πλατείαν, τὰ δὲ λοιπά, περιεκύκλω135σαν τὴν Πόλιν, ἀπὸ τὴν Ὁραίαν Πύλιν ἕως τὴν Β λ ά γ κ α, καὶ καθ' ἓν ἀπ' αὐτὰ εἶχε σκάλαν ἰσόμετρον μὲ τὰ τεῖχη, καὶ κάθε ἄλλην ἐτοιμασίαν. Ὡς δὲ ἔκλινεν ὁ ἥλιος ὑπὸ γῆν, ἤχησαν τὸ πολεμικὸν λάλημα, καὶ αὐτὸς καθήμενος ἐπάνω εἰς ἄλογον, τῇ 140 δευτέρᾳ τὸ ἑσπέρας ἐμάχετο ἀπ' ἀντίκρου πρὸς τὰ κρημμισμένα τεῖχη, ἔχωντας μεθ' αὐτοῦ νέους ἀνδρείους ὑπὲρ τὰς 10 χιλιάδας, ὅπισθεν δὲ αὐτῶν καὶ

πλαγίως ἀνδρας πολεμιστὰς ἱππεῖς, ὑπὲρ τὰς 100 χιλιάδας, εἰς δὲ τὰ κάτω μέρη ἕως τὸν λιμένα τῆς Χρυσῆς ἦσαν 100 χιλιάδες καὶ ἀπὸ τὸν τόπον ὅπου ἔστηκε ὁ τύ145ραννος ἕως τὰς ἄκρας τοῦ Παλατίου, ἄλλας 50 χιλιάδας, εἰς δὲ τὰ πλοῖα καὶ ἐπάνω εἰς τὸ γεφύριον πλῆθος πολὺ.

Ὁ δὲ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ὑπῆγε εἰς τὴν μεγάλην Ἐκκλησίαν καὶ μεταλαμβάνωντας τὰ ἄχραντα μυστήρια, ἦλθεν ὅπου ἦσαν συνηθροισμένοι οἱ μεγιστάνες καὶ στρατιῶται, καὶ δημηγορήσας εἶπε τελευταῖον μετὰ δακρύων· « Ἀδελφοί μου χριστιανοί, ἂν 150 κάθε ἄνθρωπος ἔχει χρέος πάντοτε νὰ διανθεντεύσῃ τρία τινα μὲ τὴν ζωὴν του, ὅταν ἐν ἀπ' αὐτὰ ἤθελε κινδυνεύσῃ, ἦτοι, πίστιν, πατρίδα, καὶ βασιλέα, πόσω μᾶλλον ὑμεῖς, ὅπου βλέπετε πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι καὶ τὰ τρία ταῦτα ἐν τ' αὐτῷ κινδυνεύουσι; διὸ εἰς χεῖράς σας παραδίδω τὸ στέμμα μου, καὶ διανθεντεύσατέ το καθ' ὅσον 155 δύνασθε, καὶ γὰρ χωρὶς νὰ μικροψυχῶ εἰμὶ σὺν ὑμῖν, ὁ δὲ Θεὸς μεθ' ἡμῶν καὶ ἀκολουθῆτε μοι ». Τότε ἦλθεν ὅπου ἦν Ἰωάννης ὁ Ἰουστινιανῆς εἰς τὰ πεσμένα τεῖχη, καὶ ὁμοῦ εὐγῆκαν τοῦ κάστρου εἰς τὸν περίβολον, ἔχοντες μεθ' αὐτῶν ἕως τρεῖς χιλιάδας ρωμαίους καὶ λατίνους. Ὁ δὲ μέγας Δούξ, ἦτον εἰς τὴν βασι160λικὴν πύλιν μὲ 500 ἀνδρας, εἰς δὲ τὰ πρὸς τὴν θάλασσαν τεῖχη, καὶ προπύργια ἀπὸ τὴν Ξυλόπορταν ἕως τὴν ὠραίαν, ἔστεκον κονταροφόροι καὶ τοξοὶ ὑπὲρ τοὺς 500, ἀπὸ τὴν ὠραίαν Πύλιν ἕως τὴν χρυσήν, εἰς ὅλον ἐκείνον

τὸν γυῖρον ἔσπεκον εἰς κάθε προ-
πύργιον ἕνας τοξότης ἕνας κονταρο-
φόρος 165 καὶ ἕνας πυροβολιστής.
Ὅλην λοιπὸν τὴν νύκτα ἔσπεκον
ἄγρυπνοι, οἱ δὲ τοῦρκοι ἐφρόντιζον
νὰ πλησιάσουν εἰς τὰ τεῖχη βιά-
ζοντας τὰς σκάλλας, ὅπου εἶχαν
προετοιμασμένας, καὶ ὁ τύραννος
στεκόμενος ὅπισθεν τῆς παρεμβολῆς
μὲ σιδηρὰν ράβδον ἐβίαζε τοὺς
στρατιώτας του, ἄλλους μὲν κολα-
κεύωντας, καὶ ἄλλους ἐπαπειλῶντας
διὰ νὰ ὁρμῶν. 170

Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ τούτῳ, πλη-
γώνεται ὁ γενναῖος Ἰουστινιάνης,
καὶ μὴ ὑποφέρων τοὺς πόρους
ἀπῆλθεν εἰς τὸ καράβιον του, μὲ
ὑπόσχεσιν νὰ ἐπιστρέψῃ πάλιν, τότε
ὁ βασιλεὺς ὀλιγοψύχησεν· μ᾽ ὅλον
τοῦτο μὲ τοὺς περὶ αὐτὸν ρωμαίους
ἐμάχετο γενναῖως καθ' ὅσον ἡδύ-
νατο, καὶ οἱ τοῦρκοι βασιάζοντες τὰς
ἀσπίδας, ἐπλησίαζαν εἰς τὰ τεῖχη νὰ
ἐπακουμβήσουν ταῖς 175 σκάλλαις,
πλὴν ἐμποδιζόμενοι ἀπὸ τὴν γεν-
ναίαν ἀντίστασιν τῶν ρωμαίων, οὐ-
δὲν ἐκατόρθωναν. Ἀντιμαχόμενος
οὖν ὁ βασιλεὺς ἐκεῖ εἰς τὰ κρημνί-
σματα νὰ ἐμποδίσῃ τοὺς τούρκους,
ἐλάβρευσαν αὐτὸν καὶ ἐμβῆκαν ἀπὸ
ἄλλο μέρος, διὰ τῆς Κερκόπορτας
(ὁποῦ κατὰ λάθος εἶχε μείνῃ ἀνοι-
κτῇ, μὲ τὸ νὰ εὔγαιναν ἀπ' αὐτὴν
οἱ ρωμαῖοι καὶ ἐμάχοντο). 180

Εἰσπηδήσαντες μέσα ἕως 50
ἐκλεκτοὶ δοῦλοι τοῦ τυράννου, καὶ
ἀναβάντες ἐπάνω εἰς τὰ τεῖχη ἐφό-
νευσαν ὄσους συναπαντοῦσαν, καὶ
ἦτον νὰ βλέπῃ τις τρομερὸν θέα-
μα, διότι οἱ ρωμαῖοι ἐνῶ ἡμπού-
διζαν τοὺς τούρκους νὰ μὴν ἀκουμ-

βῶσι τὰς σκάλλας, ἄλλοι κατεκό-
πτοντο αἰφνιδίως, καὶ ἄλλοι κλείον-
τες τὰ ὄμματά των, ἔπιπτον ἀπὸ
τὰ τεῖχη καὶ ἐ185 συντρίβοντο, οἱ δὲ
τοῦρκοι ἐπακούμβιζον τὰς σκάλλας,
καὶ ἀνέβαινον ὡς ἀετοί. Ὁ βα-
σιλεὺς μὲ τοὺς περὶ αὐτὸν μὴ εἰξεύ-
ροντας τὴν εἴσοδον τῶν ἐχθρῶν
ἀντεμάχοντο, πλὴν βλέποντες ἔξαφνα
νὰ ρίπτονται κατ' αὐτῶν τὰ βέλη
τῶν ἐχθρῶν ὁποῦ ἀνέβησαν, ἐτρά-
πησαν εἰς φυγὴν, καὶ μὴ δυνάμετοι
νὰ ἔμβουν διὰ τῆς πύλης Χα190 ρισοῦ
ἀπὸ τὸ πλῆθος, κατεπάτουν οἱ δυ-
νατοὶ τοὺς ἀδυνάτους καὶ ἔμβαινον,
ἡ δὲ παράταξις τῶν τούρκων, ὡς
εἶδε τὴν τροπὴν τῶν ρωμαίων,
ἀλλάλλαξαν ὅλοι μὲ μίαν φωνήν,
καὶ ὤρμησαν καταπατοῦντες τοὺς
ἀθλίους καὶ κατασφάζοντες αὐτούς.

Τότε ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος
ἀπελπισθεὶς, καὶ βαστῶν τὸ σπαθίον
καὶ τὴν 195 ἀσπίδα εἶπε λόγον ἄξιον
λύπης: « Δὲν εἶνε τις χριστιανὸς
ἐδῶ νὰ λάβῃ τὴν κεφαλὴν μου; »
(διότι εἶχε μείνῃ μόνος του). Ἐν
τ' αὐτῷ καὶ ἕνας τοῦρκος τὸν ἐκτύ-
πησεν εἰς τὸ πρόσωπον, καὶ αὐτὸς
ἔδωκε ἄλλην πληγὴν τοῦ τούρκου,
ἄλλος δὲ ὅπισθεν τὸν ἐκτύπησε
θανατηφόρα καὶ ἔπεσε κατὰ γῆς, καὶ
νομίζοντάς τον κοινὸν στρατιώτην,
200 τὸν ἐθανάτωσαν καὶ τὸν ἄφησαν
ἐκεῖ. Ἦτον δὲ α' ὥρα τῆς ἡμέρας
ἐν ᾧ ἀνέτειλλεν ὁ ἥλιος, Μαῖου
29, ἡμέρα Τρίτη τῆς ἀγίας Θεο-
δοσίας, μετὰ 53 ἡμέρας τῆς καθ' αὐ-
τὸ πολιορκίας.

Οἱ δὲ στρατιῶται ὁποῦ ἦσαν εἰς
τὰ τεῖχη τοῦ λιμένος ἐναντιώνοντο
καὶ δὲν ἄφινον τοὺς τούρκους νὰ

στήρουν τὰς σκάλλας, καὶ ἦσαν νικη-
ται 205 ἕως τὴν γ' ὥραν τῆς ἡμέρας
τότε ἐκατέφθασαν ἐκεῖνοι ὅπου ἐ-
κούρσεον καὶ ὥς εἶδον τοὺς ρω-
μαίους ὅπου ἐπολέμιουν ἐβόησαν
μετὰ φωνῆς μεγάλης, καὶ ἔδραμον
ἐπάνω εἰς τὰ τεῖχη, οἱ δὲ ρωμαῖοι
φεύγοντες ἐπίπτον ἀπὸ τὰ τεῖχη.
Τότε οἱ τοῦρκοι ἀπὸ τὰ πλοῖα
ἔστησαν τὰς σκάλλας, καὶ εἰσελθόν-
τες, εὐντήριραν τὰς πύλας καὶ 210
ᾤρμησαν μέσα ὅλοι. Ὁ δὲ μέγας
Δοῦς ὅπου ἐφύλατε τὴν βασιλικὴν
πύλιν ὥς εἶδε, ἔφυγε μὲ ὀλίγους,
διότι οἱ λοιποὶ ὅλοι διεσκορπίσθησαν.
Καὶ ἐρχόμενος εἰς τὸν οἶκόν του,
εὔρε τὰ παιδιὰ καὶ τὴν γυναῖκά του,
(ἦτις ἦτον ἄρρωστη) ὅπου ἦσαν
εἰς τὸν πύργον, καὶ ἐμπόδιζον τοὺς
τούρκους νὰ ἔμβουν, τὸν ὁποῖον
πιάσαντες οἱ τοῦρκοι 215 ἔπεμψεν ὁ
τύραννος, μαθὼν τοῦτο, καὶ ἐξαγο-
ράσας αὐτὸν διὰ τὸν ὄρκον, ἐπρόσταξε
καὶ τὸν ἐφίλευσαν εἰς τὸν οἶκόν του.

Οἱ δὲ λατῖνοι εὐρόντες εὐκαιρίαν
ἀπὸ τοὺς τούρκους ὅπου εἶχαν
πέσῃ εἰς τὰ λάφυρα, ἔφυγον μὲ τὰ
καράβιά των. Ὡσαύτως ἔφυγον
καὶ πολλοὶ ἀπὸ τὸν Γαλατᾶ, πλὴν βλέ-
πωντας τὸ τοιοῦτον ὁ τύραννος, 220
ἔστειλεν ἀποστόλους του εἰς τοὺς Γε-
νουβέζους νὰ τοὺς βεβαιώσῃ πῶς
θέλουν μείνῃ ἀβλαβεῖς, καὶ οὕτως ἡ-
σύχασαν ὅσοι ἔμειναν, καὶ συμβου-
λευόμενοι ἀναμεταξύ των, ἐπῆραν τὰ
κλειδιά τῆς πόλεως τοῦ Γαλατᾶ, καὶ
ἐρχόμενοι εἰς προγκύνησιν τοῦ τυράν-
νου, τοῦ τὰ ἐπρόσφεραν, ὅστις τὰ ἐ-
δέχθη μετὰ χαρᾶς, καὶ μὲ λόγια ἱλαρὰ
τοὺς 225 ἀπέπεμψε. Ἐμβάντες οὖν
οἱ Τούρκοι, διεσκορπίσθησαν ἀπὸ τὴν

πύλιν τοῦ Χαρισσοῦ ἕως τὸ πα-
λάτιον, καὶ ἐφόνεον ὅσους ἐσυνα-
πάντουν ὅπου ἔφενγον, καὶ κατέ-
σφαξαν ἕως δύο χιλιάδας ἀνδρας
πολεμιστάς, διότι ἐφοβοῦντο, νομί-
ζοντες νὰ εἶνε κατὰ τὴν κοινὴν γῆ-
μην, εἰς τὴν πόλιν ὑπὲρ τὰς 50 χιλιά-
δας ἄνδρες 230 πολεμισταί, χωρὶς
ὅμως νὰ εἰξεύρουν ὅτι ὅλο τὸ ἄρμα-
τωμένον στράτευμα μόλις ἦτον σχε-
δὸν ὀκτὼ χιλιάδες. Ὁθεν οἱ Τούρ-
κοι διασκορπισθέντες εἰς ὅλην τὴν
ἑκτασιν τῆς πόλεως κουρσεύοντες,
σφάζοντες καὶ αἰχμαλωτίζοντες, ἔ-
φθασαν καὶ εἰς τὸν μέγαν Ναὸν
τῆς τοῦ Θεοῦ ἁγίας Σοφίας ὅπου
ἦτον μέσα, 235 ἐπάνω, κάτω καὶ εἰς
τὰ προαύλια γεμάτος ἀπὸ λαὸν ἀνα-
ρίθμητον ἀνδρῶν, γυναικῶν, μονα-
χῶν, παιδίων καὶ κορασίων, κάθε
τάξεως καὶ ἡλικίας, καὶ τοῦτο ἐξ
αἰτίας ἐνὸς χρησμοῦ ὅπου διεφημί-
ζετο ὅτι: εἰς τὸν καιρὸν τῆς ἀλώ-
σεως, ὅστις καταφύγη εἰς τὴν Μεγά-
λην Ἐκκλησίαν θέλει γλυτώσῃ ἀλλ'
ἐπεὶ 240 ὤθησαν τῆς ἐλπίδος. Τότε
ἐκρήμνισαν τὰς θύρας μὲ τὰ τσε-
κούρια, καὶ ἐμβαλίνοντες μὲ τὰ σπα-
θία ξεγυμνωμένα ἔδενε καθ' εἰς τὸν
αἰχμάλωτόν του. Πλὴν τίς δύναται
νὰ διηγῇ τὴν συμφορὰν ὅπου
ἔγινεν ἐκεῖ: Τίς τοὺς κίνηθμοις καὶ
τὰς φωνὰς τῶν νηπίων; τὰ δάκρυα
μὲ τὴν βοήν τῶν μητέρων 245
καὶ τοὺς ὀδυρμοὺς τῶν πατέρων; ὁ
ποταπὸς τοῦρκος ἤρουνά τὴν τρυφε-
ρωτέρα, ἄλλος ἐπροσάρπαξε τὴν
πλέον ὥραϊαν μοναχὴν, ἄλλος δυνά-
στης ἀρπάζοντάς τὴν τὴν ἔδενε.
Τότε ἐδένετο κυρία μὲ δούλην, δοῦ-
λος μὲ τὸν αἰθένην, ἀρχιμανδρίτης

μέ πορτάρην, τρυφεροὶ νέοι με παρθένους, παρθένοι ὅπου ὁ ἥλιος δὲν ἔβλεπε, παρθένοι ὅπου ἐ250 σούροντο με βίαν, ἀμπύθοντο καὶ ἐρραβδίζοντο, καὶ ἦτον νὰ βλέπη τινας δεμένους ὅλους εἰς μίαν ὥραν, τοὺς μεν ἀρσενικοὺς με σχοινία, τὰς δὲ γυναικας με τὰ σουδάριά των, καὶ ἀρμάθας, ἀρμάθας ἀναρίθμητες ὅπου εὐχαιναν ἀπὸ τὸν ναόν, καὶ ἀπὸ τὰ ἄδυστα τοῦ ναοῦ ὡς ἀγέλαι, καὶ ὡς κοπάδια προβάτων, ὅπου ἔκλαιον καὶ ὀδύρον 255 το, καὶ τινὰς δὲν ἦτον νὰ τοὺς εὐσπλαγχθῇ. Τὸ αὐτὸ ἠκολούθησε καὶ εἰς τὰς οἰκίας, καθ' ὅλην τὴν πόλιν ἔσωθεν καὶ ἔξω τῶν τειχῶν, καὶ τὰς μεν νέας καὶ νέους νέους ἔσερνον δεδεμένους, τοὺς δὲ γέροντας καὶ γραιάς, ἀδυνάτους, ἢ ἀσθενεῖς κατέσφαζαν, τὰ δὲ νεογεννημένα βρέφη ἔρριπτον εἰς τὰς πλατείας. 260

Ὅλα ταῦτα ἔγιναν ἀπὸ τὴν α' ὥραν τῆς ἡμέρας, ἕως τὴν η' τότε ἐμβῆκε καὶ ὁ τύραννος με ὄλην του τὴν παράταξιν, καὶ ἦλθε εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν ὅπου καὶ ἔμεινεν ἐκστατικὸς εἰς τὴν θεωρίαν, καὶ ἀφ' οὗ ἐπροσκύνησεν, ἐπρόσταξε νὰ γίνῃ μεν τ ζ ί τ ι ο ν .

Ὡς δὲ ἐπέρασεν ἡ πρώτη ἡμέρα, περιῆλθε τὴν πόλιν ὅλην, ἦτον δὲ ἀκατοί 265 κητος, καὶ οὔτε ἄνθρωπος, οὔτε κτῆνος ἐφαίνετο, ἀλλὰ μόνον τινὲς στρατιῶται τοῦρκοι ἀδύνατοι ὅπου ἐσύναζαν τὰ ἐγκαταλειφθέντα ἀπὸ τοὺς δυνατούς. Ἀπερῶντας δὲ ὁ Μεεμετ καὶ ἀπὸ τὴν οἰκίαν τοῦ μεγάλου δουκός, ἀνέβη καὶ ἐπωρηγόρησε τόσοι αὐτόν, ὅσων καὶ τὴν σύζυγόν του, ὅπου ἦτον ἀσθενής,

ὀνομάζωντας αὐτὴν μητέρα, 270 καὶ ὑποσχόμενος εἰς αὐτοὺς πολλὰ, καὶ ὅτι νὰ μὴ λυποῦνται. Ἐβγήκαν τότε καὶ οἱ υἱοὶ τοῦ Δουκός καὶ τὸν ἐπροσκύνησαν, ὅπου ἦτον πολλὰ ὠραῖοι νέοι, καὶ οὕτως ἀπῆλθεν. Μετὰ τρεῖς ἡμέρας δὲ ἀμύνοντας ὁ τύραννος συμπίσιον πρὸς τὰ μέρη τοῦ παλατίου, ἔστειλε καὶ ἐζήτησε τὸν νεώτερον υἱὸν τοῦ δουκός διὰ νὰ τοῦτον 275 φέρῃ εἰς τὸ συμπίσιον, πλὴν ὁ πατὴρ μὴ στέργων νὰ τὸν δώσῃ ἐθυμώθη ὁ τύραννος, καὶ ἐπρόσταξε πρῶτον νὰ θυσιάσουν τοὺς υἱοὺς τοῦ ἐμπροσθέν του, ἔπειτα αὐτόν, ὅστις με εὐχαριστίας πρὸς τὸν Θεὸν τὸ ἐδέχθη χαίρων. Τότε καὶ ὅλους τοὺς εὐγενεῖς ρωμαίους, ὅπου εἶχεν ἐξαγοράσῃ ἀπὸ τοὺς στρατιῶτάς του διὰ 280 τὸν ὄρκον, ἐφόνευσεν διὰ σπάθης.

Εἰς ταύτην λοιπὸν τὴν ἀξιοθρήνητον ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὴν τῶν περισσοτέρων γνώμην, ἐφρονεῦθησαν ὑπὲρ τὰς τεσσαράκοντα χιλιάδας λαός, στρατιωτῶν καὶ λοιπῶν, κάθε τάξεως καὶ ἡλικίας, καὶ ἠχμαλωτίσθησαν ὑπὲρ τὰς ὀγδοήκοντα χιλιάδας· 285 ἡ δὲ λεηλασία τῶν λαφύρων ἔσωθεν τῆς πόλεως ἀνέβη ὁ ἀριθμὸς ὑπὲρ τοὺς 120 τόνους μάλαυα. Ὁς τοῦ τέλος πάντων κατεκυρίευσεν τὴν ρωμαϊκὴν αὐτοκρατορίαν ὁμοῦ με τὴν κυριότητα τῆς βασιλίδος τῶν Πόλεων, τὸ καύχημα τῶν χριστιανῶν, τὸν ἀφανισμόν ποτε τῶν βαρβάρων, τὴν γεμάτην ἀπὸ τόσους 290 θησαυροὺς πνευματικὸς καὶ σωματικὸς. Ποῖα δὲ γλῶσσα δύναται νὰ διηγηθῇ τὴν συμφορὰν ταύτης τῆς

Πόλεως; τὴν μεγάλην αἰχμαλωσίαν, τὴν παντελῇ ἐρήμωσίν της, τὴν μετατόπισιν, τὸν διασκορπισμὸν εἰς κάθε τόπον, τὸν χωρισμὸν πατρὸς ἀπὸ υἱόν, μητρὸς ἀπὸ θυγατέρα, τὴν ἀλλαγὴν ἀπὸ γλώσσαν εἰς γλῶσσαν, ἀπὸ εὐσέβειαν εἰς εὐσέβειαν, ἀπὸ Θείας Γραφάς, εἰς ἀλόκοτα γράμματα; δὲν εἶνε δυνατὸν βέβαια. Φριξὸν ἤλπε, στέναξον γῇ διὰ τὴν παντελῇ ἐγκατάλειψιν ὅπου ἔρινεν εἰς τὸ γένος μας ἀπὸ τὸν δικαιοκρίτην Θεόν, διὰ τὰς ἀμαρτίας μας.

Ἀφοῦ λοιπὸν ὁ Μεμεὲτ ἀπέλυσε τὸ στράτευμα τῆς ξηρᾶς, καὶ 300 τὸν στόλον τῆς θαλάσσης διὰ νὰ ἐπέλθουν εἰς τὰ ἴδια ἐπρόσταξε νὰ εἶνε ἔτοιμη ὕλη ἕως τὸν Αὐγουστον, διὰ νὰ ξανακτίσουν τὰ κρημνισμένα τεῖχη τῆς Πόλεως, καὶ ἔγραψε πέντε χιλιάδας φαμίλιας ἀπὸ τὰς ἐπαρχίας τῆς ἀνατολῆς καὶ δύσεως διὰ νὰ ἔλθουν ἕως τὸν Σεπτέμβριον νὰ κατοικήσουν τὴν Πόλιν, διορίζοντας κεφαλικὴν τιμωρίαν 305 ἂν δὲν ἦθελαν ἔλθῃ· καὶ ἀποκαταστήσας ἐπαρχον τῆς πόλεως Σουλεϊμὰν τὸν δοῦλόν του, τῇ 18 Ἰουνίου ὑπέστρεψε νικητῆς εἰς Ἀδριανούπολιν, μὲ θρίαμβον ἐξαίρετον. Τότε ἦλθον οἱ ἀρχηγοὶ καὶ ἡγεμόνες τῶν χριστιανῶν καὶ ἐπροσκύνησαν αὐτόν, φοβούμενοι μήπως πάθουν τὰ ἴδια. Ὁ δὲ Μεμεὲτ ἐβίβλητο μὲ ὑπερηφάνειαν καυχώμενος εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως, οἱ δὲ ἡγεμόνες τῶν χριστιανῶν ἔσπευον μὲ τρόμον ἀναμένοντες νὰ ἀκούσουν τί τάχα ἦθελαν εἶνε ἐκεῖνο ὅπου ἔμελλε νὰ ἀποφασίσῃ. Ὁ δὲ ἐδιώρισεν εἰς ὅλους νὰ τοῦ πληρώ-

νουν κατ' ἔτος φόρον, καὶ τοὺς ἀπέλυσεν. Μετέθεσε δὲ τὸν θρόνον του 315 εἰς Κωνσταντινούπολιν διευθετώντας τὴν Βασιλείαν ἐκεῖθεν, διέτριβεν ὁμοῦ τότε εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ τότε εἰς Ἀδριανούπολιν.

Εἰς τοὺς 1453 κατηδάφισε τὸ κάστρον τῶν Ἀθηναίων.

Εἰς τοὺς 1458 ὤρμησεν ἐναντίον τῆς Πελοποννήσου μὲ ὅλας του τὰς δυνάμεις, καὶ ὡς ἔμαθον οἱ Δεσπότες, 320 ἀδελφοὶ τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου ὅτι ἐκυρίευσεν τὴν Κόρινθον ἄνευ πολέμου, ὁ μὲν Θωμᾶς ἀνεχώρησεν εἰς Ἰταλίαν μὲ τὴν γυναῖκα καὶ παιδιὰ του, ὁ δὲ Δημήτριος παρεδόθη θεληματικῶς, καὶ τὸν ἐπροσκύνησεν. Ὡς ἐκυρίευσεν δὲ ὅλην τὴν Πελοπόννησον, ἔβαλεν ἀρχηγούς καὶ ἡγεμόνας καὶ ὑπέστρεψεν εἰς Ἀδριανούπολιν, φέρωντας μετ' αὐτοῦ τὸν Δημήτριον μὲ 325 ὅλην τὴν φαμῆλίαν του, καὶ ἐκείνην τοῦ παλατίου, καὶ τοὺς ἐγκρίτους καὶ εὐτυχεῖς ὅλης τῆς Λιβανίας, καὶ λοιπῶν ἐπαρχιῶν, τοὺς δὲ προεστῶτας τῶν Ἀλβανῶν κατέσφαξεν ὅλους.

Εἰς τοὺς 1461 περιέλαβε τὴν Σινώπην καὶ Τραπεζοῦντα θανατώνωντας τὸν βασιλέα Δαβὶδ μὲ χιλίους ἄνδρας, καὶ μὲ ὅλην του τὴν βασιλικὴν φαμῆλίαν. Ἐπειτα καθυπέταξε τὰς νήσους Ἀἴμνον, Μιτυλήνην καὶ ἄλλας πολλὰς. Ὡσαύτως ἐκυρίευσεν τὴν Ἰλνύριαν, καὶ ἀπεκεφάλισε τὸν βασιλέα αὐτῆς.

Εἰς τοὺς 1465 ἐπῆγε κατὰ τῆς Εὐρώππου καὶ τὴν ἐκυρίευσεν.

Εἰς τοὺς 1476: εὐστράτευσεν ἐναντίον τοῦ Χὰν τῆς Πελοποννήσου,

τὸν νικᾶ καὶ 335 ἐπέστρεψε ἐκυρίευσε τὴν Γοριτζίαν, ὑπέταξε τὴν Κροΐαν, καὶ ἔκαμε μεγάλα κακά. Ὡσαύτως ἐκυρίευσε τὴν Ἀγίαν Μάραν, Κεφαλληνίαν καὶ Ἰάκυνθον.

Εἰς τοὺς 1478, παρέδωκαν οἱ Βερέτοι εἰς αὐτὸν τὴν Σκόδρα, καὶ ἄλλους 340 τόπους τῆς ξηρᾶς, καὶ νήσους. ὑποσχόμενοι νὰ πληρώνουν καὶ ἄλλους φόρους, τὸν εἰρήνευσαν. Ἐν συντόμῳ λέγωντας περὶ αὐτοῦ, ὅτι

εἰς τὸ διάστημα τῆς ἐξουσίας του νὰ ἐκυρίευσε 12 ἐπαρχίας μεγάλας καὶ δύο χιλιάδας κάστρα. Καὶ ἐνῶ εἶχε σκοπὸν νὰ ἐκστρατεύσῃ, κατὰ τοῦ Σουλτάνου τῆς Αἰγύπτου, καὶ ἔπειτα νὰ περάσῃ εἰς Ἰταλίαν, ἔτας 345 κοιλιακὸς πόνος τοῦ ἐπροξένησε τὸν θάνατον. Οὗτος ὅταν διεδέχθῃ τὸν πατρικὸν θρόνον ἦτον χρόνων 21.

Ἀπέθανε δὲ εἰς τοὺς 1481 Μαΐου 3, ἔζησε χρόνους 53 καὶ ἐβασίλευσε 32.

MAHOMET II.

Istoricii numesc pe acesta primul rege al Agarenilor care urmând la tron, îndată a omorît şi pe ambii săi fraţi, îngropându-i împreună cu tatăl său la Brusa. Era om viclean, sălbatec, neînbănzit, viteaz, mândru, crud, îndrăzneţ, nelenes, sânguitor şi pornit spre vărsare de sânge, şi atât se lupta pentru glorie, încât îşi închipuia că va învinge toată lumea şi o va cuceri prin tiranie; de aceea şi-a încercat norocul şi la Constantinopol.

Acesta, îndată ce s'a urcat pe tron, mai întâi a cercetat comorile părinteşti şi le-a găsit nenumărate, şi scule de argint şi de aur, pietre preţioase şi monede de mulţi talanţi. Apoi a făcut expediţia contra prinţului Caramaniei şi ajungând la Caraisar, Caraman, cum auzi a cerut iertare şi înapoind câte cerea Meemet, s'a potolit şi s'a întors la Adrianopole. Iar cum sosi primăvara începu să clădească o fortă-

reaţă pe un deal dedesubtul orăşelului Sosten, numit «ucigătorul» în formă de triunghi, şi la fiecare colţ cu turnuri foarte mari, ca o acropolă iar el singur supraveghia construcţia pe care a numit-o Paskesen. Aproape de atunci a început lupta zilnică între Turci şi Constantinopoliţi şi Romeii stăteau cel mai mult timp înlăuntrul oraşului cu porţile închise. În anul 1452 Meemet a declarat războiu contra lui Constantin Paleologul şi în acest an a venit la dânsul şi un meşter ungur care construia tunuri. Acesta, în trei luni a construit un tun care era un monstru înspăimântător şi grozav care fiind dus lângă oraş îl trăgeau 60 de boi în 30 de căruţe şi pe lături 200 de bărbaţi împreună cu 50 de lucrători pentru dificultăţile drumului. La 6 deci, ale lunei Aprilie, Vineri a săptămânei luminate, a sosit Meemet şi a aşezat corturile

sale în fața porții lui *Harisiu* iar armatele au înconjurat orașul. Împăratul Constantin îngrijea cât putea dar îi lipsiau arginții și de oriunde cerea ajutor de bani sau de armate găsea uscăciune, mai ales dela Papa, care cerea mai întâi unirea ortodoxilor cu apusenii și apoi să ajute împărăției, și atunci încă era îndoelnic. Toată contribuția și ajutorul care venise erau 2 corăbii genoveze cu Ioan Longo Iustinian, care avea cam 500 de soldați cari acceptară păzirea zidurilor ce erau spre Palat. De multe ori eșiau Romeii și sărind șanțul, se încăreau cu Turcii dar această faptă nu a fost socotită ca bună, pentrucă ce putea face un Romeu față de 20—30 de Turci? Prin urmare s'a hotărât să lupte contra lor de pe ziduri, cu lăncile și cu săgețile și cu instrumentele aruncătoare de plumb (carabine) care aruncau cinci și zece gloanțe mici (plumburi) ca niște alune. Acest instrument îl învățaseră și 'Turcii și îl întrebuințau. Dar s'a sfârșit Aprilie și Turcii mereu se strâneau, mai mulți chemați și nechemați, încât armata lor trecea peste 300.000 de oameni.

Iar portul orașului era închis cu lanțul, dela Poarta numită *frumoașă*, până la locul [zis] *Galata* și corăbiile stăteau înăuntru și păzeau portul și lanțul. Iar înăuntru erau patru mari corăbii, 25 mici și până la zece galere împărătești și încă câteva dintr'ale ve-

nețicilor, [și] erau și patru corăbii genoveze pe care le-a închiriat împăratul, care venind din Hios ca să intre în port au tăbărit asupra lor 300 de corăbii turcești; dar după ce s'au luptat timp îndelungat cu mare bărbăție și vitejie, pe unele le-au scufundat, iar pe altele le-au împrăștiat și astfel intrară în port. Iar Meemet, văzând că nu era cu putință să introducă corăbiile sale în port din cauza lanțului a născocit un alt mod. A ordonat și a netezit văile care erau îndărătul Galatei, spre partea golfului Keratios, apoi, 80 de corăbii le rostogoleau pe drugii unși, cu pânzele deschise și cu tobe și trompete le aduceau pe uscat dela strâmtoarea Gura Sfântă, înăuntru în golful Keration (până la Ipi); și era o minune să vadă cineva corăbiile care pluteau pe uscat, ca și pe mare. Iar tunul cel mare l-a așezat în fața zidului, aproape de poarta sfântului Romano și cum făcu prima aruncătură, cetățenii au rămas încremeniți auzind zgomotul și strigau « Doamne miluește ». Un ungur care întâmplător se găsea atunci acolo, a dat sfatul în ce mod să fie aruncat tunul ca să dărâme zidurile ușor, lucru care s'a și făcut.

După ce au căzut două ziduri care aveau la mijloc un turn, totodată și turnul sfântului Romano, cei dinăuntru, vedeau pe cei dinafară și cei dinafară pe cei dinlăuntru. Acolo se lupta și Ioan Iustinianul cu toți ai lui și cu

soldatii palatului, având și mulți bărbați înarmați dela Galata, pentrucă, după cum se vede, aceștia arătau dragoste față de Romei. Afară de asta, noaptea ieșiau fără frică în tabăra Turcilor și dădeau cu îmbelșugare cele necesare. Iar puținii Venețieni cari se găsiră, se luptau împreună cu Romeii în contra Turcilor dela *Poarta împărătească*, până la acea [Poarta] a vânătorilor. Iar Marele duce se plimba în oraș cu 500 de soldați înarmați încurajând la fiecare loc pe soldați și cercetând cu de-amănuntul sentinelele și controlând pe fugari și aceasta o făcea în fiecare zi, pentrucă dușmanul nu dase [încă] un războiu adevărat, așteptând ceasul ce-l observau proorocii lor. Împăratul deci, văzând zidurile dărâmate (și considerând ca un semn rău că în atâtea războaie care urmară din timpul lui Constantin cel Mare, până atunci nu căzuse nicio piatră de o litră) și o armată atât de nenumărată, și marea expediție, a căzut în desnădejde și a trimis soli, rugând pe Meemet să facă pace și să plece de acolo făgăduind să-i dea anual un tribut și alte pretențiuni. Iar acesta [Meemet] a răspuns că, ori cucerește orașul, ori îl prinde el, viu sau mort. Și promise împăratului, dacă voia să plece în pace, să-i dea Peloponezul, și fraților lui alte eparhii și astfel să fie prieteni; iar dacă intră cu războiu, îl voi măcelări pe el și pe toți demnitarii lui, iar

poporul îl voi lăsa armatei ca să-l facă rob; și lui îi ajunge orașul gol. Cum auzi acestea împăratul, n'a găsit de cuviință să predea orașul în modul acesta, pentrucă apoi, în ce parte a pământului ar fi locuit Romeii pe care chiar însăși Evreii i-ar fi disprețuit. Atunci Ioan Iustinianul, s'a gândit să se apropie noaptea de corăbiile turcești și să le ardă, dar deoarece mișcarea lui a fost trădată Turcilor de Genovezii din Galata, n'a reușit. Iar Meemet a făcut o punte deasupra mării, dela portul Galata până la Vânătorul alăturând unul lângă altul peste o mie de butoaie, câte două în lungime, legate cu funii, pe lături cu lemne mari, bătute cu cuie și deasupra așternute scânduri și pământ, încât treceau în lățime cinci bărbați cu ușurință. Atunci Meemet a vestit din nou pe împărat ca să predea orașul, căci toate cele pentru atac erau deja gata. Împăratul însă a răspuns din nou, «Nu!» și să facă orice voește. Și Meemet deci, a vestit armatei sale ziua luptei și în noaptea aceea a poruncit întregii armate, să aprindă focuri mari în fiecare cort și să răcnească toți. Și putea să vadă cineva, un miracol neobicinuit pentrucă s'au revărsat luminile și strălucea suprafața mării, iar Romeii văzând dansurile și auzind bucuriile și chiotele, prevedeau viitorul și cu inima strânsă ziceau: «Păzește-ne pe noi Doamne de mânia ta cea dreaptă!» Și Meemet a început să facă atacul

general în ziua Duminecei tuturor Sfinților, 24 Mai, fără să dea răgaz Romeilor, în toată acea noapte; și făcându-se ziua, a înaintat armata sa dela Palat până la Poarta de aur iar cele 80 de corăbii le-a pus dela Poarta de lemn până la Piață, iar celelalte înconjurară orașul dela Poarta frumoasă până la Blanca și fiecare din acestea avea câte o scară de lungimea zidurilor și toată cealaltă pregătire. Și cum apuse soarele, a răsunat strigătul de războiu, și el stând pe un cal, Luni seara, se lupta în fața zidurilor dărâmate, având cu dânsul peste 10.000 de tineri viteji iar îndărătul lor și alături peste 100.000 bărbați războinici călăreți. Iar la locurile de jos, până la portul Porții de aur, erau 100.000; și dela locul unde stătea tiranul până la marginile palatului alți 50.000, iar în corăbii și deasupra podului mulțime multă.

Iar împăratul Constantin s'a dus la biserica cea mare și împărtășindu-se cu sfintele taine, a venit acolo unde erau strânși meghistanii și soldații și ținând un discurs a zis la sfârșit cu lacrimi:

« Frați ai mei creștini! Dacă fiecare om are totdeauna datoria ca să apere trei lucruri în viața sa când vreunul din acestea ar fi în pericol, adică: credința, patria și împăratul — cu atât mai mult voi, când vedeți în fața ochilor voștri că în același timp câteși trei, se găsesc în pericol; predau deci în mâinile voastre coroana mea și

apărați-o cât puteți, iar eu, fără să fiu *mic de suflet*, sunt cu voi iar Dumnezeu cu noi și urmați-mă! ».

Atunci s'a dus acolo unde era Ioan Iustinian, la zidurile căzute și împreună au ieșit din castru, în incintă, având cu dânsii până la 3.000 Romei și Latini. Iar Marele duce era la Poarta regească cu 500 de bărbați iar la zidurile dinspre mare și la metereze, dela Poarta cea de lemn până la cea frumoasă, stăteau lăncieri și arcași, peste 500; dela Poarta cea frumoasă până la cea de aur, în tot acel circuit, stăteau la fiecare meterez un arcaș, un lăncier și un artilerist.

Toată noaptea prin urmare ședeau fără somn iar Turcii se căzneau să se apropie de zidurile [cetății] punând scările pe care le aveau pregătite, și tiranul stând în dosul taberii, cu un baston de fier, silia pe soldații lui, pe unii lingușindu-i și pe alții amenințându-i, ca să năvălească. În timpul acesta este rănit bravul Iustinian și nesuportând durerile a plecat la corabia sa cu făgăduiala că se va înapoia din nou. Atunci împăratului i-a slăbit curajul. Cu toate acestea, cu Romeii din jurul său, se lupta cu bravură cât putea; și Turcii ținând scuturile înainte, se apropiau de ziduri, ca să reazime scările. Dar fiind împiedicați de brava rezistență a Romeilor nu reușeau nimic. Împăratul deci, luptând contra lor la zidurile dărâmate ca să împiedice pe Turci,

pe ascuns a intrat din altă parte prin Kercopoarta (care rămăsese din greșeală deschisă, pentru că printr'însa ieșau Romeii și se luptau) sărind înlătruntru vreo cincizeci de slujitori aleși ai tiranului și urcându-se sus pe ziduri, au omorât câți întâlneau; și putea să vadă cineva o priveliște grozavă, pentru că pe când Romeii împiedicau pe Turci ca să nu reazime scările, unii erau măcelăriți pe neașteptate și alții închizând ochii lor, cădeau de pe ziduri și erau zdrobiți iar Turcii rezemau din nou scările și se urcau ca vulturii. Împăratul cu cei din jurul său, neștiind intrarea dușmanilor, se luptau la rândul lor, dar văzând că pe neașteptate dușmanii care se urcaseră, aruncau contra lor săgeți, s'au pus pe fugă. Și neputând să intre pe poarta Harisiu din cauza mulțimii, călcau în picioare cei puternici pe cei neputincioși și intrau; iar armata Turcilor, cum observă fuga Romeilor, toți chiuiră într'un singur glas și năvăliră călcând în picioare pe nenorociți și tăindu-i pe ei. Atunci împăratul Constantin pierzând speranța și ținând spada și scutul a zis un cuvânt demn de jale:

« Nu este aci vreun creștin să-mi ia capul? » (Pentru că rămăsese singur cu totul).

În momentul acela, un turc l-a lovit în față și el a dat turcului o altă lovitură; dar un altul, pe la spate, l-a lovit mortal, și a căzut la pământ. Și crezându-l un simplu

soldat l-a omorât și l-a lăsat acolo. Era ora unu din zi, când răsărea soarele, în Mai 29, ziua Marți a Sfintei Teodosia, după 53 de zile de asediu cumplit.

Iar soldații cari erau pe zidurile portului, se opuneau și nu lăsau pe Turci să așeze scările, și erau învingători până la ora 3 din zi. Atunci sosiră acei cari jefuiau și cum văzură pe Romei că se luptau, au strigat cu glas mare și au alergat sus pe ziduri. Iar Romeii fugind cădeau de pe ziduri. Atunci Turcii de pe corăbii, așezară scările și intrând au sfărâmat porțile și au năvălit toți înlăuntru. Iar Marele duce, care păzea poarta regească, cum văzu, a fugit cu pușini, pentru că toți ceilalți s'au împrăștiat. Și venind la casa sa, găsi pe copiii și soția sa (care era bolnavă) care erau la meterez și împiedicau pe Turci să intre; pe el l'au prins Turcii, iar tiranul aflând aceasta a trimis și răscumpărându-l pentru jurământ, a ordonat și l-a ospătat în casa sa. Iar Latinii prinzând momentul că Turcii căzuseră asupra prăzilor, fugiră cu corăbiile lor. Asemeni fugiră și mulți din Galata. Dar tiranul văzând acest lucru a trimis un om al său la Genovezi ca să-i asigure că vor rămâne nevătămați și astfel se liniștiră câți au rămas și consătuindu-se între dânsii, luară cheile cetății Galata, și venind spre închinare la tiran i le-au oferit, care le-a primit cu bucurie, și cu cuvinte măgulitoare i-a concediat.

Intrând deci Turcii, s'au răs-pândit dela poarta Harisiu, până la palat, și ucideau pe câți întâl-neau fugari, și au tăiat până la 2.000 bărbați luptători, pentru că se temeau, crezând după zvonul public, că în oraș se găsesc peste 50.000 de bărbați luptători, fără să știe însă că toată armata purtătoare de arme, erau abia 8.000.

Turcii prin urmare, împrăștiin-du-se în toată întinderea orașului, prădând, tăind și luând prizonieri, au ajuns și până la marea biserică a Sfintei Sofia a lui Dumnezeu, unde se găseau în lăuntru, jos și în pridvor, popor nenumărat de bărbați, femei, călugări, copii și fete de toate rangurile și toate vârstele; și aceasta din cauza unui oracol care se împrăștiase, că în timpul ocupării, acel care se va refugia la marea biserică, va scăpa. Dar speranțele lor au fost înșelate. Atunci au dărâmat ușile cu topoarele și intrând cu săbiile scoase, fiecare își lega pe prizonierul său. Dar cine poate să povestească nenorocirea care s'a întâmplat acolo? Cine poate să povestească plânsetele și strigătele copilașilor, lacrimile cu vaetul mamelor și lamentațiile taților? Josnicul turc căuta pe cea mai fragedă, altul răpea pe cea mai frumoasă călugăriță, altul, brutal, răpind-o o lega. Atunci se lega stăpâna cu slujnica, sluga cu stăpânul, arhimandritul cu ușierul, tineri fra-gezi cu fecioare — fecioare pe care

soarele nu le văzuse, fecioare care erau târîte cu sila, îmbrâncite și bătute. Și putea să vadă cineva pe toți legați într'un singur ceas pe cei de genul masculin cu funii iar pe femei cu sudarii lor și șiruri, șiruri, nenumărate, ieșeau din templul și din locurile nepă-trunse ale bisericii, ca niște turme de oi, care plângeau și se văietau, și nu era nimenea care să se mi-lostivească de ei. Același lucru a continuat și în case, în tot orașul, înăuntru și în afară de ziduri. Pe de o parte pe tineri și pe tinere îi târau legați, pe de altă parte pe bătrâni și bătrâne neputincioși și bolnavi îi tăiau, iar pe pruncii de curând născuți, îi aruncau prin maidane. Toate acestea s'au în-tâmplat dela ora 1 a zilei până la ora 8. Atunci a intrat și tiranul, cu toată armata sa și veni la Sfânta Sofia, unde a rămas în-mărmurit de priveliște, și după ce s'a închinat, a ordonat să o pre-facă [în] loc de rugăciune.

După ce trecu prima zi, a vizitat tot orașul care era nelocuit și nu se găsea nici om nici vită ci numai câțiva soldați turci neputincioși cari strângeau cele părăsite de cei putincioși. Trecând Mehmet pe lângă casa Marelui duce, s'a suit și l-a mângâiat atât pe el cât și pe soția sa care era bolnavă, nu-mind-o mamă și făgăduindu-le multe și să nu fie triști. Atunci ieșiră și fiii ducelui și se închinară lui — care erau tineri foarte fru-moși — și astfel a plecat.

După trei zile însă, tiranul făcând un ospăț pe locul palatului, a trimis și a cerut ca să-i se aducă la ospăț, pe cel mai tânăr fiu al ducelui. Dar tatăl refuzând a-l da, tiranul s'a supărat și a ordonat mai întâi să taie pe fiii săi în fața lui, apoi pe dânsul, care cu mulțumire către Dumnezeu a primit aceasta bucuros. Atunci, și pe toți nobilii romei pe cari îi răscumpărase dela soldații săi cu jurământ, i-a omorât cu sabia. La această deci, demnă de plâns cucerire a Constantinopolului, după părerea celor mai mulți au fost omoriți peste 40.000 popor, soldați și alții, de toate rangurile și vârstele și au fost făcuți prizonieri peste 80.000. Iar răpirea prăzilor dinlăuntrul orașului, s'a ridicat până la 120 tone de aur.

Acesta în sfârșit, a cucerit împărăția romeică, împreună cu autoritatea reginei orașelor, lauda creștinilor, cea care altădată distrugea pe barbari, cea plină de atâtea comori duhovnicești și trupești. Care limbă poate să povestească nenorocirea acestei cetăți, marea ei robire, întreaga ei pustiire, strămutarea ei, împrăștierea pretutindenea, despărțirea tatălui de fiu, a mamei de fiică, schimbarea dintr'o limbă în altă limbă, dintr'o credință în altă credință, din sfânta scriptură într'alta fără înțeles? de sigur nu este cu puțință. Soare cutremură-te, tu Pământule suspină pentru toata părăsire ce s'a făcut neamului

nostru de către Dumnezeu, judecătorul cel drept, din cauza păcatelor noastre!

După ce deci Meemet, a licențiat armata de pe uscat și flota ca să se ducă la locurile lor, a ordonat ca până la luna August să fie material gata ca să se reclădească zidurile dărâmate ale cetății; și a scris să vină din eparhiile Anatoliei și Apusului 5.000 de familii până la Septemvrie ca să locuiască în Constantinopol, stabilind pedeapsă capitală dacă n'ar fi voit să vină și numind ca prefect al orașului pe Suleiman, servul său. În 18 Iunie s'a întors învingător la Adrianopole cu un triumf vestit. Atunci au venit căpeteniile și principii creștinilor și s'au închinat lui, temându-se nu cumva să pățească aceleași, iar Meemet stătu cu îngâmfare, laudându-se cu cucerirea Constantinopolului, iar principii creștinilor stăteau cu spaimă, așteptând să audă ce ar fi oare ceea ce avea de gând să hotărască. Iar acesta, a poruncit tuturor să-i plătească anual câte un bir și le-a dat drumul. Și-a strămutat tronul său la Constantinopol, cârmuind împărăția de acolo. Locuia însă când la Constantinopol, când la Adrianopol. În anul 1453 a dărâmat zidurile Atenei iar în 1458 a năvălit cu toate puterile sale contra Peloponezului și cum au aflat despoții, frați ai împăratului Constantin că a cucerit Corintul fără războiu, pe de o parte Toma a plecat în

Italia, cu nevasta și copiii lui, iar Dimitrie s'a predat de bună voie și s'a închinat lui. După ce a cucerit Peloponezul a pus căpetenii și cărmuitori și s'a întors la Adrianopole aducând cu sine pe Dimitrie cu toată familia lui și cea a palatului și pe frunțașii și bogătașii întregii Livadii și celorlalte eparhii, iar pe șefii Albanezilor i-a tăiat pe toți. În anul 1461 a ocupat Sinope și Trapezunda omorînd pe regele David cu 1.000 de bărbați și întreaga sa familie regească. Apoi a supus insulele Lemnos, Mitilene și multe altele. Asemenea a cucerit Iliria și l-a decapitat pe regele ei. În anul 1465 s'a dus contra Evripului și l-a cucerit. În anul 1476

a cucerit Goriția, a supus Croia și a făcut mari răutăți. Asemenea a cucerit sfânta Mavra, Chefalinia și Iachintos. În anul 1478, Venețienii i-au predat lui Scodra și alte locuri de pe uscat și insule, promițând să-i plătească și bir și așa l-au împăcat. Pe scurt vorbind despre el, în intervalul domniei lui a cucerit 12 eparhii mari și 2.000 cetăți. Și pe când avea de gând să facă o expediție contra Sultanului din Egipt și apoi să treacă în Italia, o durere de pânțecă i-a cauzat moartea. Acesta când a moștenit tronul părintesc era de 21 de ani. A murit în anul 1481 Mai 3, a trăit 53 de ani și a domnit 32 de ani.

CUPRINSUL

Pagina

Introducere	3
-----------------------	---

Istoria otomană în țările noastre. Incepând din veacul al XVII-lea sporesc cercetările istorice asupra Turcilor 175—176. Studiile orientaliste în țările noastre: Spătarul Mălescu, Dimitrie Cantemir, Ienăchiță Văcărescu și Dionisie Fotino 176. Scriitorii noștri pun în circulație izvoare turcești 176—178. N. Iorga 178. 3—6

Viețile Sultanilor	6
------------------------------	---

Descrierea manuscrisului. Titlul scrierii 178. Eleganța volumului 179. Prefața 179. Portretele sultanilor 180. Incheierea și fișele 6—8

Note genealogice și biografice. Dionisie Fotino s'a integrat sufletului românesc deși era grec 180—181. Dionisie Fotino față de mișcarea lui Tudor Vladimirescu 181. Lipsa datelor genealogice și erorile provocate de această lipsă 182. Alte două manuscrise necunoscute: *opera muzicală* a lui Dionisie Fotino și *memoriile* lui Ilie Fotino 182—183. Despre Atanasie Fotino tatăl lui Dionisie, medicul sultanului Abdul Hamid 183. Fotino a copilărit și studiat la Constantinopol; moartea doctorului Atanasie Fotino 183. Despre părinții lui Ilie Fotino 184. Când a venit învățăutul Dionisie în Țara Românească? 184—185 . . 8—13

Când au fost scrise Viețile Sultanilor. Scrierea a fost începută și parte redactată înainte de tipărirea Istoriei Daciei 186. Lipsa știrilor despre istoria noastră 187. O lucrare de tinerețe reluată în 1818 sub sugestia lui Zenobie Pop 187—188. 13—16

Izvoarele. Hagi Chalifa—Mustafa b. Abdullah 188. Continuatorii săi 189. Traducerile 189. Traducerea italiană a suferit modificări 190. Influența lui Hagi 191. De unde a luat Fotino anecdotele 192. Alte înrâuriri turcești 193. Folosirea cronicelor bizantine și italiene: Ducas, Giovio 193—199. 16—27

Scurtă caracterizare. «Viețile Sultanilor» nu reprezintă o simplă compilație după Hagi ci o încercare de istorie 199. Planul ideilor generale 199. Mărire și decădere; metoda biografică 200. 27—28

Cuprinsul. Portrete literare 201. Mahomed al II-lea și cucerirea Bizanțului 202. Portretul lui Selim I 202—203. Curtea constantinopolitană în epoca de decadență 203. Uciderea sultanului Osman 204. Un Cezar Borgia musulman 205. Despre degenerații ajunși pe tronul împărăției 205—206. Tendința de discreditare a absolutismului otoman 206. 28—35

Spiritul satiric. Un temperament înclinat spre satiră 207. Dionisie Fotino epigramist și autor de comedii 207. Conflictul cu Vodă Caragea 208. Fotino ca traducător al scriitorului spaniol Gracian Baltazar, acuzat de anticlericalism 208—209. 35—38

Istoria Românilor în Viețile Sultanilor. Știri foarte puține 210. Când a conceput scrierea sa, istoria românească nu-l interesa 210—211. Reluând-o după apariția Istoriei Daciei, autorul simte lipsa datelor de istorie românească 211. Fișele 38—39

Incheiere 39—41

Résumé 42—43

Anexă 44—59

